

ПОСТГЛОБАЛНИ КРИЗИ

ИНФРАСТРУКТУРА

Научно списание на факултет
„Икономика на инфраструктурата“ – УНСС

& Комуникации

Година 10, май 2024, кн. 16

РЕДКОЛЕГИЯ

проф. д.н. Ивайло Христов – председател
доц. д-р Светла Цанкова – гл. редактор

РЕДАКЦИОНЕН СЪВЕТ

проф. д-р Димитър Димитров – председател
проф. д.н. Иванка Мавродиева
проф. д-р Христина Николова
проф. д-р Мирослава Раковска
проф. д-р Мариана Янева
доц. д-р Силвия Терезова
доц. д-р Стела Ангова

**Научно списание „Инфраструктура & Комуникации“
на факултет „Икономика на инфраструктурата“ – УНСС**

ISSN 1314-0930

СЪДЪРЖАНИЕ

СЪВРЕМЕННИ МЕТОДИ И ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЛОГИСТИКА И ВЕРИГИ НА ДОСТАВКИТЕ

Мария Сашкова Воденичарова..... 5

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ: КАК ХОЛАНДЦИТЕ ОПРЕДЕЛЯТ СЕБЕ СИ В ПУБЛИЧЕН ДЕБАТ?

Павлин Тодоров 13

ДОБРИ ПРАКТИКИ – ПЪРВИ МНОГОЕТАЖНИ НАДЗЕМНИ ПАРКИНГИ

Стоян Иванов Димитров 19

БРЕКЗИТ – ПСИХОЛОГИЧЕСКО И КОМУНИКАЦИОННО ВЛИЯНИЕ

Паолина Желева..... 26

ПРИЛОЖЕНИЕ НА СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ В ОБЛАСТТА НА ПОЛИТИКАТА ЗА БЕЖАНЦИТЕ И ТЪРСЕЩИТЕ УБЕЖИЩЕ

Васил Павлов 34

ПРОБЛЕМЕН АНАЛИЗ НА ЗАЩИТАТА ПРИ ГОРСКИ ПОЖАРИ В Р БЪЛГАРИЯ

Ясен Цветков..... 42

ПУБЛИЦИСТИКАТА: ПОЛЕ НА КУЛТУРАТА И ДИАЛОГА

Георги Петров 52

МЯСТО И РОЛЯ НА НАЦИОНАЛНАТА ЗДРАВНА СИГУРНОСТ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ЗДРАВНАТА КРИЗА ПРИ ПАНДЕМИЯТА COVID-19

Красимир Коев..... 57

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ В ЕНЕРГИЙНИЯТ СЕКТОР НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Анатоли Андреев 64

ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ И ТЯХНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Атанас Димитров 72

ГОТОВНОСТ ЗА КРИЗИСНИ КОМУНИКАЦИИ В СФЕРАТА НА ЧАСТНИТЕ ЛЕЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ

Ася Асенова-Тодорова 79

**УПРАВЛЕНИЕ НА ИТ ИНФРАСТРУКТУРАТА ПРИ ЯЗОВИРИТЕ
ВЪВ ВОДНИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ**

Моника Илиева 86

ЕВОЛЮЦИЯТА НА КОМУНИКАЦИОННИЯ ПРОЦЕС

Николай Ужаков 93

СЪВРЕМЕННИ МЕТОДИ И ТЕХНОЛОГИИ В ОБУЧЕНИЕТО ПО ЛОГИСТИКА И ВЕРИГИ НА ДОСТАВКИТЕ

Мария Сашкова Воденичарова¹

Резюме: Световната пандемия от 2019 г. промени изцяло разбирането за съвременно обучение във висшето образование. Обучението придоби ново измерение и доразви съвременните методи на преподаване. Взаимоотношенията между преподавател и студент също се промениха, тъй като основният метод на взаимодействие стана чрез преподаване от разстояние. Това налага използването на нови методи за преподаване и търсене на нови подходи за представяне на лекциите по достъпен и приложен подход. Целта на доклада е да се обобщят методите за преподаване в онлайн среда, които могат да се прилагат в обучението по логистика и вериги на доставките във висшите училища.

Ключови думи: логистика, вериги на доставки, образование, обучение

Abstract: The global pandemic from 2019 completely changed the understanding of modern higher education. Training has acquired a new dimension and further developed modern teaching methods. The relationship between teacher and student has also changed, as the main method of interaction has become through distance teaching. This requires the use of new teaching methods and the search for new approaches to presenting lectures in an accessible and applied approach. The aim of the report is to summarize the online teaching methods that can be applied in the training of logistics and supply chains in higher education.

Key words: logistics, supply chain, education, training

Увод

Преминаването към учебен процес от разстояние, което се наложи от пандемията от COVID-19, постави редица предизвикателства пред процеса на обучение в университетите. Това наложи адаптиране на методите на преподаване към онлайн среда и създаде на нови условия за разширяване използването на информационните

и комуникационните технологии, електронните платформи, образователните ресурси и др. Бъдещето в обучението по логистика и вериги на доставките ще изисква все повече използването на електронни игрови подходи, симулативни игри, интерактивни презентации, електронни тестове и т.н., което ще повиши интереса на студентите и ще ги подготви за бъдещата им реализация в бизнес организациите.

Използването на електронни стаи за обучение създаде възможност за използване на голямо разнообразие от игрови и образователно развлекателни методи в процеса на усвояване на знания. Самата идея за обучение чрез игри не е нова, но все повече се превръща в необходимост.

Актуалността на темата е свързана с нарастващото търсене на висококвалифицирани специалисти по логистика, от една страна, и от друга, пандемичната обстановка, която засили използването на информационните технологии, електронни ресурси и методи в обучението по логистика и веригите на доставки във висшите училища.

Целта на доклада е да се направи преглед на методите и технологиите на обучение по логистика и вериги на доставките във висшите училища в България и да се представят съвременни методи за преподаване, които да помагат на младите хора за бъдещото им реализиране на пазара на труда. Дигитализацията променя начина на обучение и позволява по-лесното използване на образователни игри, които могат да повишат интереса, креативността и мотивацията на студентите към логистиката и веригите на доставки. Според Виолета Гълъбова дигиталната трансформация във висшето образование се отнася, от една страна, до управлението и оперативната работа в институциите, свързани с приема на студенти, а от друга страна – до създаването на нови образователни продукти и превръщането на съществуващите в цифрови².

¹ Доцент д-р в катедра „Логистика и вериги на доставките“, УНСС, e-mail: mvodenicharova@unwe.bg

² Гълъбова, В. Дигиталната трансформация във висшето образование – предизвикателства и добри практики. – сп. „Инфраструктура и комуникации“, година 9, август 2020, кн. 14, с. 5 – 9.

1. Преглед на литературата

Изследователите в логистиката, като Боуерсокс, Клос, Купър³, Ленгли, Едуард Фразел⁴, Димитров⁵, описват значението на логистиката в икономиката на страните. С преминаването към по-конкурентоспособна глобална икономика ще има нарастващо търсене на висококвалифицирани служители, които да създават и да управляват по-ефективни логистични системи и вериги за доставки.⁶

В последните десетина години има редица изследвания, свързани с обучението по логистика (Озмент и Келлър⁷, Турдон и Джураскова⁸), като част от тях разкриват приложението на софтуерните продукти и симулационните модели, които представят реална и виртуална среда. Хофман и колектив⁹ разглеждат термина „emulation“ като особен случай на симулация при използване на замяна на физическа техническа система. Това е типичен инструмент за разработване и въвеждане в експлоатация на системи за контрол, които да бъдат представени като част от обучението по логистика на студентите.

Хофман¹⁰ описва различни изследователи, които използват лаборатории за нагледно представяне на материалния поток в обучението по логистика¹¹. Хофман счита, че лабораторната работа е значително по-различна от теоретичното представяне на информацията, а според Рагунат „най-големият учител е неуспешният експеримент“¹². Практическата работа със студентите, които се обучават по логистика и вериги на доставките, се нарича още „активно обучение“. Активните методи на преподаване и учене като част от образователната методология се използват широко в университетите в Европейската общност, като по-голямата отговорност

за ученето е в ръцете на самите обучаеми. Едно от основните предизвикателства е ефективното справяне с учебните нужди на новото поколение студенти.¹³ Поколението, което се обучава в университетите към момента, е „поколение Z“. Това са хора, родени между 1996 и 2009 година и често се определят като поколението на промяната. Това са креативни и предприемчиви млади хора, които търсят удовлетворение в работата и в образованието. Следващото поколение, което ще влезне на университетските скамейки, е т.нар. „алфа поколение“, родено след 2010 г. Разликите между поколенията са свързани с начина на общуване, в приоритетите им относно обучението, в изискванията към околните, в подхода към отговорностите, в това, кое ги мотивира, или пък успява да задържи фокуса им по време на обучение. Ако при „baby boomers“ и „поколение X“ основният канал на комуникация в обучението е личното общуване, то при „милениълите“ той е имейлът, а при „поколение Z“ – чатът. Това е само една от всички изследвани разлики и е в резултат от големия скок на дигиталните технологии, които трансформираха учебните процеси и начина на преподаване и общуване със студентите. Друго ключово различие между поколенията е свързано с мотивацията и очакванията им към техните преподаватели. Осем от всеки десет представители на „поколение Z“ предпочитат преподавателят им да е по-скоро наставник или ментор, докато по-старите поколения предпочитат той да е последователен, честен, да може да се разчита на него и да е етичен. Всичко това поставя въпроса за поколенческите различия и как влияят върху начина на преподаване и методите във висшето образование.

³ Bowersox, Closess, Cooper, 2002, Supply chain Logistics management, McGraw-Hill-Higher Education, First Edition.

⁴ Frazellep, E., 2002, SUPPLY CHAIN STRATEGY. The Logistics of Supply Chain Management, McGraw-Hill. New York Chicago.

⁵ Димитров, П. Логистиката в България – проблеми и перспективи. ИК – УНСС. 2013.

⁶ Ozment, J., S. Keller. The Future of Logistics Education, Transportation Journal, Vol. 50, Issue 1, December 2011, p. 65 – 83.

⁷ Пак там.

⁸ Tvrdon, L., K. Juraskova. Teaching simulation in logistics by using Witness and Captivate software, Social and Behavioral Sciences, Vol. 174, pp. 4083 – 4089, 2015.

⁹ Hofmann, W., S. Langer, S. Lang, T. Reggelin. Integrating Virtual Commissioning Based on High Level Emulation into Logistics Education, 16th Conference on Reliability and Statistics in Transportation and Communication, RelStat, Riga, Latvia, 19 – 22 October, 2016, pp. 24 – 32.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Uckelmann, D. The Role of Logistics Labs in Research and Higher Education, The Impact of Virtual, Remote, and Real Logistics Labs, Heidelberg: Springer, 2012.

¹² Raghunath, M. Lab-based research is the best education, 2001.

¹³ Romanovs, A., Y. Merkuryev. Active Learning Approach in Teaching Logistics and Supply Chain Management, 2019 IEEE 2nd Ukraine Conference on Electrical and Computer Engineering (UKRCON), 2 – 6 July 2019.

Има широко разпространено използване на игри и симулации в учебните програми в бизнес университетите, които обучават по логистика и вериги на доставките. Фариа¹⁴ описва, че в акредитираните бизнес училища 97,5% се използват симулационни игри като част от преподаваните курсове. Повечето от тези игри са насочени към логистични или стратегически въпроси. Бодо¹⁵ описва разработването на симулацията при избора на стратегии, създадени от студентите. Най-често в работата на игрите се прилагат иновативни технологии. Например Дойл и Браун¹⁶ внедряват стратегия за бизнес, която използва електронна поща и видеоконферентна връзка, в която участват пет екипа от студенти по бизнес администрация от университети в Ирландия, Франция, и САЩ. Насоки за разработване на игри са представени от Хейнеке и Мейл¹⁷, които предлагат игрите да бъдат ефективни чрез:

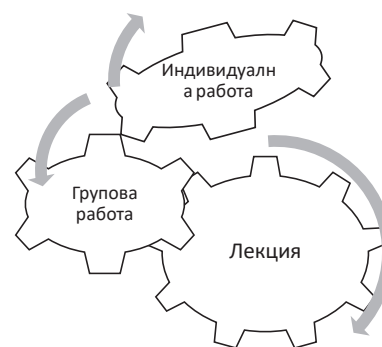
- осигуряване на „aha“ ефект – т.е. полученото прозрение трябва да е неизвестно, докато се играе играта;

- изискване студентите да генерират данни (вместо да се дават данни наготово), за да генерират по-дълбоко разбиране;

- понижаване на стреса за студентите и използване на прости материали¹⁸.

След появата на пандемията, породена от COVID-19, е необходимо коренно да се преразгледат традиционните образователни методи и да се въведат нови методи и инструменти за преподаване и учене във висшите училища. В настоящия доклад ще бъдат разгледани образователните игри (gamification, simulation, edutainment) като част от активното обучение на студентите по логистика и вериги на доставките след пандемията от COVID-19.

Според Вошанка и Пакар¹⁹ най-широко приложимите традиционни методи за обучение са:

Фиг. 1. Традиционни методи на преподаване

Източник: съставена от автора.

Лекцията е най-традиционният и широко разпространеният метод за преподаване, който е застъпен във всички университети като основен метод за предаване на знания. Целта на лекцията е да пренесе знания и информация последователно и в систематизиран вид на студентите, без тяхното активно участие.

Индивидуалната работа е самостоятелно насочен процес. Целта е да допринесе до усвояване на знания чрез самостоятелно обучение. Този метод е характерен с това, че студентите избират сами времето и темпото на обучение. В университетите често се поставят индивидуални задачи на студентите, които да бъдат подготвени самостоятелно.

Груповата работа са най-често семестриалните упражнения или лабораторните упражнения, които се провеждат по отделните предмети. Този метод на преподаване често изисква инициатива и самоконтрол на участниците, както и познания по обсъждания – проблем/казус/дискусия.

¹⁴ Faria, A. J. Business simulation games: Current usage levels – An update, *Simulation & Gaming*, Vol. 29, Issue 3, 1998, pp. 295 – 309.

¹⁵ Bodo, P. In-class simulations of the iterated prisoner's dilemma game, *The Journal of Economic Education*, Vol. 33, Issue 3, 2002, pp. 207 – 216.

¹⁶ Doyle, D. and F. W. Brown. Using a business simulation to teach applied skills – The benefits and the challenges of using student teams from multiple countries, *Journal of European Industrial Training*, Vol. 24, Issue 6, 2000, pp. 330 – 342.

¹⁷ Heineke, J. & L. Meile. Presentation at the Decision Sciences Institute Annual Meeting, 2000.

¹⁸ Kenneth J. Klassen, Keith A. Willoughby. In-Class Simulation Games: Assessing Student Learning, *Journal of Information Technology Education*, Vol. 2, 2003.

¹⁹ Woschanka, M., C. Pacher. Teaching and Learning Methods in the Context of Industrial Logistics Engineering Education, 30th International Conference on Flexible Automation and Intelligent Manufacturing, Athens, Greece, 15 – 18 June 2021.

2. Съвременни методи за обучение по логистика и вериги на доставките

2.1. Образователните игри в обучението по логистика и вериги на доставките

Геймификация в обучението (Gamification of learning)

Геймификацията е уникален метод, който може да се използва за обучение чрез игри. Терминът „gamification“ се тълкува като „използване на елементи от видеоигри в неигрови системи за подобряване на образователния процес и за ангажиране на обучаемите.²⁰ Геймификацията е всеобхватен термин, който се използва за компютърни игри и видеоигри в ежедневието и в обучението, включва поддържане на интереса на студентите, постига по-амбициозни цели, спазване на правила и забавления. Най-често се използва за мотивиране на обучаемите и ангажиране с конкретно целенасочено поведение. В последните години терминът започва да се използва все по-често, но все още няма систематични проучвания, които да разглеждат тази тема в областта на обучението.

Игрите, които се използват в образованието, постигат образователни, обучителни и информационни цели. Игровизацията в обучението помага да се развият практически умения и най-често се прилага в групова дейност по време на упражнения. Игрите могат да включват симулации на реални събития или процеси, предназначени за решаване на проблеми. Въпреки че игрите могат да бъдат забавни, тяхната основна цел е обучението.

През последните години моделът на gamification (геймификация), или игровизация, се превърна в една от водещите тематик в цял свят. Според Гро понятието „gamification“ е използването на игра и желание да стимулира

ангажираността на обучаващия се в дадена дейност.²¹ В обучението на логистика и УВД често се използват елементи на игровизацията – симулации, реални казуси, видеа, и др., а прилагането на конкретни игри по бизнес логистика ще повиши значително успеваемостта при получаването на нови знания.

Може да се каже, че развитието на образователните игри е до голяма степен свързано с основните тенденции в съвременния глобализиран и технологичен свят. С навлизането на технологиите и техниката в живота на хората се наблюдава промяна в начина, по който се използват методите и техниките за обучение. Традиционните и най-широко разпространени образователни игри, като шах, табла и др., сега са до голяма степен изместени от видеа и електронни образователни игри. Кохн²² описва, че за да се създаде по-задълбочено разбиране на лекционния материал, студентите трябва да бъдат ангажирани с това, което правят. Пасман²³, Хубер и Моалем²⁴ описват ползите от възприемането на по-конструктивистичен модел на преподаване. Според Маккейши²⁵ активното участие на студентите ще доведе до положително разбиране и постигане на по-високи резултати. Маккейши обяснява, че ученето ще се подобри, ако студентите вземат решения и след това отговарят на последствията на всяко решение.²⁶

Игровизацията в обучението по логистиката и управлението на веригата на доставките може да се каже, че е започнало от създаването на *beer game*, която е изключително популярна сред преподавателите и студентите. Това може би е една от най-известните демонстрации в управлението, която е създадена от Джон Стърман²⁷. Образователните игри в обучението могат да имат различни проявления:

²⁰ Deterding, S., Sicart, M., Nacke, L., O'Hara, K., & Dixon, D. (2011, May). Gamification: Toward a definition. Proceedings of the CHI 2011 Gamification Workshop, Vancouver, British Columbia, Canada.

²¹ Groh, F. Gamification: State of the art definition and utilization, In Proceedings of the 4th Seminar on Research Trends in Media Informatics, 2012, pp. 39 – 46.

²² Kohn, A. Students don't 'work' – They learn, Education Week, p. 3, 1997.

²³ Passman, R. Experiences with student-centered teaching and learning in high-stakes assessment environments, Education, Vol. 122, Issue 1, 2001, pp. 189 – 199.

²⁴ Applefield, J. M., Huber, R. L. and Moallem, M. Constructivism in theory and practice: toward a better understanding, High School Journal, Vol. 84, Issue 2, 2000, pp. 35 – 46.

²⁵ McKeachie, W. Teaching tips: Strategies, research, and theory for college and university teachers, Lexington, MA: D.C. Heath and Company, 1994.

²⁶ Kenneth, J. Klassen, Keith A. Willoughby. In-Class Simulation Games: Assessing Student Learning, Journal of Information Technology Education, Vol. 2, 2003.

²⁷ Teaching Takes Off. Flight Simulators for Management Education, OR/MS Today, October 1992, p. 4044.

Игрово-базирано обучение – (Gamed-based Learning)

Една от популярните дефиниции за игрово-базирано обучение е на Халверсън, Шафер, Скуире и Гий²⁸, според които това е обучение, основано на игра с определени резултати от обучението. В това се състои разликата между обучението, базирано на игри и геймификацията. Геймификацията е широко понятие със задължителни елементи на играта, например стимулиращи системи, за да мотивират играчите да се ангажират със задача, която не намират за привлекателна.

Игрово-базираните модели на обучение понякога се свързват с модела 70:20:10. Според този модел 70% от обучението трябва да бъде чрез преживяване – т.е. обучаемият придобива знания и умения чрез опит; 20% от обучението е чрез сътрудничество – т.е. обучаемият общува, споделя мнения и дискутира с други обучаеми и/или преподаватели; 10% формално обучение – обучаемият се обучава чрез стандартно структурирани курсове.

Симулационни игри (Simulation games)

Simulation games – Симулациите са игри, ориентирани към забавление, но въпреки това са подходящи и за използване като инструмент и метод на преподаване. Обучение чрез използване на симулационни игри може да позволи на учащите да решават задачи и да участват в ситуации, които в реалността биха били невъзможни и/или неподходящи от гледна точка на цена, време, място или съображения за сигурност. Симулационната среда или реалистично пресъздаденият сюжет на ролева игра (например митническо обслужване) могат да позволят на участниците да придобият опит в нещо, което е твърде скъпо, много рисковано и дори физически невъзможно за постигане в реалния свят.²⁹

Симулационните игри като метод за обучение въвеждат участниците в изкуствена среда, която прилича на конкретна реална ситуация, така че да могат да придобият знания и умения. Може да се каже, че всички дейности, свързани с подготовката на симулационната игра или участието в нея, могат да помогнат за по-доброто разбиране на ситуацията в реалния живот.

Симулационните игри изпълняват много функции, но най-важното за преподавателите

е, че представят на студентите ситуации от реалния живот, които позволяват да се придобият нови знания и способности, да се подобрят уменията за вземане на решения.

Едутейнмънт (Edutainment)

Обикновено образованието не е свързано със забавлението, но терминът *edutainment* е образование с цел да направи обучението приятно. При обучението на студенти *edutainment* има формата на медии, игри, преживявания и др., които съчетават забавлението и ученето, за да мотивират студентите да придобият нови знания. Една от дефинициите за *edutainment* е форма на забавление, която е предназначена да възпитава, както и да забавлява. Както в академичните средни, така и извън тях *edutainment* може да помогне да се представи по-лесно разбираем всеки лекционния курс.

Терминът за образователно забавление (*edutainment*) е използван за първи път от Уолт Дисни, за да опише поредицата си “True-Life Adventures”, но технологичният напредък създаде нова категория методи и инструменти за обучение, които са свързани с нарастващия интерес към използването на образователни технологии за подобряване на преподаването и обучението. Може да се каже, че *edutainment* насърчава обучението, докато геймификацията възнаграждава студентите на всяка стъпка от обучението. Едновременното прилагане и комбиниране на различни съвременните методи за обучение може да повишат мотивацията на студентите и да насърчат ученето и в крайна сметка да доведе до по-добър образователен процес и задържане на вниманието на студентите.

3. Технологии, подходящи за обучение по логистика и вериги на доставките

3.1. Изкуствен интелект (Artificial Intelligence) в полза на обучението по логистика

Под термина „изкуствен интелект“ (Artificial Intelligence) се разбират съвременни технологии, които са създадени да имитират неща, които хората извършват. Изкуственият интелект е създаден да се самообучава и усъвършенства чрез подходяща информация. Все повече се използва в управлението на логистиката и веригите на доставки, поради което би могло да

²⁸ Shaffer, D. W., Halverson, R., Squire, K. R., & Gee, J. P. (2005). Video games and the future of learning (WCER Working Paper No. 2005-4). Madison: University of Wisconsin–Madison, Wisconsin Center for Education Research (NJ1).

²⁹ Гачкова, М., Е. Сомова. Игрови подходи в е-обучението, 12 февруари 2018.

намери място и в обучението. Изкуственият интелект е широко понятие, което може да включва както софтуер, така и роботизиран хардуер, автономни коли, дроне и др. Често използван термин при изкуствения интелект е „deep learning“. „Дълбокото обучение“ е функция на изкуствения интелект (AI), която имитира работата на човешкия мозък при обработка на данни и създаване на модели при вземането на решения. „Дълбокото обучение“ е елемент на машинното обучение в изкуствения интелект, което има мрежи, способни да учат без надзор от данни, които са неструктурирани и позволява на устройствата да разберат как да приложат наученото и в други ситуации.

В последните години „дълбокото обучение“ се разви заедно с дигиталната ера, която доведе до експлозия на данни във всички форми. Тези данни, известни просто като големи данни, се черпят от източници като социални медии, интернет търсачки, платформи за електронна търговия и други. Това огромно количество данни е леснодостъпно и може да бъде споделено чрез различни приложения, като облачните технологии. Технологиите с изкуствен интелект може да преобразят традиционните методи за преподаване в университетите.

3.2. Блокчейн технологии

Терминът „block chain“ означава блокова верига и се използва за съхранение на информация в компютърна мрежа. Блокчейнът като верига от блокове с данни е подходящ най-често при веригата на доставките и логистичните вериги, като предоставя информация за участниците по веригата, съхранява информация за всеки участник и за всяка трансакция, може да спомогне за обединяване на операции и партньори в процеса на транспорт, да улесни проследяемостта на пратките и да оптимизира митническите услуги. Блокчейн технологията няма да замени образователните и учебните модели и технологии, но може да се окаже добро допълнение. В обучението блокчейн технологията може да се използва за по-висока сигурност и онагледяване на веригата на доставките.

3.2. Виртуална реалност (VR), разширена реалност (AR), смесена реалност (MR)

Понятието „виртуална реалност“ се използва когато потребителят или обучаемият се намират в напълно дигитализирана среда. Най-широко се използват очила за виртуална реалност, които

предоставят възможност за гледане на 3D-филми, видео, споделяне на снимки или играене на игри от различни жанрове.

Източник на изображението: <https://pixabay.com/bg/illustrations>

Опитът на обучаемите ще бъде реален чрез използването на виртуални реалности (VR), което налага стимулиране и контрол на всички сетива.

При разширената реалност (Augmented reality – AR) се комбинират виртуалните обекти с реалната среда и ги наслагва върху изображението. Разширената реалност използва реалната среда и надхвърля съдържанието, генерирано от компютъра. За разлика от виртуалната, разширената реалност може да прекъсне илюзията по-бързо.

Смесената реалност (MR) се характеризира с това, че създава виртуални среди в реалния свят. Смесената реалност е известна като хибридна реалност и съчетава най-добрите характеристики на VR и AR. Смесената реалност позволява на потребителя да вижда реалния свят, докато закрепва виртуални обекти към точка в реалното пространство, за да ги направи по-естествена част от околната среда. Обектите се увеличават, когато потребителят се приближи и перспективата се промени, движейки се наоколо, което позволява по-реалистични взаимодействия.

4. Предимства при използването на съвременни методи и технологии за обучение по логистика и вериги на доставките

Съвременните методи и технологии за обучение носят редица преимущества по отношение на интелектуалното и личностното развитие на студентите. На практика съвременните методи за обучение са подходящи за хора от всички възрастови групи, а не само за студентите, обучаващи се във висшите училища.

Предимствата на съвременните методи и технологии при обучението по логистика и вериги на доставките са следните:

1. Съвременните методи и технологии за обучение могат да стимулират дейността на човешкия мозък, да помагат за подобряване на функциите му, както и да увеличават неговия капацитет. Именно поради тези причини през последните години образователните игри, edutainment, симулационните игри и др. започват да се прилагат все повече като методи за обучение в университетите.
2. Изграждане на стратегическо мислене на обучаемите – голяма част от разнообразните образователни игри и симулации спомагат за изграждане на дългосрочно мислене. Придобиването на стратегическо мислене е важна част от обучението по икономически специалности и по-специално по логистика и вериги на доставките. Образователните игри като част от съвременните методи за обучение във университетите може да изиграят важна роля по отношение изграждането на умение за вземане на правилни, точни и бързи решения в различни ситуации. Тези умения са изключително полезни в бизнеса.
3. Развиване на социални контакти между студентите – повечето образователните игри могат да създадат взаимодействие и контакт между обучаваните. Това би било полезно за социалния живот на студента и разширяването на кръга от съмишленици, с които общува. Алфа поколението, което се очаква да влезне скоро в университетите, ще израсне със съвременните методи за комуникация, социални мрежи и онлайн игри. Съвременните платформи ще бъдат наразделна част живота на алфа поколението както за забавление, така и за обучение. Поради което медии, игри, преживявания, виртуална реалност и т.н. чрез едутаинмент ще бъдат реалният живот на следващите поколения.
4. Разширяване на фокуса на обучение – съвременните методи и технологии имат изключително полезен ефект за повишаване на способността на студентите и разширяване на познанията, фокусиране и насочване на усилията към постигане на дадена цел.
5. Повишаване на увереността на студента – според различни изследвания съвременните методи са пряко свързани с повишаване на самочувствието на студентите и тяхната увереност в собствените знания и възможности. Съвременните технологии и прилагането на едутаинмент в обучението ще насърчат креативното мислене и ще намерят нови варианти и възможности за решаване на даден проблем.

Заклучение

В заключение може да се отбележи, е ключът към успешното усвояване на знания и умения по логистика и вериги на доставките на студентите се крие в умелото прилагане на традиционните и съвременните методи на обучение. Изискванията към преподавателите винаги са били и продължават да бъдат високи – те трябва да отговорят на определен стандарт и да се движат по определена учебна програма. Съвременните методи за преподаване и включване на интерактивни елементи в обучението ще ангажира и повече студентите и ще ги мотивира да постигнат по-добри резултати.

Всяко поколение има свои специфични *ценности*, които характеризират начините, чрез които могат да се постигнат ключови умения. Така например всяко поколение се нуждае от уважение, но го разбира по различен начин. Възрастните искат да се цени и възприема опитът и мнението им, а за младите е достатъчно околните да чуят това, което имат да им кажат. Не е необходимо ценностите на едно поколение да се налагат над друго. *Колкото по-добре преподавателят разбира уникалната комбинация от фактори, които мотивират за придобиване на нови знания всяко поколение, толкова по-добре ще насочи усилията и стремежите си да научи студентите на нови знания и умения чрез използването на подходящата методика за преподаване и мотивиране.*

Съвременните изисквания към образователната ни система налагат промяна в начина на преподаване и усвояване на умения и компетенции на студентите. От пасивен слушател и изпълнител студентът трябва да се превърне в активен участник в учебния процес, което означава създаване на възможност за изявяване, за доказване на аргументация и за предлагане на нови решения. А това изисква методическа работа в лекциите, разчитаща не само на преподавателя, но и на знаещия и можещ студент.

Цитирани източници

1. Гълъбова, В. Дигиталната трансформация във висшето образование – предизвикателства и добри практики. – сп. „Инфраструктура и комуникации“, Година 9, август 2020, кн. 14, с. 5– 9.
2. Гачкова, М., Е. Сомова. Игрови подходи в е-обучението, 12 февруари 2018.
3. Димитров, П. Логистиката в България – проблеми и перспективи. 2013, ИК – УНСС.
4. Applefield, J. M., Huber, R. L. and Moallem, M. Constructivism in theory and practice: toward a better understanding, *High School Journal*, Vol. 84, Issue 2, 2000, pp. 35 – 46.
5. Bowersox, Closess, Cooper, 2002, *Supply chain Logistics management*, McGraw-Hill-Higher Education, First Edition.
6. Bodo, P. In-class simulations of the iterated prisoner’s dilemma game, *The Journal of Economic Education*, Vol. 33, Issue 3, 2002, pp. 207 – 216.
7. Deterding, S., Sicart, M., Nacke, L., O’Hara, K. & Dixon, D. (2011, May). Gamification: Toward a definition. *Proceedings of the CHI 2011 Gamification Workshop*, Vancouver, British Columbia, Canada.
8. Doyle, D. and Brown, F. W. Using a business simulation to teach applied skills – The benefits and the challenges of using student teams from multiple countries, *Journal of European Industrial Training*, Vol. 24, Issue 6, 2000, pp. 330 – 342.
9. Faria, A. J. Business simulation games: Current usage levels – An update, *Simulation & Gaming*, Vol. 29, Issue 3, 1998, pp. 295 – 309.
10. Frazellep E. (2002) *Supply chain strategy. The Logistics of Supply Chain Management*, McGraw-Hill. New York, Chicago.
11. Groh, F. Gamification: State of the art definition and utilization, In *Proceedings of the 4th Seminar on Research Trends in Media Informatics*, 2012, pp. 39 – 46.
12. Hofmann, W., S. Langer, S. Lang, T. Reggelin. Integrating Virtual Commissioning Based on High Level Emulation into Logistics Education, 16th Conference on Reliability and Statistics in Transportation and Communication, RelStat, Riga, Latvia, 19 – 22 October, 2016, pp. 24 – 32.
13. Heineke, J. & Meile, L. Presentation at the Decision Sciences Institute Annual Meeting, 2000.
14. Kenneth J. Klassen, Keith A. Willoughby, In-Class Simulation Games: Assessing Student Learning, *Journal of Information Technology Education*, Vol. 2, 2003.
15. Kohn, A. Students don’t ‘work’ – They learn, *Education Week*, p. 3, 1997.
16. McKeachie, W. Teaching tips: Strategies, research, and theory for college and university teachers, Lexington, MA: D.C. Heath and Company, 1994.
17. Ozment, J., S. Keller. The Future of Logistics Education, *Transportation Journal*, Vol. 50, Issue 1, December 2011, p. 65 – 83.
18. Passman, R. Experiences with student-centered teaching and learning in high-stakes assessment environments, *Education*, Vol. 122, Issue 1, 2001, pp. 189 – 199.
19. Raghunath, M. Lab-based research is the best education, 2001.
20. Romanovs, A., Y. Merkuriev. Active Learning Approach in Teaching Logistics and Supply Chain Management, 2019 IEEE 2nd Ukraine Conference on Electrical and Computer Engineering (UKRCON), 2 – 6 July 2019.
21. Teaching Takes Off, *Flight Simulators for Management Education*, OR/MS Today, October 1992, pp. 40 – 44.
22. Tvrdon, L., K. Juraskova. Teaching simulation in logistics by using Witness and Captivate software, *Social and Behavioral Sciences*, Vol. 174, pp. 4083 – 4089, 2015.
23. Uckelmann, D. *The Role of Logistics Labs in Research and Higher Education, The Impact of Virtual, Remote, and Real Logistics Labs*, Heidelberg: Springer, 2012.
24. Shaffer, D. W., Halverson, R., Squire, K. R. & Gee, J. P. (2005). Video games and the future of learning (WCER Working Paper No. 2005-4). Madison: University of Wisconsin–Madison, Wisconsin Center for Education Research (NJ1).
25. Woschanka, M., C. Pacher. Teaching and Learning Methods in the Context of Industrial Logistics Engineering Education, 30th International Conference on Flexible Automation and Intelligent Manufacturing, Athens, Greece, 15 – 18 June 2021.

ГЛОБАЛИЗАЦИЯ И НАЦИОНАЛНА ИДЕНТИЧНОСТ: КАК ХОЛАНДЦИТЕ ОПРЕДЕЛЯТ СЕБЕ СИ В ПУБЛИЧЕН ДЕБАТ?

Павлин Тодоров¹

Резюме: Статията разглежда взаимната свързаност между глобализацията и националната идентичност. Двама феномена са многомерни и за да се установи тяхното въздействие се откроява диалектиката между националното и глобалното. Предлага се интерпретативна рамка за анализ, основана на съвременни научни публикации. Тя обединява различни елементи на сложната концептуалност и противоречивост на идентичността като аналитична категория. Открояват се два основни подхода при нейното интерпретиране: есенциален и конструктивен. Те предлагат алтернативни сценарии за проследяване на въздействието на глобализацията върху националната идентичност на местно равнище. Използват се примери, извлечени от нидерландския публичен дискурс, за да се покажат начините на артикулиране на националната идентичност, която се превърна в основен проблем в обществения дебат през последните десетилетия в Нидерландия. Установява се, че е настъпила дискурсивна промяна, която показва как холандците все повече дефинират себе си не с чертите на техния национален характер, а през разбирането си за проблемите и тревогите, пред които е изправено обществото им. На преден план излизат нови теми, които изискват променени репертоари и политики. Заключават се, че тази трансформация отразява нидерландския отговор на глобализацията и откроява ролята на публичните дебати и политики.

Ключови думи: глобализация, национална идентичност, национален характер, публичен дебат, трансформация, Нидерландия

lobalization and national identity: how do the Dutch people define themselves in a public debate?

Abstract: This article elaborates on the interrelationship between globalization and national identity. Both phenomena are multi-dimensional and in order to assess their impact the dialectic between national and global is examined. Drawing on recent scholarship an interpretive framework of analysis is developed. It brings together various elements that portray

the complex conceptuality and the contradiction of identity as an analytical category. There are two main approaches to its interpretation: essential and constructive. They offer alternative scenarios for tracing the impact of globalization upon national identity at the domestic level. Some evidences drawn from Dutch public discourse are used to show the ways in articulating national identity, which has become a central concern in the public debate over the last decades in the Netherlands. It has been established that a discursive change has taken place, which shows how Dutch people are increasingly defining themselves not by the features of their national character, but by their understanding of the problems and concerns facing their society. New topics come to the fore that requires changed repertoires and policies. It is concluded that this transformation reflects the Dutch response to globalization and highlights the role of public debates and policies.

Key words: globalization, national identity, national character, public debate, transformation, the Netherlands

Увод

През последните десетилетия в светлината на бързото развитие на глобализацията стана актуално разглеждането и на въпросите на колективните идентичности – национални, класови, групови. Идеята за световните култури, събрани в едно „глобално село“, породила тревога и загриженост за запазването на културното разнообразие, за признаването на различните култури, за тяхното взаимно споделяне, обогатено многообразие и разбирателство. Издигна се още повече значението на етническата принадлежност, на религията и на националните ценности. Все по-остро се открояха претенциите на различни обществени групи и социални формирования. Засилиха се противоречията и дори конфронтацията не само между привидно самозатворени общности, но и в рамките на съществуващите национални държави.

Нидерландия е сред печелившите, но и сред потърпевшите от съвременната глобализация. Напоследък продължават да нарастват

¹ Докторант в катедра „Икономическа социология“, УНСС, e-mail: pavlintodorov@unwe.bg

свързаните с нея обществени безпокойства. Видими са и протичащите трансформации в различни сфери на обществото. Дълго време страната се смяташе за образец на мултикултурализма, но нейният „национален модел“ на имиграция и интеграция не можа да устои на оспорваните вътрешни дебати. Нидерландският опит не е уникален. Подобни развития протичат и другаде. И ако по-нататък се фокусираме върху Нидерландия, то е, за да покажем как артикулира себе си една нация, изправена пред широк набор от глобални въпроси. Нидерландският отговор е интересен не само като импликация на специфичния за страната контекст, но и като насока за интерпретация на глобалните сценарии и на техните дискурси.

Дилемата за идентичността пред националните държави

Въпросите за националната идентичност със сигурност не са нови, но глобализацията им придава нови измерения и значения. Хармонизиращите сили на глобализацията и съпротивителните пориви на идентичността са два взаимосвързани процеса. Глобализационните тенденции безспорно потискат колективните идентичности и със своите мащаби надмогват усилията на всяка общност да запази своята отличителност. Същевременно световната културна среда дава нови импулси и хоризонти за развитие на културите на различните общности, засилва видимостта и значението им. Откроява техните исторически силни страни. Призовава ги да разкрият глобалните си призвания и да ги превърнат на световната сцена в постижения. В този си стремеж местните култури са склонни да бъдат повече или по-малко транснационални или многонационални, да възприемат и служат на идеите и целите на универсализма и космополитизма. От своя страна националните държави, които в много случаи са изправени пред различни идентичности в рамките на една и съща територия, имат много работа за вършене.² Те губят контрол над икономическите потоци, тъй като са изложени на нестихващата глобална конкуренция. Подложени са на натиска на наднационалните структури и конфигурации с

тяхната институционална култура и идеология. Намалва ефективният им суверенитет и с това и техните възможности да подкрепят своята цялостна идентичност. Заедно с това обаче държавите не са безучастни. По силата на своята природа и с институциите си те са призвани да претворят глобалните повели в собствените си граници. Необходимо им е „цивилизоващо начинание“, което легитимира техните идентичности.³ Националните идентичности са постоянно в процес на оспорване. Под действието на глобалния общ знаменател те се преоформят и предефинират. Този процес има различни измерения. Протича в различни форми и сфери. Има различни резонанси.

За да бъде правдоподобен един сценарий, при който националната идентичност се включва в глобализацията, са важни не само нейната съдба в глобален план, но и въпросът как в конкретните случаи се осъществява и изразява „диалектиката на националното и глобалното“ – как става предефинирането на идентичността на съществуващите групи и общности в обществото. При ситуациите с миграцията и мигрантските общности, например, вниманието често убягва от случващото се *със* и *във* приемното общество.⁴ Избледнява цялостният контекст на протичащите обществени трансформации в техните конкретни измерения и изражения. И ако приобщаването на имигрантските диаспори със специфичните им култури е намерило своята повече или по-малко развита текстура в „моделите на интеграцията“ на имигрантите, то „парадоксът на либералното включване“ е много по-объркващ и сложен за изразяване за тези, които си представят, че вече са включени, че са част от приемното общество и му принадлежат.⁵ През техния поглед се вижда дали „другите“ идват от маргиналните културни периферии и дали ще последват познатите „рецепти“ за тяхното вписване в общоприетия ред. Акцентът върху тази част от обществото, която повече или по-малко претендира да бъде неговата същностна част, позиционира често разговора за идентичността в „сърцето на нацията“.

² Castells, M. (2010) Globalisation and Identity, Quaderns de la Mediterrània 14, pp. 89 – 98.

³ Lechner, F. J. (2002) Globalization and National Identity in the Netherlands, 1980 – 2000, Department of Sociology Emory University, Draft submitted for presentation at the 2002 ASA annual meeting.

⁴ Versteeg, P. (2012) The discovery of Dutch identity. A critical exploration, Nederduitse Gereformeerde Theologische Tydskrif, Vol. 53, Supplementum 2, pp. 59 – 66.

⁵ Reekum, Van R. (2014) Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship. University of Amsterdam, UvA-DARE, p. 13 – 15.

Идентичността всъщност е категория, към която могат да се прикачат различни значения. Поддава се и на интерпретации. Когато става въпрос как идентичностите присъстват в публичните разговори, те често се открояват със своята натуралистичност като набор от повече или по-малко последователни и реалистични идеи, които са заслужили правото на същностни феномени сами по себе си. Хората ги приемат като основание и изражение за принадлежност към групата и общността, както и за предприемане на действия в името на споделяната обща същност. Към тях могат да се причисляват: езикът, обичаите, религията, ценностите, навиците, темперамента, естетиката, историческото наследство, връзката с природата и пр. Те могат да служат за обозначаване на нещо много локално, като културата на местния квартал, а така също на нещо транснационално или социетално. В този есенциален смисъл се откроява уникалността, автентичността и оригиналността на идентичността, изградена в резултат на своеобразна комбинация от условия, обстоятелства и събития.⁶ Фокусирането върху определени елементи или „централни фактори“ от идентичностния списък придава априори на общността склонност към по-голяма затвореност, самостоятелност и застиналост,⁷ а с това и към противопоставеност, тревожност и резервираност спрямо глобализацията.

Заедно със своята стабилност, постоянство, хомогенност общностите обаче са и вътрешно динамични, разнообразни и условни. Глобализацията ги подтиква към още по-цялостна и фундаментална отвореност, а така също и към предразположеност за взаимни въздействия, в т.ч. за заемки, споделяния, обмени и ангажименти по линия на различни форми и на различни равнища на социалния и културен живот.⁸ Релационната природа на колективните общности прави интерпретирането на идентичността в по-голяма степен подвластно на силите на социалното

въображение и политическото инженерство с присъщия им конструктивизъм. Разглеждането на колективните и още повече на националните общности като определени социални конструкции подчертава „значението на социокултурното и историческото като контекст при формирането на идентичността, но така също ролята на дискурса като средство за разбиране, тълкуване и конструиране на реалността.“⁹ Позволява те да бъдат разбирани не само като фиксирани, а като динамични и интерактивни, намиращи се в процес на повторно представяне в контекста на актуалните нужди и фактори.¹⁰ Показва как те се вписват в общите институционални процеси и дискурсивни практики в обществото.

Начините и моделите на артикулиране на националната идентичност в публичния разговор задават възможни перспективи, през които да бъдат интерпретирани както предизвикателствата, които глобализацията поражда пред колективните общности, така и свързаните с тях сценарии и трансформации.

Нидерландската идентичност като национална характерология

През последните десетилетия Нидерландия преживява забележими обществени промени и трансформации. Много от тях произтичат от глобализацията и свързаните с нея процеси на изграждане и предефиниране на националната идентичност.¹¹ Те намират своето изражение в публичните дебати за същността на нидерландското общество и в редица секторни политики.

Един от начините за изразяване на нидерландската идентичност е с дискурса за националния характер. Той се използва преди и сега в обществения и интелектуалния живот повече или по-малко очевидно, когато се артикулират различията, които могат да направят нидерландското като съществително видимо и мислимо.¹² Сред най-ярките и най-често споменавани пионери на

⁶ Прозорова, Ю. (2014) Дискурсивний поворот и конструктивисткият подход, Многоликая современность. Сборник к 60-летию доктора философских наук, профессора Владимира Вячеславовича Козловского/ отв. ред. Р. Г. Браславский, А. В. Малинов – СПб: Интерсоцис, с. 222 – 256.

⁷ Arnason, J. P. (2003) *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*, Leiden and Boston: Brill, pp. 11 – 12.

⁸ Ibid., pp. 60 – 63.

⁹ Прозорова, Ю. (2014) Дискурсивний поворот и конструктивисткият подход, Многоликая современность. Сборник к 60-летию доктора философских наук, профессора Владимира Вячеславовича Козловского/ отв. ред. Р. Г. Браславский, А. В. Малинов – СПб: Интерсоцис, с. 222.

¹⁰ O'Hagan, J. (2002) *Conceptualizing the West in International Relations. From Spengler to Said*, Palgrave.

¹¹ Lechner, F. J. (2002) *Globalization and National Identity in the Netherlands, 1980 – 2000*, Department of Sociology Emory University, Draft submitted for presentation at the 2002 ASA annual meeting.

¹² Reekum, Van R. (2014) *Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship*. University of Amsterdam, UvA-DARE.

тази дискурсивна насока е големият изследовател и разказвач на историята и културата на Нидерландия Й. Хьойзинха. В поредица от лекции, чието начало датира още от далечната 1935 г., но продължава дълго след това, той е оставил усещането си за идентичността на своята страна, с нейните инспирации и звучения като една „симвонична тема“.¹³ В известната си диагноза за буржоазния характер на холандците Хьойзинха изтъква, че именно от там извира тяхната сплотеност и единство. „Както и да гледаме от високо или от ниско, ние холандците всички сме буржоа“ и „[н]ашата национална култура е буржоазна във всеки един смисъл, който основателно се прикрепва към тази дума“.¹⁴ Той внимателно определя как не толкова социалните и географските условия, колкото конкретни исторически процеси и събития, чиято кулминация е бунтът срещу испанското владичество, са превърнали „умереността, смиреността, удовлетвореността, предпазливостта, толерантността“ – свързани с част от Нидерландия и патриотичните настроения на градските жители – в символични за цялото общество. Въпреки че не се стреми към есенциалистско описание, поддаващо се на повърхностни клишета,¹⁵ той подчертава отделни характеристики на своя народ, по които го различава от културологичните представи и асоциации, свързани с хората на Испания, Франция и Англия. „Една държава, пише Хьойзинха, формирана от проспериращи бюргери, живеещи в много големи градове и от сравнително задоволени фермери и селяни не е почва, от която да разцъфне това, което означава името героизъм.“¹⁶ Тази черта той противопоставя на развихрящия се през годините преди Втората световна война в Европа национализъм, носещ „героизма“ като най-блестящата перла на своята корона.¹⁷ Наред с това историкът подчертава като присъщи на своя народ респекта към правата и мненията на другите, относителната нечувствителност към митове и високопарна реторика, несклонността към политически екстремизъм, а така също готовността да се признае, оцени и абсорбира културата

и постиженията на други народи. „Ние, посочва той, държим нашите прозорци отворени за всеки вятър, който духа.“¹⁸ Когато националната идентичност има своя език, който изразява и начина на мислене, тя няма нужда да се защитава от външни културни влияния, смята той.

Характерологията на Хьойзинха въвежда определен стил на национална типизация, който присъства и в съвременния обществено-политически разговор с намирането и посочването на обекта в основата на националната култура, който трябва да бъде запазен и съхранен.¹⁹ Той помага да се проследи как характеристиките на определени обществени групи и категории се превръщат в символични за цялата общност. Отваря разговора за нидерландската идентичност към културните традиции и историческото минало на страната и към „основополагащите митове“, събития и ситуации, които обясняват произхода и характера на всяка нация. Във фокуса на общественото внимание отново се връщат личности като Еразъм и Рембранд. Търси се вдъхновение от успеха на Нидерландската република през 17. век, която от малка, разпокъсана на провинции, територия се превръща в една от най-големите империи в света. В тогавашната епоха, която мнозина изследователи определят като „първа вълна на глобализацията“, страната има доминираща позиция в световен мащаб. Чрез търговията Нидерландия става много по-свързана с далечни страни, от които черпи не само богатства, но и културни влияния. Оттогава холандците започват да виждат себе си като част, като една важна част, от света, с който си взаимодействат. Те не само поставят своя щемпел върху глобалните промени, които ги засягат, но и дефинират себе си във връзка с един широк контекст – географски, икономически, политически, културен. „Първата вълна на глобализацията“ е тази, която им помага да се впишат в света, „а не тази, която ги залива.“²⁰ Някогашната глобализация допринася за формирането и съхраняването на националната идентичност.

¹³ Huizinga, J. (1968) *The Spirit of the Netherlands*, in *Dutch Civilization in the 17th Century and other essays*, Collins, The Fontana Library, p. 105.

¹⁴ *Ibid.*, p. 112.

¹⁵ Reekum, Van R. (2014) *Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship*. University of Amsterdam, UvA-DARE.

¹⁶ Huizinga, J. (1968) *The Spirit of the Netherlands*, in *Dutch Civilization in the 17th Century and other essays*, Collins, The Fontana Library, p. 110.

¹⁷ *Ibid.*, pp. 110 – 113.

¹⁸ *Ibid.*, p. 116.

¹⁹ Reekum, Van R. (2014) *Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship*, University of Amsterdam, UvA-DARE.

²⁰ Lechner, F. J. (2008) *The Netherlands: globalization and national Identity*. Taylor&Francis Group, LLC, p. 38.

Използването на националния характер предоставя редица възможности за типизиране на нидерландското общество в неговата идентичност. Непосредственото изброяване на различни „вкоренени парадигми“ обаче прави трудно отделянето на възприятието от реалността, а с това и нейното самоосъзнаване. Дискурсът за нидерландския национален характер е обвързан в голяма степен с естествени специфики, за които се предполага, че са присъщи на холандците и се отнасят до обективности, показали своята трайност през вековете.²¹ За разбирането им обаче от решаващо значение е познаването и позоваването на целия исторически и културен набор от разкази и образи, който формира идентичността като обхващаща идея, като в същото време дава представа за различията и разделенията в нея. Задачата става още по-трудна когато се потърсят сравнения на националните характери в по-широк план – в региона, в континента, в света. През последните десетилетия обръщането в обществения дискурс към националния характер все повече става по друг, по-заобиколен начин, като се задават повече предварителни въпроси, с които се предефинира и самата категория – национална идентичност. Това е една промяна, която остава почти незабележима под общия знаменател на дискурса на глобализма, но изразява важни измерения и импликации.

Нидерландската идентичност като въпрос на публични дебати и политики

Важни насоки за това как да се разбере какво холандците правят, за да формулират отговора си на предизвикателствата за обществото в светлината на глобалните промени, се очертават в начините, по които те си говорят, а също така в темите и въпросите, които дебатира в тази връзка. Анализирането на техния дискурс във формата на публични дебати е един от подходите за изследване на процеса на трансформиране на националната идентичност. Дискусиите и споровете се превръщат в домейните, в които стават видими проблемните аспекти на нидерландската същност. Публичният и политическият дебат се приемат като една практика сред множеството подобни, в които националната идентичност по обществен начин се откроява, резонира и пречупва през институционалните практики в други сфери и формати.²² Като

такава тя получава своята легитимност както в страната, така и извън границите ѝ.

На фона на развитията, пред които е изправена Нидерландия – глобална икономическа свързаност, миграционни потоци, международен тероризъм, отслабващи възможности на социалната държава, културно и етническо разнообразие, европейска интеграция и пр. – по-ясно се откроява обществената преценка, че нидерландската идентичност не е широко и силно култивирана. Още с появата на новите проблеми и опасения около националната същност, тя започва да бъде артикулирана съвсем различно от начина, по който това става в характерологичния дискурс.²³ Нещо повече, самата идентичност се превръща в проблем на обществеността и по този начин в публичен проблем и национален въпрос. Публичният дискурс не е само легитимиране на определени твърдения пред други, но и артикулиране на даден въпрос и на начините, по които може да се предприемат преценки и действия по него.

В изследваната литература, малка част част от която се посочва в тази статия, няма консенсус относно точния период, от който започва да се случва промяната в дискурса и на какво тя да бъде приписана. Има аргументи тази повратна точка да бъде поставяна в началото на новото хилядолетие, като „заслугата“ за нея да се отдава на публичните изяви на определени обществено-политически фигури от крайнодесния спектър на политическото пространство, а така също на обществено-политически събития в световен план. Наред с това има изследователи, които датират промяната в дискурса към 90-те години на миналия век, а за други тя настъпва още по-рано през 70-те и 80-те години. Това, което определя същността на промяната, е разбирането за необходимостта да се направи нещо по отношение на националната идентичност на страната в светлината на новите въпроси, които поставят определени измерения на глобализацията. Това не означава изграждане на новоизмислен образ в контекста на националния характер, а по-скоро – търсене на отговори на субективното усещане и на осъзнаването, че националната идентичност е в криза. Представата за трайността и устойчивостта на националния характер отстъпва място на тревожността, че това нидерландско, което е застрашено се нуждае от обществена грижа и адекватна публична политика. Проблем е не толкова умирането на националния характер, колкото

²¹ Reekum, Van R. (2014) Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship. University of Amsterdam, UvA-DARE.

²² Lechner, F. J. (2008) The Netherlands: globalization and national identity, Taylor&Francis Group, LLC.

²³ Reekum, Van R. (2014) Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship. University of Amsterdam, UvA-DARE.

кризата на националната идентичност. Със засилването на важността на разговорите за нея на преден план все повече излиза нов тип проблематизация: за различията и разделенията в съвременното нидерландско общество и за това какво да се прави с тях. Когато това се случва за пръв път в течение на 70-те и 80-те години, то стана в контекста на дискусиите за расата, расизма и загрижеността за расистката политика.²⁴

Последвалите дебати по имиграционната и интеграционната политика артикулират нидерландската идентичност не само като обществен проблем, но и като въпрос точно в „сърцето на нацията“. Той трябва да бъде решен чрез дебат и публични политики това е един характерен за културата на страната начин. Това съвсем не е единственият въпрос, който предизвиква разгорещени разисквания в Нидерландия, но става известен и мислим като дебат, склонен към разрешаване чрез самия дебат.²⁵ Като предефинира своята национална идентичност в публичните дебати и политики, Нидерландия отговоря на съвременната глобализация и си осигурява легитимност.

Заклучение

Много от разгледаните тук въпроси се отнасят до настъпилата през последните десетилетия промяна в начина на определяне и изразяване на нидерландската идентичност. Тази трансформация е в отговор на глобализационните процеси и показва как холандците все повече дефинират себе си не с чертите на техния национален характер, а през разбирането си за проблемите и тревогите, пред които е изправено обществото им. На преден план излизат нови теми, които изискват променени репертоари и политики. Повтарящият се мотив в тази тенденция е начинът, по който публично и чрез дебат се преоткрива и пресъздава националната идентичност.

Нидерландският контекст има своята специфика, но той също така отразява по-глобални процеси и тенденции. Без да може напълно да осветли цялостната динамиката на това, което се случва в по-широк план, в т.ч. в границите на Европейския съюз, националният отговор на холандците е илюстрация на съвременната глобално-национална диалектика. Със своята специфична либерална култура и прямота на изразяване Нидерландия изпраща силни сигнали за важността на дебатите по въпросите на националната идентичност.

С демократичните принципи на политическия си живот и многопартийната си система страната е добър пример за разкриване не само на пластове в политическата реторика, но и на механизмите за нейното превръщане в инструмент за артикулиране на публичните нагласи и политики.

Използвана литература:

1. Знеполски, Б. (2020) Епоха на разломи. Кризата на идентичностите и социалната критика. София. Издателство „Изток-Запад“.
2. Прозорова, Ю. (2014) Дискурсивният поворот и конструктивисткият подход, Многоликата съвременност, Сборник к 60-летию доктора философских наук, профессора Владимира Вячеславовича Козловского/ отв. ред. Р.Г. Браславский, А.В. Малинов – СПб: Интерсоцис, с. 222 – 256.
3. Arnason, J. P. (2003) *Civilizations in Dispute: Historical Questions and Theoretical Traditions*, Leiden and Boston: Brill.
4. Huizinga, J. (1968) *The Spirit of the Netherlands*, in *Dutch Civilization in the 17th Century and other essays*, Collins, The Fontana Library, pp. 110 – 113.
5. Lechner, F. J. (2002) *Globalization and National Identity in the Netherlands, 1980 – 2000*. Department of Sociology Emory University, Draft submitted for presentation at the 2002 ASA annual meeting.
6. Lechner, F. J. (2008) *The Netherlands: globalization and national Identity*, Taylor&Francis Group, LLC.
7. Lotring, C. V. (2018) *Tot hier en nu verder. Nederland op de drempel van een nieuwe tijd*, Writers United.
8. O'Hagan, J. (2002) *Conceptualizing the West in International Relations. From Spengler to Said*, Palgrave.
9. Reekum, Van R. (2014) *Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship*, University of Amsterdam. UvA-DARE.
10. Versteeg, P. (2012) *The discovery of Dutch identity. A critical exploration*, *Nederduitse Gereformeerde Theologische Tydskrif*, Vol. 53, Supplementum 2, pp. 59 – 66.

²⁴ Reekum, Van R. (2014) *Out of character: debating Dutchness, narrating citizenship*. University of Amsterdam, UvA-DARE.

²⁵ Lechner, F. J. (2002) *Globalization and National Identity in the Netherlands, 1980 – 2000*. Department of Sociology Emory University, Draft submitted for presentation at the 2002 ASA annual meeting.

ДОБРИ ПРАКТИКИ – ПЪРВИ МНОГОЕТАЖНИ НАДЗЕМНИ ПАРКИНГИ

Стоян Димитров¹

Резюме: Разглежда се инициативата на столичната администрация за построяване на общински многоетажни паркинги с частни инвестиции в крайните квартали. Изследва се нормативната уредба относно застрояването на паркинги и гаражи в урбанизираните територии в България. Посочват се добри практики за изградени многоетажни паркинги в Пловдив. Анализира се функционирането на пазара на транспортна инфраструктура и евентуалното му социално въздействие върху софийското население.

Ключови думи: транспортна инфраструктура, многоетажни паркинги, добри практики, общинско ръководство, столично население

Увод: Проблемът с паркирането в София

Решаването на проблема с паркирането в столицата посредством изграждане на многоетажни паркинги е сравнително нов подход. Този подход има за цел да разреши все по-задълбочаващият се проблем с паркирането, дължащ се на увеличаващия се брой жители на столицата и нарастването на броя на автомобилите на едно лице.

Още по времето на „социализма“ бързото увеличаване на столичното население довежда до създаване на нормативна уредба за застрояването с паркинги и гаражи в урбанизираните територии в България?

В Правила и нормативи за планиране и проектиране на паркинги, паркинг-гаражи и гаражи за МПС в населените места още от 1970 г., определя, че необходимият най-малък брой на места за паркиране е едно паркомясто за жилище.²

Тези добри разчети, за съжаление, са били реализирани само на 50 процента в жилищните

комплекси. Това е една от причините, довела в следващите години до възникването на недостига на паркоместа в страната.³

Половин век по-късно в Наредба № РД-02-20-2 от 20 декември 2017 г. за планиране и проектиране на комуникационно-транспортната система на урбанизираните територии се изисква отново само 1 паркомясто за самостоятелно жилище.⁴

Ситуацията обаче с транспортната система е много различна отпреди 50 години. Ако уредбата за паркингите и гаражи през 1970 г. е предвиждала 1 паркомясто/апартамент при моторизация 250 леки коли на 1000 жители, то данните на НСИ за 2018 г. вече отчитат 660 МПС на 1000 столични жители!⁵

Без да излиза от рамките на тази нормативна уредба, но стремейки се да решава проблема с паркирането в гр. София, столичното общинско ръководство през 2020 г. взема решение за построяване на общински многоетажни паркинги с частни инвестиции в крайните квартали. Новият модел на публично-частно партньорство ще включва учредяване право на строеж за изграждане на паркинг върху недвижим имот общинска собственост. Учредяването на правото на строеж върху имоти – общинска собственост, ще бъде възмездно, като се заплаща парично обезщетение, срещу което, в полза на избраното лице, ще се учредява срочно вещно право на строеж за изграждане на паркинг на територията на имота-общинска собственост или под публична общинска собственост. Правото на строеж ще се учредява за срок до 30 години. След изтичането на срока, за който е учредено правото на строеж, Столична

¹ Докторант в катедра „Икономическа социология“, УНСС, e-mail: c.dimitrov@unwe.bg

² Правила и нормативи за планиране и проектиране на паркинги, паркинг-гаражи и гаражи за моторни превозни средства в населените места, Обн., ДВ, бр. 22 от 17 март 1970 г., попр., ДВ, бр. 67 от 25 август 1970 г., отм., ДВ, бр. 70 от 6 септември 1977 г.

³ При работа на терен в областен град Ямбол – жк „Златен рог“, построен в периода между 1985 – 1989 г., бяха установени по 50 броя паркоместа в прилежащите паркинги за всеки жилищен блок от комплекса. Блоковете се състоят от 101 апартамента.

⁴ Приложение № 5 към чл. 42 и чл. 50, ал. 1 и 3, Наредба № РД-02-20-2 от 20 декември 2017 г. за планиране и проектиране на комуникационно-транспортната система на урбанизираните територии (Попр. – ДВ, бр. 15 от 2018 г.).

⁵ Официален сайт на Националния статистически институт – данни за общия брой население и регистрирани моторни превозни средства в София-град.

община ще придобива безвъзмездно собствеността върху построяния обект.⁶

1. Видове паркинги в София според времетраенето на ползването

Средната продължителност на паркирането при съответния обект определя дали то е краткосрочно, средносрочно, или дългосрочно.

а) Краткосрочното паркиране предполага интензивен поток от автомобили. Такъв паркинг трябва да притежава възможност за движение в двете посоки. Двупосочността осигурява по-голяма пропускливост и маневреност на моторните превозни средства от и към паркингите.

Паркинги за краткосрочно паркиране са по-требни най-вече за големите търговски обекти. Тези паркинги са със средно голям капацитет поради краткосрочния характер на паркирането в тях. Поради голямата им натовареност и оборот този паркингов бизнес е подходящ предимно за частния капитал. В София всички големи чуждестранни вериги имат в своите молове подземни паркинги за краткосрочно ползване. Те са резултат на техни инвестиции и са тяхна собственост.

б) Средносрочното паркиране преобладава в близост до елитни ресторанти, нощни клубове, хотелски вериги и при по-високия стандарт на техните клиенти този паркингов бизнес също е подходящ за частните инвестиции. Средносрочно е също паркирането при подземните буферни паркинги, но поради тяхната социална и стратегическа значимост и необходимостта от големи инвестиции за построяването им те се изграждат от общинската власт.

в) Дългосрочността при паркирането е необходимо при домуването на автомобилите до жилищните сгради. Нуждата от голям капацитет на тези паркинги, присъствието на задължителна социална защита на техните потребители, малката пропускливост на автомобилния поток предопределя техния тип – монтажни автоматични многоетажни надземни паркинги. Построяването на такива паркинги може да стане със смесено публично-частно участие при изграждането им.

2. Подземни многоетажни паркинги при метростанциите

По начина си на изграждане паркингите се разделят на подземни, наземни и надземни съоръжения. Ние ще разгледаме многоетажните, поради обстоятелството че на единица застроена площ при тях се разполагат няколко пъти повече автомобили.

Многоетажните паркинги биват подземни, надземни и смесени.

а) Подземни паркинги при метростанциите

Обществените подземни паркинги при метростанциите, се стопанисват от „Център за градска мобилност“ ЕАД. В София има следните подземни паркинги при метростанциите:

*Подземен паркинг на метростанция „Джеймс Баучер“, район „Лозенец“. Той разполага с 577 паркоместа, разположени на 4 нива.

*Подземен паркинг на метростанция „Цариградско шосе“, район „Младост“. Той разполага с 1253 паркоместа на 2 нива.

*Подземен паркинг на метростанция „Бели Дунав“, район „Надежда“. Той разполага с 349 паркоместа на 2 нива.

*Подземен паркинг на метростанция „Бели Дунав“, район „Връбница“. Той разполага с 118 паркоместа на 2 нива.

*Подземен паркинг „Стадион Васил Левски“, район „Средец“. Той разполага със 193 паркоместа на 3 нива с разгъната застроена площ 9053 кв.м.

Общо паркоместата на подземни паркинги при метростанциите, стопанисвани от „Център за градска мобилност“ ЕАД са 2490.

Подземният паркинг при метростанция „Васил Левски“ бе открит за експлоатация през 2019 г., след десетгодишният му престой на груб строеж. За довършването му бяха необходими 3 милиона и 176 хиляди лева, осигурени от „Център за градска мобилност“ ЕАД.⁷

Общината е планирала изграждането с публични средства на още 3 подземни паркинга при третата линия на метрото за общо 650 автомобили и 4 буферни паркинга до съществуващи метростанции на бул. „Г. М. Димитров“, жк „Люлин“, жк „Младост“ и бул. „Джеймс Баучер“.⁸

⁶ Програма за изграждане общински паркинги с частни инвестиции на територията на Столична община 02.07.2020 г.

⁷ Официален сайт на „Център за градска мобилност“ ЕАД, Профил на купувача, „Строително-монтажни работи за довършване на подземен паркинг при Метростанция „Стадион Васил Левски“ (МС9-1).

⁸ Официален сайт на Столична община, раздел „Новини“, „Транспорт“, с. 3, „Столичната община изготви Програма за изграждане на общински паркинги с частни инвестиции“.

б) Как се ползват тези паркинги?

Във всички буферни паркинги е въведена системата „Паркирай и пътувай“. Паркирането в тези паркинги е безплатно за тези, които ползват метрото. Ползване на метрото в двете посоки от собствениците на автомобилите води до намаляването на автомобилния трафик в столицата. Извън тази услуга, за оставен на паркинга автомобил се заплаща 1 лев за час паркиране. Предлага се и възможност за дългосрочно паркиране. Услугата е ограничена – за не повече от 10% от паркоместата и цена в размер на 120 лева на месец с ДДС.⁹

Оборудването и въвеждането в експлоатация на информационните системи за целите на паркирането в паркингите на метростанциите МС19-І Цариградско шосе, МС11-ІІ Джеймс Баучер и МС2-ІІ Бели Дунав“ е струвало на „Център за градска мобилност“ ЕАД 431 хиляди лева през 2019 г.¹⁰

Съществува още един действащ буферен паркинг при метростанция „Бизнес парк“, но общинското дружество „Метрополитен“ ЕАД отказва да предостави конкретна информация за него.

Буферните подземни паркинги са ефективни, но много скъпи съоръжения поради специфичните – вентилационни, противопожарни, отводнителни, поддръжка и прочие изисквания за тяхната експлоатация. Чуждестранният опит показва, че освен при метростанциите, изграждането им е целесъобразно и в централна градска част. В тази част на София, поради много високите цени на строителните парцели, построяването на наземни паркинги е прекалено скъпо.

3. Надземни многоетажни паркинги

Надземните многоетажни паркинги са открити или закрити.

Откритите са икономични и по-бързо се изграждат, а това обстоятелство е от особено значение за решаване на изключително сериозния проблем с недостига на паркоместа в столицата.¹¹

Срещат се два типа многоетажни паркинги с изходни рампи. Първият е с хоризонтално разположени нива, свързани чрез наклонени

участъци за преминаване на автомобилите. Съществува алтернатива за замяна на наклонените рампи с товарни асансьори. Вторият тип многоетажни паркинги е със наклонени подове. Автомобилите се паркират по цялото продължение на наклонените участъци като съоръжението прилича на непрекъсната плоска спирала.

Капацитетът на паркингите е различен. Най-малък е този с едно ниво и косо разположение на паркоместата в него. Перпендикулярното паркиране спрямо оста на движение осигурява максимално уплътняване на използваната площ. Трябва да се има предвид, че общата площ на паркинга се образува не само от паркоместата, а и от подходите към тях, разстоянието между съседните автомобили, отстъпите до конструктивните елементи на съоръжението.

В зависимост от броя на етажите на паркинга се получава необходимата средна площ за 1 автомобил – 25 кв.м на едно ниво 15 кв.м на две нива, 8 кв.м на четири нива и 5 кв.м на осем нива. Следователно колкото повече са етажите, толкова по-стръмно намалява заетата площ от 1 автомобил, спрямо целия паркинг. Максималното оползотворяване на площта за паркиране води до изграждането на високи кули, разполагащи с автоматизирана техника, извършваща всички операции по паркирането без участието на водача. Автоматизираното паркиране е много удачно при продължителен престой, като спестява време и е по-сигурен начин при паркиране за съседните автомобили.¹²

4. Успешно изграждане на многоетажни паркинги в Пловдив

Първият в страната автоматизиран модул седеметажен паркинг тип „Пъзел“ е отворен за експлоатация през януари 2020 г. в Пловдив. Той е частен паркинг. На площ от 42 кв.м се паркират 15 автомобила. Първият етаж на съоръжението е предназначен за джипове и бусове, от втория до петия – за автомобили със стандартни размери, а шестият и седмият етаж са за ванове и джипове. Автомобилите, престояващи в паркинга, са защитени от лоши метеорологични условия,

⁹ Цитираните данни са получени чрез служебна кореспонденция по ел. поща, Столична община, „Център за градска мобилност“ ЕАД, отдел „Паркинги, гаражи и автогара.“

¹⁰ Официален сайт на „Център за градска мобилност“ ЕАД, Профил на купувача, Доставка, монтаж, конфигурация, интеграция, въвеждане в експлоатация и поддръжка на оборудване и информационни системи за целите на паркирането в паркингите на метростанциите МС19-І ЦАРИГРАДСКО ШОСЕ, МС11-ІІ ДЖЕЙМС БАУЧЕР и МС2-ІІ БЕЛИ ДУНАВ.

¹¹ По данни на АССИСТ ЕООД, при монтиране на многоетажен открит паркинг се постига застрояване на 1000 кв.м за 1 месец.

¹² Съвременното решение за паркиране в натоварената градска среда, инж. Вера Ангелова, ел. списание „СТРОИТЕЛИ – строителна техника, материали, технологии, инструменти“, година VIII, брой 4, юни 2011.

осигурена им е и застрахователна полица. При интерес модулната метална конструкция на паркинга може да се разшири на височина и ширина. Тя е напълно подвижна и се сглобява за 20 дни. След разглобяване конструкцията може да се инсталира на друго място, дори и то да има различни характеристики на земната основа. Тази възможност за гъвкавост на инвестицията, позволява бързо реагиране при промяна в конюнктурата на пазара на платеното паркиране. Паркингът работи 24 часа с цени – 3 лв. на час, 10 лв. за нощно домуване и абонаментна месечна такса за 90 лева.¹³

Вторият многоетажен паркинг в Пловдив е общински. Той е надземен паркинг. Открит е през месец юни 2020 г. Изграден е за нуждите на район „Западен“ с население 39 518 души.

Паркингът е на четири етажа с обща площ 6000 кв.м. Той има 150 паркоместа. Построен е за по-малко от 1 година. Бързото строителство по принцип е съществено предимство за откритите многоетажни паркинги. Партерният етаж е с площ 1500 кв.м. Той е проектиран за търговски обекти и кафе-аперитив. Горните три етажа са предназначени за автомобилите. На всеки етаж са предвидени по 2 паркоместа за хора с трайни увреждания. Контролът и заплащането на паркирането е автоматизирано – бариери, апарати за самотаксуване, видеонаблюдение. Системата позволява както отчитане на почасово паркиране 1 лев/час, така и дългосрочно срещу 50 лева на месец. Инвестицията за построяването на паркинга е 3 300 000 лева. Себестойността на едно паркоместо в него е по-малко от 22 000 лева.

Тази нова възможност за паркиране се приема много добре от жителите на Пловдив. Веднага след откриването му се запълва една/трета от неговия капацитет. Според ръководството на града многоетажни паркинги трябва да бъдат изградени във всички райони, поради острата необходимост от свободни места за паркиране. „Бъдещето е в такъв тип паркинги, защото има остра нужда от места за паркиране. Трябва да се пести всеки един сантиметър, особено в град като нашия, който вече страда от презастрояване“.¹⁴

5. Открити наземни паркинги в София

Наземните паркинги на едно ниво имат някои предимства пред многоетажните паркинги. Те се изграждат бързо и са по-евтини в сравнение с многоетажните. Но имат и съществени недостатъци в сравнение с многоетажните. Най-големият недостатък е, че заемат обширен терен. Така че е нецелесъобразно да се строят такива паркинги в презастроения столичен град.

Заварените общински открити наземни паркинги се стопанисват от „Център за градска мобилност“ ЕАД. В София има следните открити наземни паркинги:

1. Паркинг „Дружба“, район „Искър“ – 210 п.м.
2. Паркинг „Младост – IV“, район „Младост“ – 100 п.м.
3. Паркинг „Левски – Г“, район „Подуяне“ – 48 п.м.
4. Паркинг „Бесарабия“, район „Подуяне“ – 38 п.м.
5. Паркинг „Байлово“, район „Подуяне“ – 29 п.м.
6. Паркинг „НДК-югозапад“, район „Триадица“ – 173 п.м.
7. Паркинг „Шандор Петьофи“, район „Триадица“ – 38 п.м.
8. Паркинг „Хемус“, район „Лозенец“ – 20 п.м.
9. Паркинг район „Средец“ – 15 п.м.
10. Паркинг „Плиска“, район „Слатина“ – 44 п.м.

Почасовото паркиране в тях е платено. В паркингите „НДК-югозапад“, „Шандор Петьофи“, „Хемус“ и „Байлово“ се заплаща 2 лв./час за леки автомобили, 3 лв. за БУС. В паркинг „Шератон“ – съответно 3 и 4 лв. Предлага се и месечен абонамент за паркинги. В паркинга на „НДК-югозапад“, „Шандор Петьофи“, „Хемус“ и „Шератон“ месечният абонамент е 120 лв. с ДДС. За паркинг „Байлово“ е 60 лв. с ДДС.

Предстои изграждането на открит наземен паркинг в ж.к. „Надежда“ с възложител „Център за градска мобилност“ ЕАД. Паркингът ще бъде разделен на две функционални зони – наказателен за 95 броя репатрирани автомобили и платен паркинг с 66 паркоместа. Общата застроена площ на паркинга с обслужващата сграда е 4200 кв.м. Стойността на обществената поръчка е

¹³ Официален сайт на БНР. Новини, предаване „Преди всички“, „Първият модул паркинг в България е факт!“; интервю на Силвия Великова, публикувано на 10.01.2020.

¹⁴ Здравко Димитров, кмет на Пловдив. Официален сайт на общината. 2020 г.

1 милион и 150 хиляди лева или 7143 лева за 1 паркомясто.¹⁵

Месечният абонамент на откритите наземни паркинги в София е по възможностите на хора с добри доходи. Но е видно, че осигурените паркоместа са крайно недостатъчни. За да се премахнат паркираните автомобили по тротояри, зелени площи и улични платна, са необходими много повече места за дългосрочно паркиране. Такива паркинги трябва да са с голям капацитет при минимално заемана площ. На това изискване отговарят многоетажните надземни паркинги.

Към настоящия момент – 2020 г. в столицата все още няма изградени модулни многоетажни паркинги и няма общински многоетажни надземни паркинги. Решението на Столична община за строеж на многоетажни подземни и надземни паркинги (02.07.2020 г.) е в правилна посока, но темпът на осъществяване на тези програми трябва да се повиши чувствително, за да се достигне необходимия брой паркоместа в столицата.

Какъв е осигуреният брой паркоместа в паркингите на град Дюселдорф – Федерална република Германия?

При моторизация 550 на 1000 жители в град Дюселдорф са построени 16 000 паркоместа в многоетажни паркинги и гаражи.¹⁶

Какъв тип многоетажни надземни паркинги са за предпочитане?

6. Предимства на автоматизирания модулен метален паркинг и възможности за изграждане на такива като частна собственост

Несъмнено е предимството на автоматизирания модулен метален паркинг пред традиционния многоетажен паркинг, изграден от бетонна конструкция и пред открития наземен паркинг.

При автоматизирания модулен метален паркинг необходимата площ за 1 автомобил е средно 2,8 кв. м. При многоетажния паркинг,

изграден от бетонна конструкция, необходимата площ е 10 кв. м. При открития наземен паркинг е 26 кв. м.

Бързината за изграждане също е в полза на модулния паркинг – средно 1,3 дни за 1 паркомясто срещу 2 дни при традиционния.¹⁷ Може ли такъв тип паркинги да заинтересуват частния сектор?

Общинското ръководство на гр. София прие програма за изграждане на многоетажни паркинги в крайните квартали на столицата 2020 г., но такива проекти е имало и през 1993-99 г.¹⁸, а изградени многоетажни надземни паркинги все още липсват в столицата. Затова е необходимо създаване на функциониращ пазар на транспортна инфраструктура. За целта е нужно освен общински в София да започне изграждането и на частни многоетажни паркинги за дългосрочно паркиране.

Достигането на оптимално равнище между паркоместа и моторни превозни средства е в пряка зависимост от пазара на транспортна инфраструктура у нас. Търсенето и предлагането със съответното регулиране от страна на общинската администрация, трябва да доведе до намаляване на разходите от столичното население за паркиране на автомобилите им. Тоест пазар на транспортна инфраструктура не може да съществува без предлагане на свободни паркоместа в многоетажни паркинги – частна собственост. Тези частни многоетажни надземни паркинги могат да бъдат изградени върху публични общински терени срещу възмездно ползване. Съществената роля на общината е да създаде пазарна среда, в която капиталът ще инвестира в построяването на частни многоетажни подземни и надземни паркинги в София.

Такава е и препоръката на немските ни колеги, с които проведехме консултации по този въпрос. Тя е – „сздайте частни паркинги“!

Платеното паркиране се счита за печеливш бизнес поради големия брой автомобили в София без осигурено паркомясто за тях. За да се привлекат инвеститорите обаче, е необходимо

¹⁵ Официален сайт на „Център за градска мобилност“ ЕАД. Профил на купувача, „Изграждане на открит паркинг с обслужваща сграда в ж.к. „Надежда“, УПИ I, кв.147а, м. „Надежда 1а и 1б“.

¹⁶ Цитираните данни са получени чрез официална кореспонденция по ел. поща, Столица Дюселдорф, провинция Северен Рейн – Вестфалия, Федерална Република Германия, Офис за управление на трафика, Регулиране и контрол на движението, както и управление на паркоместа.

¹⁷ При сравняване на описаните по-горе три конкретни паркинга.

¹⁸ Стенограма от 22.01.1999 г. на 38 Народно събрание – 219 заседание. Актуален въпрос към заместник министър-председателя и министър на регионалното развитие и благоустройството господин Евгени Бакърджиев от народния представител Иван Бойков от 11 януари 1999 г. относно изграждане на надземни паркинги на територията на гр. София съгласно общия градоустройствен план на София. Siela web.

създаване на благоприятна пазарна среда. Това е сферата на действие на общинската власт. В нейна компетентност са транспортнокомуникационните, санитарните, противопожарните, строителните, екологичните, архитектурните и прочие разрешения, необходими за стартирането на евентуалния бизнес проект по изграждане на многоетажния паркинг. Информационното им оформяне с посочване на конкретни общински терени до предлагането на готови проекти за паркингов бизнес е минимума изискващ се от столичната община за успешно създаване на пазар на транспортна инфраструктура. Тоест общинската администрация трябва да трансформира своята дейност от „предоставяне на услуги за населението срещу заплащане“ към „общинската власт в услуга на населението“.

Заключение: Установяване на социалните последици от изграждане на общински и частни многоетажни паркинги

Планирането на общински и даването на разрешение и съдействието от общината за изграждането на частни многоетажни паркинги трябва да бъде съпътствано с предвиждане на социалните последици при бъдещото реализиране на проекти и програми. Тоест трябва да се прилага оценка на социалното въздействие като управленски инструмент.¹⁹

Положителното социално въздействие трябва да се търси както при намерението за изграждане на многоетажни общински паркинги в крайните квартали, така и при евентуални програми за изграждане на многоетажни частни паркинги за дългосрочно ползване. Трябва да се отчита и платежоспособността на населението. Добрите практики във Федерална република Германия по този въпрос показват, че при финансови затруднения на правоимащото лице при паркиране на МПС по местоживееене, съществува възможност за намаляване размера на неговата такса.²⁰

Следователно при одобряването и реализацията на проекта за построяване на общинските многоетажни паркинги с частни инвестиции в София, е необходимо да се вземат под внимание мненията и оценките на всички заинтересовани страни – общинско ръководство, експерти, гражданското общество.

Литература:

1. Ангелова, В. Съвременното решение за паркиране в натоварената градска среда“, ел. списание „СТРОИТЕЛИ – строителна техника, материали, технологии, инструменти“ година VIII, брой 4, юни 2011.
2. Николова, Х. Л. Транспорт и експедиция, Изд. ИК – УНСС, 2018.
3. Нончев, А. Оценка на социалното въздействие, ИК – УНСС, 2014.
4. Данни, получени чрез официална кореспонденция по ел. поща, Столица Дюселдорф, провинция Северен Рейн – Вестфалия, Федерална република Германия, Офис за управление на трафика, Регулиране и контрол на движението, както и управление на паркоместа, Началник на отдел г-н Томас Грошейнрих. Thomas Großheinrich, Landeshauptstadt Düsseldorf, Der Oberbürgermeister, Amt für Verkehrsmanagement, Verkehrsregelung und -lenkung sowie Parkraumbewirtschaftung, Sachgebietsleiter.
5. Данни, получени чрез служебна кореспонденция по ел. поща, Столична община, „Център за градска мобилност“ ЕАД, отдел „Паркинги, гаражи и автогара“, началник отдел инж. Вълко Вълков, 2019 г.
6. Наредба № РД-02-20-2 от 20 декември 2017 г. за планиране и проектиране на комуникационно-транспортната система на урбанизираните територии. В сила от 20.02.2018 г. Издадена от министъра на регионалното развитие и благоустройството, Обн., ДВ, бр. 7 от 19 януари 2018 г., попр., ДВ, бр. 15 от 16 февруари 2018 г., изм. и доп., ДВ, бр. 98 от 27 ноември 2018 г.
7. Официален сайт на Национален статистически институт – данни за общ брой население и регистрирани моторни превозни средства в София-град. Статистическата информация е получена чрез заявление с вх.№ УП-4617/14.11.2019 г.и оказано съдействие на служител от НСИ г-жа Бояна Иванова –

¹⁹ Нончев, А. Оценка на социалното въздействие. ИК – УНСС, 2014 г.

²⁰ Вж. използвани източници за ФРГ.

- отдел „Връзки с потребителите и е-услуги“, тел.: 029857444.
8. Официален сайт на град Пловдив, Район „Западен“, новини, с. 31, Откриха официално първия общински многоетажен паркинг в Пловдив, 03 юни 2020.
 9. Официален сайт на Столична община, раздел „новини“, „транспорт“, с. 3, „Столичната община изготви Програма за изграждане на общински паркинги с частни инвестиции“.
 10. Официален сайт на „Център за градска мобилност“ ЕАД, Профил на купувача, „Строително-монтажни работи за довършване на подземен паркинг при Метростанция „Стадион Васил Левски“ (МС9-1)“. Публикувана на 03.08.2018 в 10:22, Обявление за приключване на договор за обществена поръчка 20.11.2019.
 11. Официален сайт на „Център за градска мобилност“ ЕАД, профил на купувача, „Доставка, монтаж, конфигурация, интеграция, въвеждане в експлоатация и поддръжка на оборудване и информационни системи за целите на паркирането в паркингите на метростанциите МС19-І ЦАРИГРАДСКО ШОСЕ, МС11-ІІ ДЖЕЙМС БАУЧЕР и МС2-ІІ БЕЛИ ДУНАВ“ – Публикувана на 01.06.2018 в 09:14, Обявление за приключване на договор за обществена поръчка 07.11.2019.
 12. Официален сайт на „Център за градска мобилност“ ЕАД, профил на купувача, „Изграждане на открит паркинг с обслужваща сграда в ж.к. „Надежда“, УПИ I, кв. 147а, м. „Надежда 1а и 1б“, Решение за избор на изпълнител 30.07.2020.
 13. Официален сайт на БНР, новини, предаване „Преди всички“, „Първият модул паркинг в България е факт!“, интервю на Силвия Великова, публикувано на 10.01.20 в 10:25.
 14. Правила и нормативи за планиране и проектиране на паркинги, паркинг-гаражи и гаражи за моторни превозни средства в населените места. Обн., ДВ, бр. 22 от 17 март 1970 г., попр., ДВ, бр. 67 от 25 август 1970 г., отм., ДВ, бр. 70 от 6 септември 1977 г.
 15. Стенограма от 22.01.1999 г. на 38 Народно събрание – 219 заседание, Актуален въпрос към заместник министър-председателя и министър на регионалното развитие и благоустройството господин Евгени Бакърджиев от народния представител Иван Бойков от 11 януари 1999 г. относно изграждане на надземни паркинги на територията на гр. София съгласно общия градоустройствен план на София. Siela web.

БРЕКЗИТ – ПСИХОЛОГИЧЕСКО И КОМУНИКАЦИОННО ВЛИЯНИЕ

Паолина Желева¹

Резюме: Целта на тази статия е да се разкрие същностната роля на явлението „Брекзит“ от гледна точка на психологията и теорията. Основните акценти, на които авторът се спира, са: явлението „Брекзит“, неговата възприемчивост от масовите публики, моделите на преднамерено влияние, които използва, поведенческото съгласие и начините на убеждаване на публиките. В заключение се обобщават резултатите от наличната документална, справочна и електронна информация. Авторът изразява съждението си, че „Брекзит“ е едно преекспонирано психоявление.

Ключови думи: Брекзит, британска преса, преднамерено влияние, психодрама, поведенческо съгласие, убеждаване.

Summary: The purpose of this article is to reveal the essential role of the Brexit phenomenon from the point of view of psychology and theory. The main points that the author focuses on are: the Brexit phenomenon, its receptivity by mass audiences, the models of deliberate influence it uses, behavioral consent and ways of persuading audiences. In conclusion, the results of the available documentary, reference and electronic information are summarized. The author is of the opinion that Brexit is an overexposed psycho-phenomenon.

Key words: Brexit, British press, deliberate influence, psychodrama, behavioral consent, persuasion

Въведение

Брекзит е психология, катализатор и последица. Той е културен катаклизъм. Той е продукт на човешката психология – форма на възприятие, предпочитание, обществен избор, АЗ-образ, нагласа, идея, предположение, групово отношение и обобщение [1].

Брекзит е колизно понятие, съпроводено и с голяма доза психологическа драма. Тя е цветна, колоритна и предизвиква широк размисъл. Но има и своите ограничения. От една страна, Брекзит се разглежда с психологически подход, а от друга – с научен подход. Научният подход изисква базиране върху ясни и точни доказателства

и аргументи. Това е полезен ход в дългосрочен аспект.

Науката предлага методология, но и морален кодекс. Предлага честност и почтеност, приемане или отхвърляне на тези, сугестиране или заклеяване. Опасност от налагане на убеждения и приписване на думи винаги ще има, но в наша власт е какъв избор ще направим.

Не е възможно да осмислим социално-политическата каузалност на сегашните събития, които се разгръщат на стария континент, ако пренебрегнем тяхното минало и не вникнем в икономическите, историческите и психологическите им корени. Това не само ни позволява да съставим свързана картина на събитията, но и да формулираме по-конкретни очаквания за предстоящото.

Именно тези факти предопределят избора на настоящата статия. Анализът акцентира на представянето на Брекзит от психологическа гледна точка в публичното пространство. Целта е да се формира мнение относно влиянието на политиката върху психологическото обществено благополучие до степен създаване на продукт – Брекзит. Това води до трансформация на широката общественост. Лично мое мнение е, че Брекзит детерминира човешкото поведение и взимането на решения.

1. Брекзит като теория на психодрамата

Човешките разсъждения и илюзии за налагане на контрол волатират чистите перспективи пред обществеността. Показват се на дневен ред социални стереотипи и мотивационна ирационалност. Културните възприятия за Брекзит предопределят политическите презентации. Чрез Брекзит всички ние можем да се поучим как да се справим с краткосрочните и дългосрочни последици на едно явление [2].

Брекзит е толкова силно коментирано, анализирано и експлицирано явление в публичното пространство. И то продължава да бъде коментирано на дневен ред, понеже обхваща много голям контингент от засегнати заинтересовани

¹ Докторант в катедра „Медии и обществени комуникации“, УНСС, e-mail: paolina.zheleva@gmail.com

страни. Брексит е следствие от вземането на решения, което тества човешкия капацитет за рационални възможности.

Самата теория за Брексит е твърде експлицитна, колоритна, въображаема, провокираща мисълта. Предлага много широк обхват от тематични направления за разговори и дебатиране на важни въпроси. Но като вид психологически подход има своите ограничения [3].

Научната психология, изследваща явленията „Брексит“, ни дава методологичните, но и етични принципи. Трябват активни усилия за събиране на доказателства, които да подкрепят твърденията за приписване на обяснения, казващи това, което искаме да чуем. Явлението генерира фактори, като:

- ниска социална подкрепа;
- непредсказуемост;
- неяснота на ролите;
- нестабилност;
- нисък контрол;
- непоследователност в действията.

Наблюдава се социална, политическа и символична загуба, която наподобява скръб. Политическите смущения водят до отчаяние, безнадеждност и безпомощност. Никой не е застрахован от грешки в личните възприятия и мислене. Но Брексит учи на функционалност и рационализъм.

Понякога коментатори въвеждат идеята за империя, просто за да покажат своята подкрепа за Брексит. Те спорят, че Брексит е просто последното ниво на британските глобални завоевания. Присъщото опростяване на тази теза застрашава Брексит да изглежда „твърде лесен“, вероятно като помощно средство на британските преговарящи, които погрешно очакват другите страни да паднат в тази насока и да приемат техните империялни изисквания [4]. Въпреки това коментаторите, които са ориентирани към „оставане“ са тези, които свързват Брексит с империята. Гласувалите за „напускане“ са расисти, вечно копнеещи по отдавна изчезналото културно и йерархично минало, които не могат да се впишат в модерния свят и неговото разнообразие и елитаризъм. Постимпериялните и постколониални поддръжници за „напускане“ действат принудено и без причина отвъд общоприетите стандарти. Те ксенофобски скандират „върни се откъдето си дошъл“ на чужденците, докато всъщност те са тези, които искат да се върнат там, откъдето са дошли, но във времето

на романтичната, колониална, имперска красива Англия [5].

Ако тази мрачна карикатура е предизвикана от теория за психодрама, която сама по себе си е трудна за поддържане, би трябвало да се запитаме дали това не е поредният пример за Брексит пропаганда. Тази теория показва преноса на недоволството върху гласувалите за „напускане“ и показва гласувалите за „оставане“ в светлина. Постколониализъм се случва само на тези, които подкрепят Брексит [6].

Брексит е подкрепян от голям брой граждани от чернокожо и етническо малцинство. Идеи, свързани с идентичност, култура, раса, език, общности, са важни от гледна точка на психологията, но поставянето на постимпериялистическата теза свежда всичко до разочароваща бинарна схема, която противопоставя тези, които се чувстват добре в модерния свят, срещу тези, които копнеят по миналото [7].

Решаването на Брексит не е само на политическо или само на техническо ниво. Решението касае личността на хората, техните емоции и тяхното усещане за място и роля в световната общественост. Брексит е пример за масова обществена паника, групово социално мислене и племенно разделение. Но това явление учи на начина, по който функционират обществата и преодоляването на стресовите ситуации. Защото хората изначално се чувстват неудобно от несигурността. Те са подтиквани да налагат смисъл на събитията около себе си, които иначе са неразбираемо сложни.

Вземането на човешки решения често пъти е хаотично. В политиката събитията се определят от това кой привлича най-много гласове. Всички гласове там са равни и емоционално продиктувани. Системата възнаграждава убеждаването и наказва точността. Една част от обществото приема Брексит като твърде сложна, а друга част – като твърде еднородна система. Между двете половини се разменят обиди в резултат на това. Нападките са в лъжа, измама, уловка, упоритост. И двете страни смятат себе си за прави, но всъщност всяка една остава в заблуда. И двете смятат себе си за справедливи, но всъщност са партийни.

Основен проблем по отношение на Брексит е неговата груповая поляризация. При гласуването му се получава селективност. Това усещане се засилва особено много, поради факта, че социалните медии са изключително навлезли в ежедневието ни живот. Социалните контакти са

снизени, защото се осъществяват дистанционно и по такъв начин общественото мнение се героизира. Така диалогът се обезсмисля и гарантира разделение.

Така например за Ирландия Брекзит носи съответните икономически и социални последици на поне две нива. Първото са промените, към които хората трябва да се приспособят – много търговци продават във Великобритания, която е сухопътен мост на Ирландия към Европа. 80% от стоките на дребно в Ирландия се внасят през Великобритания. Митата и данъците определено имат своето влияние от Брекзит, въпреки че това явление не е дело на Ирландия. На психологическо ниво Брекзит оставя много ирландци с противоречиви чувства и емоции. Но никой от нас, хората, не е над проблема, всички сме податливи на него.

В крайна сметка един ден Великобритания може да постигне хомеостаза, но никога няма да може да се върне към миналото си състояние. Някои промени ще останат завинаги. А социалната стабилност отразява доминацията на елитните среди над безсилните. Затова психологическите фактори са изключително важни и трябва да се вземат предвид в ежедневието [8].

2. Модели на преднамерено влияние

Социалното влияние е един от най-важните концепти за разбиране на човешкото поведение. В тесен смисъл социалното влияние се отнася до междуличностните процеси, които са фокусирани повече върху промяна на поведението на хората и по-малко върху техните мисли и чувства [9]. В широк смисъл обхваща всяка промяна във вярванията, нагласите и поведението на хората, която е резултат от междуличностното взаимодействие или послание, излъчено от медия (посредник). Използването на термините „социално влияние”, „убеждаване”, „пропаганда”, „манипулация”, „подчинение”, „поведенческо съгласие”, „психологическа принуда” често обърква, поради неясна, неточна употреба или взаимозаменяемо използване. Приемаме, че социалното влияние е по-общото понятие, докато останалите термини описват различни модели на проявлението му. И за да е ясно, че става дума за това разбиране, ще използваме понятието „преднамерено социално влияние“. То подчертава, че източникът на социално влияние има намерение да влияе на обекта на влияние, за да постигне определени цели [10].

В зависимост от начина на осъществяване и очакваните резултати преднамереното влияние може да се реализира по три различни модела – търсене на поведенческо съгласие, убеждаване и пропаганда [11]. Първият модел, в който целта на влияещия е постигане на промяна в поведението, ще наричаме в по-меките му форми *поведенческо съгласие* (compliance gaining), а в по-твърдите форми – *психологическа принуда* (psychological coercion). Казано накратко: *Вярвай в каквото искаш, но прави каквото искам от теб* [12]. Вторият модел е известен в социалната психология, като *убеждаване* (persuasion) и предполага *промяна в нагласите* (attitudes) *и/или в поведението* (behavior). Метафорично може да бъде представен с израза: *Харесай и повярвай на това, което ти казвам, и го направи* [13]. Третият модел на преднамерено влияние е *пропагандата* и е насочен към предизвикване на *промяна във вярванията* (beliefs) с очаквания за промяна на нагласите и последваща промяна в поведението. С други думи: *Повярвай в света, който ти рисувам, и действай в съответствие с неговите допускания и правила* [14].

3. Поведенческо съгласие

Като модел на преднамерено влияние, търсенето на поведенческо съгласие кара другите да действат според желанието на източника на влияние, а по подразбиране – обратно на собствените им предпочитания. Прилага се при необходимост от незабавно съгласие за действие от съответния човек.

Влиянието е принуждаващо, когато се ограничава свободата на хората да правят избор, който е в техен интерес и не им се предоставя възможност ясно да преценяват ситуацията и обстоятелствата. Това е най-често използваният модел за бързо решаване на проблеми. В крайна сметка резултатът е съгласие за действие и промяна на поведението. Съгласието за действие не изисква съгласие с посланието, а само неговото изпълнение. След като влиянието изчезне, отпадат и видимите причини за продължаване на действието. От друга страна обаче, може да настъпи преоценяване на отношението или нагласата към това поведение. Известни са редица механизми, като промяна на нагласите така, че да съответстват на поведението с цел съхраняване на самооценката или намаляване на възникналия когнитивен дисонанс [15].

4. Убеждаване

По отношение на термина „убеждаване“ най-цитираните определения през последните три десетилетия са:

Убеждаването е преднамерена комуникация, която влияе на това как другите мислят, чувстват и/или действат по отношение на обект, човек, група или идея [16].

Определението съобщава, че става въпрос за целенасочено подготвена комуникация, която цели сугестиране.

Съзнателен опит на индивид или група да промени нагласите, вярванията или поведението на друг човек или група, чрез предаването на послание [17].

Излъчването на каквато и да е информация в пространството сугестира по някакъв начин. Друг е въпросът в каква степен е повлияването. Но целта е предварително поставена и изяснена.

Убеждаването е съзнателен символичен акт, целящ да формира, модифицира или усилва вярвания, мнения, ценности, нагласи и/или поведения [18].

Това определение акцентира върху нравствено-моралните ценности и предразположения на индивидите. Насоката е психологическа.

Убеждаването се случва, когато мотиваторът е способен да промени или потвърди една съществуваща нагласа в умовете на слушателите [19].

Достъпно и разбираемо определение, което отново насочва към психологическата страна на въпроса.

Убеждаването е трансакционен процес между двама или повече индивиди, при който чрез управление на символичното значение се реконструира действителността, което води до доброволна промяна на вярванията, нагласите и/или поведението [20].

Строго научно и екзактно определение, което се подчинява на лингвистичните постулати.

Успешно преднамерено усилие за повлияване на психичното състояние на друг, чрез комуникация в условия, в които убеждаваният има някаква степен на свобода [21].

Тук се дава оценъчна сянка на степента, в който се случва повлияването. Отношението е субективно.

Убеждението е дейност или процес, при който комуникаторът се опитва да причини промяна във вярванията, нагласите или поведението на друг човек или на група хора, чрез предаване

на послание в контекст, в който убеждаваният има определена степен на свободен избор [22].

Това определение е успешно съчетание между предходните две определения, при които се получава една цялостна и допълнена компилация, която е обстоятелствена и твърде подробна. Получава се по-трудна разбираемост и възприемчивост.

Убеждаването е човешка комуникация, конструирана да влияе на автономната преценка и действия на другите [23].

Кратко, точно и ясно определение, което съкращава пространната обстоятелственост, благодарение на точната понятийна семантика.

Убеждаване е всяко послание, предназначено да моделира, усилва или променя отговорите на хората [24].

Следващите определения в по-ниска или в по-голяма степен преповтарят вече дадените погоре, но като цяло смисълът се запазва, без да се разширява и да се привнеса нещо изначално ново.

Моделиране, промяна или усилване на отговора на получателя, включващ нагласи, емоции, намерения и поведение [25].

Убеждаването е процес, при който езикът и действията влияят на изборите, които ние и другите правим [26].

Убеждаването е процес на подготовка и предаване на вербални и невербални послания към автономни индивиди, за да се променят или усилят техните нагласи, вярвания и поведение [27].

Представените дефиниции показват, че всеки от авторите акцентира върху определени страни на убеждаването и като че ли оставя в сянка други в зависимост от контекста на изследователските си интереси [28].

Дефиницията на Ричард Перлоф, като че ли е най-обща и позволява да бъдат заявени най-важните и дискутирани компоненти на убеждаването. „Убеждаването е символичен процес, в който комуникаторът се опитва да накара останалите да променят нагласите или поведението си по отношение на определен спорен въпрос или проблем, чрез предаване на послание в условията на свободен пазар“ [29].

Убеждаването е символичен процес, тъй като използва символи за предаване на посланието, предимно с думи, но може и невербално – посредством знаци, образи, музика и други похвати. То включва опит за влияние върху нагласите и поведението. Това означава преднамерено,

нарочно предприемане на действия за повлияване, което не означава автоматично постигане на търсения резултат.

Източникът на влияние трябва да има намерение и да си дава сметка, че се опитва да влияе на нагласите и поведението, тоест да осъзнава опитите за влияние. Опитът за влияние може да включва формиране на нагласи и поведение, когато все още не съществуват; промяна на вече съществуващи нагласи и поведение; поддръжане или усилване на актуални нагласи и поведение.

Убеждаването като процес се опитва да накара останалите да променят нагласите и поведението си, но всъщност хората убеждават самите себе си да го направят или да се променят. Един от големите митове е, че убеждаващият ни кара да правим неща, които не желаем.

Убеждаването включва послание за повлияване, предадено лице в лице или посредством някаква медия (интернет, телефон, вестник, книга, филм, песен) и може да съдържа солидни аргументи или сигнали (подказки) за насочване на избора [30].

Въпреки че се постигат по-трудно в сравнение с поведенческото съгласие, ефектите на убеждаването са по-дълготрайни и повлияваният (аудиторията) всъщност приема и интернализира посланието, като променя своите нагласи [31].

Поведенческото съгласие (или психологическата принуда) и убеждаването не са полярни противоположности, а по-скоро заемат двата края на един континуум на социалното влияние. Разграничава ги възприятието за свободен избор, възможността да се направи нещо друго и природата на психологическата заплаха [32].

Стремейки се да дефинира убеждаването, Джералд Милър, който прави опит да го разграничи от принуждаването, използва следната символика: *„Принуждаването приема формата на оръжия и икономически санкции, докато убеждаването разчита на силата на вербални и невербални символи. Често обаче принуждаващите действия се предхождат от убеждаване. Ако то не успее, тогава влиза в действие принуждението. Голяма част от убеждаващия дискурс е индиректно принуждаващ. Убеждаващата ефективност на посланията често зависи от достоверността на заплахата или ползите“* [33].

Разказите, които се разпространяват за Брексит под различна форма, показват един

мироглед, който е симптом на масова тревожност. Тези разкази изискват внимание, защото обхващат обществото и с това предизвикват неговия стрес. Текущите събития са резултат от дългосрочното историческо влияние. Големите събития зависят от актуални събития, моментни решения, текущи нагласи и съвременни действия. Но щом Брексит зависи от обикновени фактори, то означава, че ние също можем да се намесим. Психологията ни дава това право и сила.

Заклучение

Както стана ясно от настоящия анализ, за Брексит се дават най-различни символни определения, атестации и асоциации. Но Брексит носи своите заблуди на многомилionenното британско население. Всички конотации имат своя изначален произход. Всички жадуват за културно общество, разнообразие и егалитаризъм. Действа се извън наложените разумни стандарти. Нарушаването на всеки баланс води до драматични последици. Те понякога са непосилни и непреодолими от едно общество. Един вариант за излизане от подобно положение е пропагандата.

Наличието на психодрама означава поддръжане на поляризацията сред обществеността. Когато има психодрама, се отклонява вниманието от важните въпроси. На карта се залага социалното благополучие и психичното здраве на населението. Става така, че чрез погрешно патологизиране се повлияват политическите предпочитания на обществото. Брексит се подкрепя от всякакви крайно леви и десни течения. Противопоставят се изтънчени срещу примитивни, които не разбират новото течение. Затова намирането на прийоми за по-добро разбиране на Брексит е наложително по много причини. Ние можем да се поучим от миналото, да избегваме да повтаряме грешките си, да можем да се изслушваме, както и да изградим общо по-добро и единно бъдеще. Психодрамата изморява и обезилва, но Брексит окултурява. Той е резултат от психологически избори, социални сили и прилагане на рационален човешки капацитет. Начинът, по който обществото гледа на света, приоритизира нуждите си и формулира своите решения, е неразделна част от разбирането на Брексит и прогнозирането на неговия изход.

Основни изводи, които можем да направим, са:

- Психологическото въздействие на Брексит е предизвикателство с важна ампли-

- тудна стойност;
- Ако разбиранията за Брекзит не се уеднаквят, има реална опасност от предизвикване на национална катастрофа;
 - Брекзит не е случайно трагично събитие или спонтанна икономическа последица, а е измислено от политици явление, гласувано от граждани и прилагано от бюрократи;
 - Брекзит съществува въпреки и за хората;
 - Брекзит комбинира възприятия, разбирания, предпочитания, избори, образи за себе си, нагласи, идеи, предположения, аргументи, заключения;
 - Брекзит е казус с нестихваща актуалност и той засяга цялата демократична същност;
 - Великобритания е пример за нарушен обществен баланс и едновременно с това трябва да служи като предупреждение за всички останали световни общества; това нарушава хомеостазата на обществото, а това директно означава стресор – това разстройва психическата цялост и благополучие;
 - За Брекзит се търсят многобройни изкупителни жертви – виновници за тежкото положение;
 - Британците намират утеха за своите емоции в светлината на действащите обстоятелства от обкръжаващата среда;
 - Психологията, разглеждайки Брекзит, конструира обяснения за него посредством обективни заключения на основата на формален метод;
 - Брекзит стъпва на научен психологически подход, за да може да се разгледа от различни гледни точки и сценарии.

Бележки:

- [1] Hughes, Brian. The Psychology of Brexit. From Psychodrama to Behavioral Science. National University of Ireland, Galway, 2018, p. 3-5.
- [2] Хюз, Бр. Психологията на Брекзит: от психодрама до поведенческа наука, Швейцария, 2019, с. 5-9.
- [3] Lis, J. Brexit and the schoolboy fantasy that we can rule the world without really trying. Prospect Magazine. <https://www.prospectmagazine.co.uk> [Online] 15.06.2022.
- [4] Earle, S. The toxic nostalgia of Brexit. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com>. [Online] 15.06.2022 <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/10/brexit-britain-may-johnson-eu/542079> [15.06.2022].
- [5] Hughes, Brian. The Psychology of Brexit. From Psychodrama to Behavioral Science. National University of Ireland, Galway, 2018, p. 10-11.
- [6] Hughes, Brian. The Psychology of Brexit. From Psychodrama to Behavioral Science. National University of Ireland, Galway, 2018, p. 12-14.
- [7] Карастоянов, Г. Психология на преднамереното влияние. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 15.
- [8] Карастоянов, Г. Психология на преднамереното влияние. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 15-16.
- [9] Карастоянов, Г. Психология на преднамереното влияние. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 16.
- [10] Карастоянов, Г. Психология на преднамереното влияние. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 16-17.
- [11] Карастоянов, Г. Психология на преднамереното влияние. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 17.
- [12] Карастоянов, Г. Психология на преднамереното влияние. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 17-18.
- [13] Карастоянов, Г. Психология на преднамереното влияние. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 18.
- [14] Градинаров, Б. Европа и Брекзит (Какво е бъдещето на Европейския съюз?). София: BISFRIM, 2019: <https://www.ciela.com/evropa-i-brexit.html> – проверен на 01.07.2022 г.
- [15] Cegala, D. Persuasive Communication: Theory and Practice. Edina, MN: Burgess International, 1987, p. 13.
- [16] Bettinghaus, E., Cody, M. Persuasive Communication. Fort Worth, TX: Harcourt Brace, 1994, p. 6.
- [17] Burgoon, M., Hunsaker, F & Dawson, E. Human Communication, Thousand Oaks, CA: Sage, 1994, p. 177.
- [18] Hazel, H. The Power of Persuasion. Dubuque, IA: Kendall-Hunt, 1998, p. 2.
- [19] Johnston, D. The Art and Science of Persuasion. Medison, WI: William C. Brown, 1994, p. 7.
- [20] O’Keefe, D., Persuasion: Theory and Research. Thousand Oaks, CA: Sage, 2002, p. 5.
- [21] Perloff, R., The Dynamics of Persuasion. Communication and Attitudes in the 21-st Century. Elbraum Associates, Inc., Publishers, Mahwah, NY, 2003, p. 15.

[22] Simons, H. *Persuasion in Society*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2001, p. 7.

[23] Stiff, J., Mongeau, P. *Persuasive Communication*. New York: Guilford Press, 2003, p. 4.

[24] Pfau, M., Perot, N. *Persuasive Communication Campaigns*. Boston, MA: Allyn and Bacon, 1993, p. 6.

[25] Williams, M., Cooper, M. *Power Persuasion: Moving an Ancient Art into the Media Age*. Greenwood, In: Educational Video Group, 2002, p. 4.

[26] Woodward, G., Denton, R. *Persuasion and Influence in American life*. Prospect Heights, IL: Waveland, 1992, p. 21.

[27] Карастоянов, Г. *Психология на преднамереното влияние*. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 19.

[28] Perloff, R. *The Dynamics of Persuasion. Communication and Attitudes in the 21-st Century*. Elbraum Associates, Inc., Publishers, Mahwah, NY, 2003, p. 8.

[29] Карастоянов, Г. *Психология на преднамереното влияние*. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 19.

[30] Карастоянов, Г. *Психология на преднамереното влияние*. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 19-20.

[31] Карастоянов, Г. *Психология на преднамереното влияние*. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 20.

[32] Карастоянов, Г. *Психология на преднамереното влияние*. С., изд. „Изток-Запад“, 2012, с. 21.

[33] Miller, G. On being Persuaded. In J. Dillard & M. W. Pfau (Eds.), *The Persuasion Handbook: Developments in Theory and Practice* (pp. 3-16). Sage Pubs. P. 4, 2002, p. 4.

Библиография:

1. Балцзис, Ал. *Политическа комуникация, масмедии и обществено мнение. Основи на политическата социология*. Пловдив, изд. „Паисий Хилендарски“, 2014.
2. Василев, С. *Лидерство и медии*. С., изд. „Сивас консултинг“, 2018.
3. Василева, М., В. Илиев, *Медиите във Великобритания и САЩ*. С., изд. „ПОЛИС“, 2000.
4. Градинаров, Б., *Европа и Брекзит (Какво е бъдещето на Европейския съюз?)*. София: BISFRIM, 2019.

5. Илиев, В., *Медиите във Великобритания и САЩ*. С., изд. „ПОЛИС“.

6. Карастоянов, Г. *Психология на преднамереното влияние*. С., изд. „Изток-Запад“, 2012.

7. Купчан, Ч. *Краят на американската ера*. С., изд. „Рива“, 2014.

8. Манолов, Г. *Увод в политическия маркетинг*, УИ „Паисий Хилендарски“, 2015.

9. Мъри, Д. *Странната смърт на Европа*. С., изд. „Изток-Запад“, 2018.

10. Петров, М. *Медиите в Европа*. С., изд. „Фабер“, 2012.

11. Паксман, Джеръми. *Англичаните: Портрет на един народ*. София: Еднорог, 2013

12. Тодоров, П. *Медийни технологии*, Издателски комплекс – УНСС, 2013.

13. Христов, Ч. *Убеждаване и влияние. Убеждаване и влияние, Изд. „Сиела софт енд пубблишинг“*, С., 2008.

14. Хюз, Бр. *Психологията на Брекзит: от психодрама до поведенческа наука*, Швейцария, 2019.

15. O’Keefe, D. *Persuasion: Theory and Research*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2002.

16. Jackson, D. *EU Referendum Analysis 2016: Media, Voters and the Campaign. Early reflections from leading UK academics*. England: Bournemouth University, The Centre for the Study of Journalism, Culture and Community, 2016.

17. Johnston, D. *The Art and Science of Persuasion*. Medison, WI: William C. Brown, 1994.

18. Hazel, H. *The Power of Persuasion*. Dubuque, IA: Kendall-Hunt, 1998.

19. Hinde, S. *Brexit and The Media*. C.N.R.S. Editions. University of the Arts London.

20. Hughes, Brian. *The Psychology of Brexit. From Psychodrama to Behavioral Science*. National University of Ireland, Galway, 2018.

21. Chaiken, S., Wood, W., Eagly, A. *Principles of Persuasion*. In E.T. Higgins & A. Kruglanski (Eds.), *Social psychology: Handbook of basic Mechanisms and Processes*. New York: Guilford Press, 1996.

22. Cegala, D. *Persuasive Communication: Theory and Practice*. Edina, MN: Burgess International, 1987.

23. Miller, G. On being Persuaded. In J. Dillard & M. W. Pfau (Eds.), *The Persuasion*

- Handbook: Developments in Theory and Practice (pp. 3-16). Sage Pubs. P. 4, 2002.
24. Bettinghaus, E., Cody, M. Persuasive Communication. Fort Worth, TX: Harcourt Brace, 1994.
 25. Burgoon, M., Hunsaker, F. & Dawson, E. Human Communication, Thousand Oaks, CA: Sage, 1994.
 26. Perloff, R. The Dynamics of Persuasion. Communication and Attitudes in the 21st Century. Elbraum Associates, Inc., Publishers, Mahwah, NY, 2003.
 27. Pfau, M., Perot, N. Persuasive Communication Campaigns. Boston, MA: Allyn and Bacon, 1993.
 28. Simons, H. Persuasion in Society. Thousand Oaks, CA: Sage, 2001.
 29. Stiff, J., Mongeau, P. Persuasive Communication. New York: Guilford Press, 2003.
 30. IPSO (Independent Press Standards Organisation) – орган за саморегулация, стартирал през 2014 г. Създаването на този орган е дошло в отговор на мащабно национално проучване на общественото мнение за културата, практиките и етиката на британската преса.
 31. Williams, M., Cooper, M. Power Persuasion: Moving an Ancient Art into the Media Age. Greenwood, In: Educational Video Group, 2002.
 32. Woodward, G., Denton, R. Persuasion and Influence in American life. Prospect Heights, IL: Waveland, 1992.
 33. Трябва да обърнем хода на психодрамата за Брекзит: <https://thepsychologist.bps.org.uk/volume-32/december-2019/we-must-turn-tide-brexite-psychodrama> – проверен на 16.06.2022 г.
 34. David A.L. Levy, Billur Aslan, Diego Bironzo. UK PRESS COVERAGE OF THE EU REFERENDUM. {Online} Reuters Institute for the Study of Journalism in association with PRIME Research, 03 03, 2016: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/sites/default/files/2018-06/How%20Europe%27s%20Media%20Cover%20Brexit.pdf> – проверен на 16.06.2022 г.
 35. Lis, J. Brexit and the schoolboy fantasy that we can rule the world without really trying. Prospect Magazine. <https://www.prospectmagazine.co.uk> [Online] 15.06.2022.
 36. Earle, S. The toxic nostalgia of Brexit. The Atlantic. <https://www.theatlantic.com>. [Online] 15.06.2022 <https://www.theatlantic.com/international/archive/2017/10/brexit-britain-may-johnson-eu/542079> [15.06.2022].

Статията е публикувана в списание „Медии и обществени комуникации“.

<http://media-journal.info/?p=item&aid=443>

ПРИЛОЖЕНИЕ НА СРАВНИТЕЛЕН АНАЛИЗ В ОБЛАСТТА НА ПОЛИТИКАТА ЗА БЕЖАНЦИТЕ И ТЪРСЕЩИТЕ УБЕЖИЩЕ

Васил Павлов¹

Резюме: Миграционните процеси се превърнаха в една изключително актуална тема през отминалите няколко години, особено последното десетилетие, не само в регионален, но и в глобален мащаб. Това твърдение се доказва от данните на различни институции, сред които е и Международната организация за миграция към Организацията на обединените нации (ООН), според която за 2020 г. са мигрирали около 281 млн. души на световно ниво, съставляващи 3,6 % от населението на Земята, а сравнявайки показателя с наличната информация от началото на новото хилядолетие, той е нараснал почти двойно.¹ Поглеждейки през призмата на Европейския съюз (ЕС), пикът на тази тенденция бе поставен през 2015 г., когато по данни на Евростат над 4,7 млн. души навлязоха на територията на страните – членки на Съюза.² Подбудите и причините за засиленото движение на хората и тяхното преместване от едно място на друго са в изключително широк диапазон, като те варират от изменението на климата и породените от това незадоволителни условия за живот през лоши социални, икономически и политически условия до наличие на въоръжени конфликти в определени точки и райони. Съвкупността от тези фактори приканва всяка една държава, засегната по един или друг начин от това да предприеме определен курс на действие, за да смекчи ефектите от възникналата ситуация. Целта на настоящото изследване е да сравни политиката на Република България в областта на бежанците и хората, търсещи убежище, и по-точно частта ѝ свързана с условия за настаняване, достъпът до социални услуги, приемственост и информираност на местното общество с тези на други държави, като с помощта на това да се очертаят пропуските и проблемните области на национално ниво,

както и да се заимстват добри практики от чужбина, които да бъдат предложени като алтернативи за подобряване на ситуацията у нас.

Ключови думи: миграция, бежанци, търсещи убежище, политика, алтернативи

Abstract: Migration processes have become an extremely relevant topic in the past few years, especially the last decade, not only on a regional but also on a global scale. This statement is proven by the data of various institutions, among which is the International Organization for Migration (IOM) of the United Nations (UN), according to which, in 2020, about 281 million people migrated worldwide, that is 3.6% of the world population, and comparing the indicator with the available information since the beginning of the new millennium, it has grown almost twice.³ Looking through the prism of the European Union (EU), the peak of this trend was set in 2015, when, according to Eurostat data, more than 4.7 million people entered the territory of the Union's member states⁴. The motivations and reasons for the increased movement of people and their relocation from one place to another are extremely wide ranging from climate change and the resulting unsatisfactory living conditions to poor social, economic, and political conditions to the presence of armed conflicts in certain regions and areas. All these factors force every single country affected in one way or another to take a certain course of action to mitigate the effects of the situation that has arisen. The aim of the present study is to compare the policy of the Republic of Bulgaria in the field of refugees and people seeking asylum and more precisely the part of it related to accommodation conditions, access to social services, continuity and awareness of the local society with those of other countries such as the help to outline the gaps and problem areas at the national level, as well as to borrow

¹ Докторант в катедра „Национална и регионална сигурност“, УНСС, e-mail: vpavlov@unwe.bg

„The World Migration Report 2020,“ accessed June 3, 2021, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive//>.

² „Immigration in EU Member States,“ accessed March 12, 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20171215-1>.

³ „The World Migration Report 2020,“ accessed June 3, 2021, <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive//>

⁴ „Immigration in EU Member States,“ accessed March 12, 2021, <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20171215-1>.

good practices from abroad to be proposed as alternatives to improve the situation in Bulgaria.

Key words: *migration, refugees, asylum seekers, policy, alternatives*

Увод

Погледнато исторически, движението на хората е част от битието, която е следвала неотменно тяхното съществуване и еволюционно развитие. Именно миграционните процеси са феноменът, благодарение на който българският народ се е сформирал като такъв и трайно е уседнал на териториите на днешна България след т. нар. Велико преселение на народите на евразийски племена от IV – VII в. н.е.

Важно е да се отбележи, че засилването на тези процеси се наблюдава в периоди на силна турбулентност и динамичност на заобикалящата среда, която логично кара хората да се устремят в търсене на място с по-високо ниво на сигурност и по-добри условия за живот. Това твърдение се доказва и от сравнително новата история, а именно – периодът по време и след двете световни войни. Най-показателен е времевият диапазон около Втората световна война, през който броят само на европейските бежанци възлиза на около 60 млн. души.⁵ Това предразполага да се търсят отговори на въпроси, свързани със статута, правата, задълженията, отговорностите и политиките, свързани с тези групи, а едни от най-важните и основополагащи решения се взимат именно през този период.

Пример за това е Конвенцията за бежанците от 1951 г. и нейният протокол от 1967 г., които са ключовите правни документи в областта на тази толкова сложна материя. Може би най-важното постижение в резултат от тях е, че те определят термина „бежанец“ и очертават правата на бежанците, както и правните задължения на държавите да ги защитават.⁶

Оттогава до ден-днешен е извървян дълъг път в градежа на политиките за бежанците като, както бе споменато, заобикалящата среда е тази, която диктува тяхното актуализиране. Най-новата история – тази на нашето време, се характеризира с висока степен на променливост, радикализация на религии и вярвания, наличие на терористични организации,

либерализация на движението на стоки и хора, глобализация, климатични изменения, военно напрежение в определени точки от земното кълбо – все фактори, които крият огромни рискове, а и неимоверно стимулират миграцията.

Съвкупността от всичко споменато до момента прави темата, свързана с политиката за бежанците и търсещите убежище и в частност нейното изследване и анализиране изключително актуална и значима.

Обект на изследването е политиката, свързана с бежанците и търсещите убежище на Република България и по-конкретно тази структурна част от нея, пряко засягаща условия за настаняване, достъпът до социални услуги на тези хора, както и нивото на приемственост и информираност на местното общество.

Предмет на научната статия е прилагането на сравнителен анализ, с помощта на който да се анализира и сравни курсът на действие в тази област на други държави с този на нашата страна, както и ефектите, които той предизвиква.

Целта, която е поставена с изготвянето на този материал, е приложение на метода на сравнение, чрез което да се разкрият слабостите на националната политика, както и да се заимстват добри практики от чуждия опит, които да бъдат предложени като алтернативи за подобряване на съществуващите у нас практики.

За да бъде изпълнена целта на изследването, са поставени следните задачи за изпълнение:

- Анализиране на ситуацията с бежанците и търсещите убежище в Република България;
- Проучване на добри практики от чужди държави в тази област;
- Предлагане на алтернативи за подобряване на съществуващата политика в Република България.

Тезата, която статията защитава, е, че проблеми в българската политика, насочена към въпросните фокус групи съществуват. Нещо повече, те са многоаспектни като циркулират около приемствеността, условията за настаняване, информираността и пр.

Основните методи, които са използвани в труда, са сравнителният анализ, анализът на публичните политики и проблемният анализ.

⁵ Dr Mary Tomsic Melbourne University of „Learning from the Past: Working with WWII Refugees,“ Pursuit, June 19, 2017, <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/learning-from-the-past-working-with-wwii-refugees>.

⁶ United Nations High Commissioner for Refugees, „The 1951 Refugee Convention,“ UNHCR, accessed June 3, 2021, <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>.

Изследването се ограничава върху периода от 2015 г., определен като годината на европейската бежанска криза⁷, до 2021 г.

Източниците на информация са неклассифицирани, като в това число влизат научни статии и публикации, интернет източници и други.

Потребители на изследването са различни министерства и ведомства, ангажирани с работата с бежанци и търсещи убежище, както и всички заинтересовани граждани.

1. Анализ на ситуацията с бежанците и търсещите убежище в Република България

Република България е страна, притежаваща изключително стратегическо географско разположение, което несъмнено носи много ползи, но същевременно с това крие и не помалко на брой рискове. В качеството си на „люлка“ между предимно ислямски Близък изток и християнска Европа, както и външна за

ЕС граница, България е поставена на пътя на миграционните потоци, устремили се към добрите социално-икономически условия в Съюза. Това натовазва страната с нелеката задача да предприема и провежда политика, ефектите от която не са фактор само на национално ниво, но и на ниво целокупен алианс.

Въпреки важноста на местоположението обаче, страната ни е в сравнителна степен слабо засегната от ескалацията на бежанските процеси от последните 5 – 6 години, което се дължи на редица фактори, основополагащият от които е причината, че страните от Западна Европа са по-атраaktivна крайна дестинация за мигриращите и в голяма част от случаите те избират България само като транзитна точка. За да се докаже обаче това твърдение, данните за броя на потърсилите убежище у нас, както и взетите решения за периода 2015 – 2020 г., са представени под формата на **Таблица 1**.

Таблица 1

Информация за броя на лицата, потърсили международна закрила, и за взетите решения в Република България за периода 2015 – 2020 г.

Година	Брой лица, потърсили закрила	Предоставен статут на бежанец	Предоставен хуманитарен статут	Отказ	Прекратено производство	Общ брой решения
2015	20 391	4708	889	623	14 567	20 787
2016	19 418	764	587	1732	8932	12 015
2017	3700	804	900	3048	9662	14 414
2018	2536	317	413	1362	860	2952
2019	2152	181	300	1134	1041	2656
2020	3525	105	716	1374	452	2647
Общо	51 722	6879	3805	9273	35 514	55 471

Източник: Държавна агенция за бежанците

Данните от таблицата отгоре недвусмислено доказват твърдението, че бежански процеси на територията на България има, а пикът им за изследвания период е, както бе споменато, през 2015 г. Въпреки това обаче, е важно да се

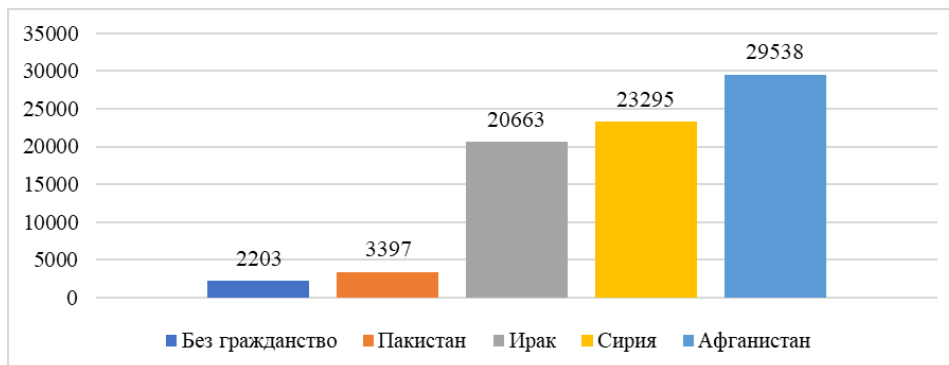
спомене, че броят на потърсилите закрила у нас е незначителен в сравнение с този на общоевропейско равнище, който възлиза на 1,2 млн. за кулминационната 2015 г.⁸

⁷ United Nations High Commissioner for Refugees, “UNHCR Chief Issues Key Guidelines for Dealing with Europe’s Refugee Crisis,” UNHCR, accessed March 12, 2021, <https://www.unhcr.org/news/latest/2015/9/55e9793b6/unhcr-chief-issues-key-guidelines-dealing-europes-refugee-crisis.html>.

⁸ Anonymous, “EUROSTAT: Asylum in the EU Member States; Record Number of over 1.2 Million First Time Asylum Seekers Registered in 2015; Syrians, Afghans and Iraqis: Top Citizenships,” Text, Migration and Home Affairs – European Commission, December 6, 2016, https://ec.europa.eu/home-affairs/what-is-new/news/news/2016/20160304_1_en.

Говорейки за тези хора само в контекста на техния брой, както и на броя предоставени статuti и решения, обаче не е добра алтернатива. Воденето на успешна политика в тази специфична област изисква познание и за техния произход, култура и интелектуална същност.

Именно поради тази причина е представена **Фигура 1.**, която илюстрира петте страни, от които има най-голям брой представители на потърсилите убежище в България за периода 01.01.1993-31.12.2020 г.

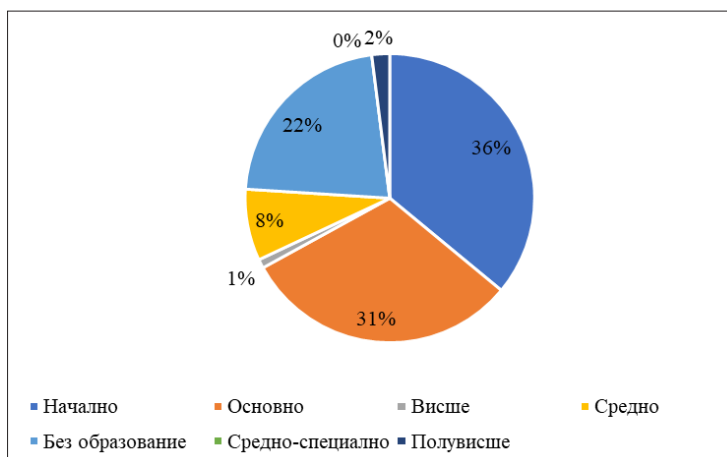
Фигура 1. Топ 5 страни на произход по брой лица, потърсили закрила през периода 01.01.1993-31.12.2020 г.

Източник: Държавна агенция за бежанците

От данните в графиката по-горе ясно се вижда, че най-многобройна е групата на афганистанците, следвани от сирийците, иракчаните и т.н. Това би следвало да насочи лицата, вземащи управленските решения в държавата, в конкретна посока, тъй като различните националности притежават отличителна култура и трябва да

се работи по специфичен начин с всяка една от тях.

Друг ключов фактор, който е необходимо да се има предвид, предприемайки даден курс на действие в областта на работата с бежанци и търсещи убежище, е изследването и анализването на нивото на тяхната образование.

Фигура 2. Лица над 14-годишна възраст, потърсили закрила през м. април 2021 г., в зависимост от обявения от тях образователен ценз

Източник: Държавна агенция за бежанците

От данните в кръговата диаграма ясно се вижда, че в голямата си част тези лица са с начално или без образование, а процентният дял на висшите и полувисшите е близък до нула. Тази тенденция не важи само за м. април

2021 г., а в голяма степен се отнася за тези хора от началото на бежанските процеси.

Информацията, която бе анализирана дотук, очертава много добре около какво следва да се насочи политиката на Република България в

контекста на бежанци и хора, търсещи убежище. Дали това всъщност е изпълнено обаче се изследва в следващата точка от статията.

2. Анализ на политиката на Република България в областта на бежанците и търсещите убежище и проблемните ѝ области

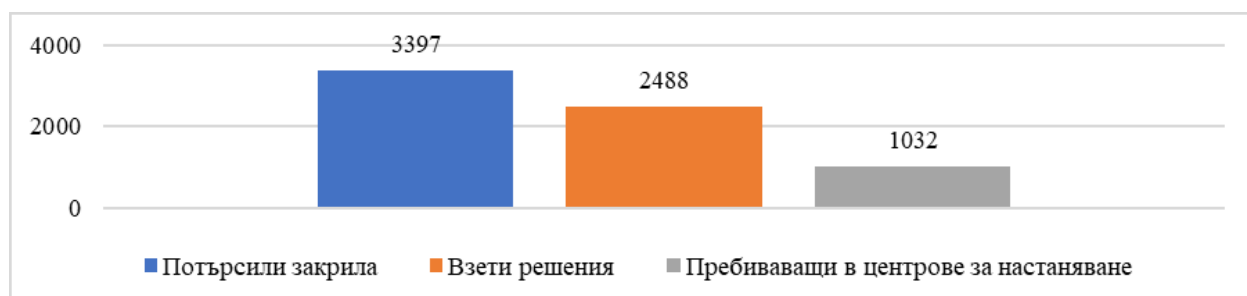
След като в първата част от анализа бяха споделени базовите показатели, илюстриращи ситуацията с бежанците и търсещите международна закрила в Република България, следва да се направи преглед и на политиката на страната по темата.

Едни от основните документи, върху които се гради политиката на България, засягаща лицата, търсещи убежище, са Закона за убежището и бежанците⁹ и Национална стратегия за интеграция на лицата, получили международна закрила в Република България. Целта на стратегията, например е успешното интегриране в българското общество на лицата, получили международна закрила и ефективното използване на техния потенциал за социално-икономическото развитие на страната. Въпросната цел се осъществява чрез комплекс от мерки, сред които: достъп до информация, достъп до образование и обучение по български език, заетост, признаване на

квалификации, здравни грижи, социално подпомагане, жилищно настаняване, интеграция в социалния, културен и граждански живот на обществото, при гарантиране на синергия между тях.¹⁰

От институциите ключова роля има Държавната агенция за бежанците (ДАБ), чиято мисия е да прилага стандартите за прием, настаняване и провежда производство за предоставяне на статут на гражданите на трети страни, търсещи международна закрила, като прилага международни актове в областта на бежанското право и националното законодателство, прилага комплекс от мерки за културна и социална адаптация. ДАБ също участва активно в работата на националните органи, компетентни по въпросите на миграцията и сигурността,¹¹ сред които различни дирекции на Министерството на вътрешните работи и др.

Поглеждайки към отзвук от действията на държавата обаче, нещата не изглеждат толкова красноречиво, колкото целите, които тя си поставя. Първият фактор, който говори за недостатъци в прилагането на политиката, е ниската заетост на приемните центрове, осигурени от държавата.

Фигура 3. Графично изобразяване на разликата между потърсилите закрила и взетите решения и реално пребиваващите центрове за настаняване към края на 2020 г.

Източник: Държавна агенция за бежанците и European Council on Refugees and Exiles, Asylum Information Database

Огромното несъответствие между показателите, което се наблюдава във фигурата по-горе, показва, че голям брой от пристигналите хора, търсещи убежище в България, предпочитат друго жилище, а не тези, предоставени от

държавата. Това говори за вероятни лоши санитарни и битови условия в тях. Твърдението се доказва и от доклад на Европейския съвет за бежанци и изгнаници, в който се твърди, че условията в приемните центрове са лоши поради

⁹ "Lex.Bg – Закони, Правилници, Конституция, Кодекси, Държавен Вестник, Правилници По Прилагане," accessed June 28, 2021, <https://lex.bg/laws/ldoc/2135453184>.

¹⁰ "Национална Стратегия За Интеграция На Лицата, Получили Международна Закрила в Република България," accessed June 4, 2021, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=927>.

¹¹ "МИСИЯ И ВИЗИЯ НА ДАБ | ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ ЗА БЕЖАНЦИТЕ," accessed June 4, 2021, <https://www.aref.government.bg/bg/node/338>.

периодична липса на вода, оборудване, наличие на дървеници и други проблеми, за които споменават самите обитатели.¹²

Друга потенциална причина, поради която тези хора не желаят да използват услугите на държавата, е, че някои от приемните центрове настаняват хора от смесени националности¹³, което в комбинация с това, че стаите са за няколко души, а и фактът, че те принадлежат към различни култури, както стана ясно от **Фигура 1.**, може да породи определено напрежение.

За това, че курсът на действие на България е неправилен, става ясно и от социологическо проучване на Агенцията на ООН за бежанците, съвместно с Българската академия на науките на тема „Проучване на публичните нагласи към бежанците и търсещите убежище в България 2019-2020“, което обхваща над 1 000 души на възраст между 18 и 61-годишна възраст. Сред основните заключения на доклада са, че съществува нарастваща неосведоменост на българите по отношение на въпросите, свързани с бежанците, както и че повечето българи никога не са разговаряли с бежанец или лице, търсещо убежище.¹⁴

Важно е да се отбележи, че споменатите проблемни области не са единствени, но именно те са сметнати за най-важни, без разрешаването на които цялата система от действия е обречена на неуспех. Добра алтернатива в тази ситуация е прилагането на сравнителен анализ, или т. нар.

бенчмаркинг, с помощта на който да се изследват, анализират и предложат за прилагане добри практики от други държави.

3. Прилагане на сравнителен анализ в областта на политиката на бежанците

Изучаването на чуждия опит и извличането на добри практики с цел да се заимства от тях е подходящ подход, който дава добри резултати не само в индустрията, но и на ниво държавни политики. Поради важността си обаче и предвид факта, че вторите засягат благосъстоянието, сигурността, просперитета, социалните условия и като цяло живота на целокупния народ в дадена държава, следва да бъдат наложени някои ограничения при избора на държави, от които да се черпи опит. Ето защо би било добре те да имат сходна политико-икономическа ориентация, да членуват заедно в алианси, по възможност да са на еднакво или близко до това ниво на развитие, географски погледнато да се намират недалеч една от друга, териториално да са с приблизително еднаква територия и пр.

В случая с Република България, например страни, които биха могли да се изследват и анализират са тези от Източна Европа, които същевременно членуват и в ЕС. В **Таблица 2.** са изследвани програми от държави, които отговарят именно на този критерий.

¹² “Conditions in Reception Facilities,” *Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles* (blog), accessed June 28, 2021, <http://asylumineurope.org/reports/country/bulgaria/reception-conditions/housing/conditions-reception-facilities/>.

¹³ “Types of Accommodation,” *Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles* (blog), accessed June 4, 2021, <http://asylumineurope.org/reports/country/bulgaria/reception-conditions/housing/types-accommodation/>.

¹⁴ “Public Attitudes towards Refugees and Asylum Seekers in Bulgaria 2019-2020,” *European Web Site on Integration*, accessed June 4, 2021, <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/public-attitudes-towards-refugees-and-asylum-seekers-in-bulgaria-2019-2020>.

Таблица 2.

Проучване на добри практики в работата с бежанци и търсещи убежище

Държава/град	Полша, Варшава Програма Welcome Home
Кратко описание на програмата	Програмата Welcome Home осигурява жилищна подкрепа за бежански семейства в риск от бездомност. В момента работи във Варшава, като отдава под наем апартаменти от наемодатели на семейства бежанци, начислявайки наем под пазарния, който могат да си позволят. Наемът постепенно се увеличава за период от две до три години, докато семейството придобива независимост и може да го плати изцяло. Участниците в програмата получават и други видове подкрепа, включително помощ от специалисти и уроци по полски език. Програмата се основава на предпоставката, че интеграцията не е възможна без стабилност и сигурност при задоволяване на основните нужди като такива от жилище.
Резултати	Към август 2019 г. програмата подпомага 10 семейства (53 души, включително 33 деца). Към онзи момент още 10 семейства очакват да се присъединят. ¹⁵
Държава/град	Румъния, Тимишоара, Букурещ Програма Access to Housing for Beneficiaries of International Protection
Кратко описание на програмата	Програмата се ослани на закона, според който бенефициентите на международна закрила имат право на достъп до социални жилища при същите условия, както румънските граждани. Тя спомага с насочването на лицата към свободни работни места и ги информира как да получат социален дом при условията заложи в закона. Местните публични власти са задължени да осигурят социални жилища за лица, които имат получен статут в Румъния.
Резултати	По данни на Главния инспекторат по имиграцията на Румъния, цитирани от Европейския съвет за бежанци и изгнаници, 223 уязвими бенефициенти на международна закрила са регистрирани в програмата през 2020 г. (53 в Букурещ, 43 в Галац, 7 в Гюргево, 62 в Марамуреш, 61 в Редауци, 7 в Тимишоара). ¹⁶
Държава/град	Гърция, Атина Проект Curing the Limbo
Кратко описание на програмата	Проектът Curing the Limbo се изпълнява от консорциум, координиран от община Атина и финансирана от градската Програма за иновативни действия (2018 – 2021). Благодарение на програмата бежанците получават жилищни площи на достъпни цени от градския жилищен фонд, а в замяна те работят в обществена полза, подкрепяйки нуждите на местната общност като подобряване на качеството на живот в атински квартали.
Резултати	Към февруари 2020 г. над 296 души са се регистрирали за програмата и 62 от тях са подписали договори за наем, 23% от които са си намерили работа. ¹⁷

Източник: *The UN Refugee Agency*

Програмите, изложени в таблицата отгоре, показват начини за справянето с установените проблемни области в българската политика в областта на бежанците и хората, търсещи

убежище. Важно е да се спомене, че няма гаранция, че те биха сработили и у нас, но предприемането на какъвто и да е ход в тази посока е по-добър вариант от всяко бездействие.

¹⁵ “Welcome Home – Housing Support for Refugee Families in Poland,” European Web Site on Integration, accessed June 21, 2021, <https://ec.europa.eu/migrant-integration/intpract/welcome-home-housing-support-for-refugee-families-in-poland>.

¹⁶ “Housing,” *Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles* (blog), accessed June 22, 2021, <http://asylumineurope.org/reports/country/romania/content-international-protection/housing/>.

¹⁷ “Curing the Limbo Expert Journal: Get an Update on What Has Been Happening in the Last 6 Months,” UIA – Urban Innovative Actions, accessed June 22, 2021, <https://www.uia-initiative.eu/en/news/curing-limbo-expert-journal-get-update-what-has-been-happening-last-6-months-1>.

Заклучение

От проведения анализ стана ясно, че бежански процеси на територията на Република България има, като своеобразен пик на тази тенденция е поставен през 2015 г. Оттогава до ден-дневен страната ни води различни политики за асимилацията, интеграцията, приобщаването, настаняването и подпомагането на тези лица, но в крайна сметка се оказва, че пропуски съвсем не липсват. Това налага заимстването на добри практики от чужбина, които да смекчат ефектите от ниската ефективност на действията на българските институции. Чрез пълното им анализиране, прилагане, координиране на действията между институциите, контрол, прозрачност, информираност и постоянство предложените алтернативи имат потенциал да доведат до положителен резултат.

Използвана литература

1. Anonymous. "EUROSTAT: Asylum in the EU Member States; Record Number of over 1.2 Million First Time Asylum Seekers Registered in 2015; Syrians, Afghans and Iraqis: Top Citizenships." Text. Migration and Home Affairs – European Commission, December 6, 2016. https://ec.europa.eu/home-affairs/what-is-new/news/news/2016/20160304_1_en.
2. Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles. "Conditions in Reception Facilities." Accessed June 28, 2021. <http://asylumineurope.org/reports/country/bulgaria/reception-conditions/housing/conditions-reception-facilities/>.
3. UIA – Urban Innovative Actions. "Curing the Limbo Expert Journal: Get an Update on What Has Been Happening in the Last 6 Months." Accessed June 22, 2021. <https://www.uia-initiative.eu/en/news/curing-limbo-expert-journal-get-update-what-has-been-happening-last-6-months-1>.
4. Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles. "Housing." Accessed June 22, 2021. <http://asylumineurope.org/reports/country/romania/content-international-protection/housing/>.
5. "Immigration in EU Member States." Accessed March 12, 2021. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/EDN-20171215-1>.
6. "Lex.Bg – Закони, Правилници, Конституция, Кодекси, Държавен Вестник, Правилници По Прилагане." Accessed June 28, 2021. <https://lex.bg/laws/ldoc/2135453184>.
7. Melbourne, Dr Mary Tomsic, University of. "Learning from the Past: Working with WWII Refugees." Pursuit, June 19, 2017. <https://pursuit.unimelb.edu.au/articles/learning-from-the-past-working-with-wwii-refugees>.
8. European Web Site on Integration. "Public Attitudes towards Refugees and Asylum Seekers in Bulgaria 2019-2020." Accessed June 4, 2021. <https://ec.europa.eu/migrant-integration/librarydoc/public-attitudes-towards-refugees-and-asylum-seekers-in-bulgaria-2019-2020>.
9. Refugees, United Nations High Commissioner for. "The 1951 Refugee Convention." UNHCR. Accessed June 3, 2021. <https://www.unhcr.org/1951-refugee-convention.html>.
10. "UNHCR Chief Issues Key Guidelines for Dealing with Europe's Refugee Crisis." UNHCR. Accessed March 12, 2021. <https://www.unhcr.org/news/latest/2015/9/55e9793b6/unhcr-chief-issues-key-guidelines-dealing-europes-refugee-crisis.html>.
11. "The World Migration Report 2020." Accessed June 3, 2021. <https://worldmigrationreport.iom.int/wmr-2020-interactive/>.
12. Asylum Information Database | European Council on Refugees and Exiles. "Types of Accommodation." Accessed June 4, 2021. <http://asylumineurope.org/reports/country/bulgaria/reception-conditions/housing/types-accommodation/>.
13. European Web Site on Integration. "Welcome Home – Housing Support for Refugee Families in Poland." Accessed June 21, 2021. <https://ec.europa.eu/migrant-integration/intract/welcome-home-housing-support-for-refugee-families-in-poland>.
14. "МИСИЯ И ВИЗИЯ НА ДАБ | ДЪРЖАВНА АГЕНЦИЯ ЗА БЕЖАНЦИТЕ." Accessed June 4, 2021. <https://www.aref.government.bg/bg/node/338>.
15. "Национална Стратегия За Интергация На Лицата, Получили Международна Закрила в Република България." Accessed June 4, 2021. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=927>.

ПРОБЛЕМЕН АНАЛИЗ НА ЗАЩИТАТА ПРИ ГОРСКИ ПОЖАРИ В Р БЪЛГАРИЯ

Ясен Цветков¹

Резюме: Състоянието на противопожарната защита на една страна определя нейните способности за преодоляване на последствията, свързани с природни катаклизми, промишлени и битови произшествия. В условията на нарастващи заплахи и глобални климатични промени, при все по-ниска предсказуемост и труден контрол върху стихийните бедствия, се изисква по-голяма мобилизация на ресурси и дейности, насочени към смекчаването на тези рискове. Срецу настъпването на бедствия от типа на горските пожари решаващо е изпълнението на нормативно разписаните превантивни дейности и на мероприятията на централната и местната власти по овладяването им и последващото възстановяване на засегнатите райони, на увредените частни домове, инфраструктура, земеделски територии и горски терени. Защитата при горски пожари осигурява нормалното функциониране на редица процеси – живота и здравето на гражданите, промишленото производство, чистотата на атмосферата, транспорта, екологичното равновесие, възпроизводство на естествените ресурси и на земеделските култури. Тази зависимост очертава стратегическото място на противодействието срещу пожари и други бедствия, които следва да се разглеждат от позициите на няколко научни направления.

Ключови думи: защита от горски пожари; проблемен анализ; характеристика и специфика на горските пожари в Р България

Abstract: The state of fire protection of a country determines its capabilities to overcome the consequences of natural disasters, and industrial and domestic accidents. In the environment of increasing threats and global climate changes, with increasingly low predictability and difficult control of natural disasters, greater mobilization of resources and activities to mitigate these risks is required. Against the disasters' occurrence as forest fires, the implementation of the normatively arranged preventive activities and the control measures of the central and local authorities and the subsequent restoration of the affected areas, of the damaged private

homes, infrastructure, agricultural territories, and forest terrains is decisive. Forest fire protection ensures the normal functioning of several processes – the life and health of citizens, industrial production, the purity of the atmosphere, transport, ecological balance, reproduction of natural resources, and agricultural crops. This dependence outlines the strategic place of counteraction against fires and other disasters, which should be considered from the positions of several scientific directions.

Key words: forest fire protection; problem analysis; characteristics and specifics of forest fires in the Republic of Bulgaria

Увод

Целта на материала е да препоръча внедряване на решения на организационно-икономическо и юридическо равнище за намаляване на риска и смекчаване на последствията при горски пожари на територията на Р България. За постигане на целта се изпълняват следните задачи: 1) идентифициране на основните положения относно особеностите на българската територия; 2) характеристика на българските публични органи за управление и на нормативните документи за защита при горски пожари; 3) сравнения на методи за оценка на риска и на законодателните тълкувания, използвани от Европейския съюз. Основният проблем на изследването е свързан с повишаващата се значимост на мерките по превантивна и възстановителна дейност срещу горски пожари. Разработката е насочена главно към територията на България. Използвани са статистически данни и литературни източници за период, не по-дълъг от 20 години. Цялата информация е общодостъпна и неклассифицирана.

1. Обща характеристика и специфики на горските пожари в Р България

Територията на Република България попада в южната периферия на умерения климатичен пояс, непосредствено до границата със субтропичния. Преобладаващата климатична област е умерено континенталната. Освен нея в страната

¹ Докоторант в КНРС, при УНСС, e-mail: qsen.cvetkov@abv.bg

са изразени още преходно-континентална, преходно-средиземноморска, черноморска и планинска климатична област.²

Разпространени са широколистни и иглолистни дървесни видове. Около 37% от площта на страната е покрита с гори (общо ок. 4,1 млн. хектара), от които малко над половината (50,7%) имат промишлено значение. Близко 90% от горския фонд е изкуствено залесен. От всички горски територии 69% са покрити с широколистни гори (ясен, дъб, габър, бряст, клен, липа и пр.) и 31% – с иглолистни (бор, ела, смърч, мура и пр.). Широколистните видове са разпространени в ниските и средно високите части на планините, по-често по техните южни склонове. Над 1500 м надморска височина са предимно иглолистни гори. Средният запас на дървен материал за един хектар у нас е 104 куб. метра. По надморска височина са обособени следните горски пояси:

1. Пояс на дъбовите гори – 600 – 700 м н.в.
2. Пояс на габър-горуновите гори – 700 – 900 м н.в.
3. Пояс на буковите гори – 900 – 1400 м н.в.
4. Пояс на иглолистните гори – 1400 – 2100 м н.в.³

Въпреки преобладаващите проявления на умерения климатичен пояс у нас, поради

затопянето се очаква страната да навлезе в субтропичния пояс до 2050 г. Периодът на снеготържане в последните години е намалял с около 40%.⁴ Освен това през последните няколко години българските гори са загубили около 10% от територията си, пожарите са се увеличили седем пъти, а размерът на изгорелите площи е нараснал 24 пъти. Екстремно високите температури, поради промяната на климата водят до увеличаване на броя и мащабите на пожарите. Прогнозите от доклада на Програмата на ООН за околната среда от Найроби сочат, че до 2030 г. пожарите ще се увеличат с 14%, до средата на века – с 30%, а до края на века – с 50%.⁵ По данни на Изпълнителната агенция по горите в България 97% от горските пожари са причинени от човешки дейности и 75% възникват на извън горски територии (земеделски стопанства, градски територии, производствени предприятия и др.) и впоследствие обхващат горски земи.⁶ От началото на века най-големи щети от пожари са нанесени през 2000 г. и 2007 г.⁷ – съответно с 1710 и 1478 пожара. През същите години са засегнати и най-много площи – съответно 574 060 дка и 430 000 дка. Според статистиката на ИАГ през десетилетието от 2011 г. до 2020 г. ситуацията с горските пожари у нас е, както следва:

Година	Общ брой на пожарите	Засегнати горски територии (дка)	Причини за пожарите (брой)			Преки щети лв.
			Човешка дейност	Естествени	Неизвестни	
2011	635	6 8830	418	7	210	1 783 544
2012	876	127 300	669	42	165	2 375 756
2013	408	33 140	334	12	62	737 593
2014	151	9 160	128	3	20	76 360
2015	429	43 130	335	12	82	736 961
2016	583	63 390	463	22	98	76 360
2017	513	45 690	431	14	68	3 987 532
2018	222	14 530	166	7	50	39 286
2019	668	56 190	550	8	110	2 071 115
2020	499	52 580	350	13	136	621 130
Средно	498	51 400	389	14	100	830 700

Табл. 1. Статистика на горските пожари в страната по данни на ИАГ 2011 – 2020 г.

Източник: ИАГ: Анализ на ситуацията със защитата на горските територии от пожари през 2021 г.

² Рачев, Г. Климатология. Въпроси и отговори, С. 2018, стр. 176-177.

³ Дончев, Д., Хр. Каракашев. География на България. Сборник материали за средношколци и кандидат-студенти. С., 2012, с. 93 – 97.

⁴ www.investor.bg: Учени: До 2050 г. климатът в България става субтропичен.

⁵ Организация объединенных наций, Новости: К концу века число лесных пожаров возрастет.

⁶ News.bg: 97% от пожарите са предизвикани от човека.

⁷ ИАГ: Анализ на ситуацията със защитата на горските територии от пожари през 2021 г.

Над 80% от пожарите възникват в близост до населени места, пътища, промишлени предприятия и туристически обекти. Преките щети от горски пожари през последното десетилетие се оценяват средно на около 900 000 лв. годишно, при около 5 млн. лв. през предходното. Те не включват разходите за възстановяване на унищожените от върхови пожари територии, както и разходите по потушаването.

Най-честите причини за възникване на горски пожари са:⁸

1. Небрежно боравене с огън от работници, пастири, туристи.
2. Изхвърляне на неизгасени клечки кибрит и фасове.
3. Запалване на битови отпадъци или суха тревна растителност в близост до горски масиви.
4. Техническа неизправност на машини и превозни средства, работещи в горите.
5. Детска игра с огън.
6. Самозапалване на вещества и материали.
7. Природни явления (мълнии).
8. Късо съединение и аварии в електрически далекопроводи.
9. Умисъл.

Факторите, обуславящи пожароопасността, са:⁹

1. Ветрове.
2. Релеф и наклон на терена.
3. Температура на въздуха и сила на слънчевото греене.
4. Влажност на атмосферата, растителността и почвите.
5. Сезонност.
6. Характер на растителността – големина и горимост, съдържание на мазнини и смоли.
7. Гъстота на растителната покривка.

Има няколко класификации на видовете горски пожари. Най-важна за настоящия анализ е тази според големината на пламъците и горящата растителност. Тя ги подразделя на наземни, повърхностни (низови) и върхови.

Особеностите в природогеографския облик на България обуславят изключителна динамика на мерките по обезопасяване срещу горски пожари в отделните части на страната.

2. Органи на управление

На национално и местно равнище са ангажирани редица институции за гарантиране на безопасността от горски пожари. Решаващи национални органи за управление на защитата от горски пожари са:

Министерски съвет. Той осъществява общото ръководство, приема национална програма и национален план за защита при бедствия. Ресорните министри анализират в обхвата на тяхната компетентност възможните източници на рискове и прилагането на превантивни мерки за предотвратяване и ограничаване на влиянието на рисковите фактори. Министерският съвет има право да обявява „кризисно положение“ на територията на цялата страна или на части от нея.

Изпълнителна агенция по горите (ИАГ) към Министерския съвет. Държавната политика в областта на горското стопанство се осъществява Изпълнителната агенция по горите, която сега е подчинена на Министерския съвет. Съгласно Закона за горите тя извършва общото ръководство по управлението на горските територии на страната. Създава стратегически документи в сферата на горското стопанство, планове за развитие, инвестиционни програми, проекти на национално и международно равнище и др. Координира и контролира защитата и опазването на горите, горския семеконтрол, научноизследователската и инженерно-внедрителската дейност. Извършва оценка и картографиране на риска от горски пожари на територията на страната.¹⁰ Рискът се определя по утвърдена методология, която включва статистическо наблюдение на пожарната активност през последното десетилетие на разглеждания период за 28-те области, като се вземат под внимание броят на възникнали пожари през периода и големината на засегнатите територии. Областите се групират в три степени в зависимост от оценките на риска от горски пожари.¹¹

Главна дирекция “Пожарна безопасност и защита на населението“ (ГДПБЗН) към МВР. Това е специализирана структура за осигуряване на пожарна безопасност, спасяване и защита при бедствия, която изпълнява следните дейности: превантивна, спасителна, научно-приложна и експертна, информационно-аналитична

⁸ Община Кирково: Правила за поведение и действие при горски пожари.

⁹ Горски пожари. Проект EVANDE, технически доклад, Център за образователни инициативи, 2016, с. 5 – 6.

¹⁰ Закон за горите. Обн., ДВ, бр. 19 от 8 март 2011 г.

¹¹ За повече подробности относно методологията: Любенов, К. Извършване на оценка и картографиране на риска от горски пожари на територията на страната. С., 2016.

и др. Дирекцията има функциите на координиращ дейностите орган между министерства и ведомства, имащи отношение към настъпилото бедствие. Задачите са свързани с превенцията, подготовката, управлението, реагирането и възстановяването от природни и причинени от човека бедствия.¹²

Единна спасителна система (ЕСС). В нея участват органи на национално и на местно равнище. Във функционален план това е дейността по реализиране защитата на живота и здравето на населението, на околната среда и имуществото при бедствия. Според чл. 19 от Закона за защита при бедствия дейностите на ЕСС по защита се състоят в:

1. Предупреждаване;
2. Изпълняване на неотложни мерки за намаляване на въздействието;
3. Оповестяване;
4. Спасителни операции;
5. Оказване на медицинска помощ при спешни състояния;
6. Оказване на първа помощ на пострадали и на спасителните екипи;
7. Овладяване и ликвидиране на екологичните инциденти;
8. Защита срещу взривни вещества и боеприпаси;
9. Операции по издирване и спасяване;
10. Радиационна, химическа и биологична защита при инциденти и аварии с опасни вещества и материали и срещу ядрени, химически и биологични оръжия;
11. Ограничаване и ликвидиране на пожари;
12. Временно извеждане;
13. Извършване на неотложни аварийно-възстановителни работи;
14. Ограничаване на разпространението и ликвидиране на възникнали епидемични взривове от заразни и паразитни болести.¹³

Областна управа. Областната управа е задължена да:

1. Координира и контролира подготовката за бедствия;
2. Организира и контролира изпълнението на превантивни мерки за недопускането или намаляването на последици при бедствия;
3. Създава организация за оповестяване;

4. Въвежда със заповед в изпълнение областния план за защитата;
5. Организира, координира и контролира процесите по подпомагане и възстановяване.

Общини. Кметът на общината провежда превантивни мерки за недопускането или намаляването на последиците от бедствия, организира, ръководи и координира защитата при бедствия на територията на общината. Обявява бедствено положение и организира спасителните и неотложните аварийно-възстановителни работи и създава щаб за координация. Така също той организира и съблюдава разработването на областния план при извънредни ситуации, както и превантивни мерки срещу бедствия и своевременно оповестяване на информация. Общините организират доброволни формирования, тяхното транспортиране до мястото на пожара и ежегодното провеждане на инструктажи.

3. Нормативна уредба

Нормативната уредба за защита от горски пожари включва следните национални закони, подзаконовни актове, стратегически и планови документи:

Закон за МВР¹⁴ и Правилник за устройството и дейността на МВР. Те уреждат принципите, задачите, дейностите, устройството и управлението на Министерството на вътрешните работи и статута на служителите в него. В дейностите на МВР влизат защитата при бедствия, подпомагане и възстановяване, ресурсно осигуряване и приемане на помощи; координация на действията на ЕСС съгласно Закона за защита при бедствия; държавен противопожарен контрол, пожарогасителна и спасителна дейност при пожари, бедствия и извънредни ситуации; контрол върху превантивните дейности и др.

Закон за защита при бедствия¹⁵. Според него защитата при бедствия се осъществява от следните дейности: 1) провеждане на превантивна дейност; 2) провеждане на дейности по защитата; 3) координация на действията на ЕСС; 4) подпомагане и възстановяване при бедствия; 5) ресурсно осигуряване; 6) приемане на помощи. Законът регламентира основните действия на институциите по отношение на превенцията (чл. 6-18), на реакции на заинтересуваните

¹² Богомилова, Е. Управление на извънредните ситуации. С., УИ Стопанство, 2017, с. 106 – 108.

¹³ Костов, Е. Правна защита на околната среда при бедствия и аварии, ВСУ „Черноризец Храбър“, 2007, с. 162 – 165.

¹⁴ Обн., ДВ от 24.02.2006 г.

¹⁵ Обн., ДВ, бр. 102 от 19.12.2006 г.

страни при настъпване на бедствие (ЕСС, общини, физически и юридически лица, доброволни формирования и др.) и на неотложните аварийно-възстановителни работи.

Закон за горите¹⁶. Урежда обществените отношения, свързани с опазването, стопанисването и ползуването на горските територии в Република България с цел гарантиране на многофункционално и устойчиво управление на горските екосистеми. Той регулира опазването на горите, режима за дърводобив и други дейности със стопанско значение, използването им от частни собственици и рекреационните функции на горите. Във връзка с опазването на горския фонд от пожари Законът регламентира, че планирането на мерките и мероприятията за защита от пожари са за сметка на държавния бюджет, а изпълнението и поддържането на мерките и мероприятията е задължение на собствениците и ползвателите, и е за тяхна сметка. Въз основа на този закон е приета Наредбата за условията и реда за защита на горските територии от пожари.

Национална стратегия за намаляване на риска от бедствия (2018-2030 г.). Тя има за цел да очертае стратегическите приоритети за действие за намаляване на риска от бедствия и да подпомогне изпълнението на мерките за тяхното осъществяване на национално, областно и общинско ниво. Разработена е на основание чл. 6а, ал. 2, т. 1 от Закона за защита при бедствия. Стратегията отчита международния подход за осигуряване на съгласуваност на политиките и се съобразява с Рамката за намаляване на риска от бедствия от Сендай 2015-2030, Парижкото споразумение за климата и Програмата за устойчиво развитие на ООН до 2030 година „Да преобразим нашия свят“.

Национална програма за защита при бедствия. Тя определя целите, приоритетите и задачите за периоди от 5 години. Представлява основен документ за политиката в областта на предотвратяване, овладяване и преодоляване на последиците от бедствия и аварии и очертава насоките за създаването на ефективна, ресурсно и технически осигурена национална система за превенция и реагиране при бедствия.

Национален план за защита при бедствия.¹⁷ В него се включват прогнози за възможните рискове, характеристики на възможните последици, необходимите способности за

реагиране при бедствия и начините и средствата за предотвратяване, овладяване и преодоляване на природни бедствия, аварии и катастрофи. Планове за защита се изготвят за всеки отделен вид бедствие и за отделните области според техните физико-географски характеристики. Националният план в частта за защита срещу пожари групира мерките за защита на следните видове обекти: от промишлеността и критичната инфраструктура, горски масиви и земеделски масиви. Така също той определя административните правила за общини и министерства по повод на предотвратяването и ликвидирането на последиците от настъпило бедствие.

Наредба № 8 от 11.05.2012 г. за условията и реда за защита на горските територии от пожари.¹⁸ Отнася се за всички гори и недвижими имоти, намиращи се в горските територии или граничещи с тях, независимо от тяхната собственост, териториално и функционално предназначение, както и за постоянните или временните обекти, намиращи се във или в близост до тях. Тя регулира задълженията на държавните учреждения, предприятия и частните собственици по изпълнението на мерките за защита на горските територии от пожари и реда на дейностите за потушаването им. Съгласно Наредбата задължените лица с имоти над 50 хектара изготвят ежегодни планове (преди настъпването на пожароопасния сезон) за защита, в които се съдържат описания на методите и средствата срещу настъпването на пожари, карти на противопожарното устрояване на района, списъци на отговорните лица и пр. Наредбата така също определя условията за стопанисването и сервитутните отстояния за противопожарна защита към преминаващите през горските терени линейни съоръжения: автомобилни пътища, железопътни линии, тръбопроводи, електропроводи, въжени линии.

Наредба за реда за създаване и организиране на дейността на доброволните формирования за предотвратяване или овладяване на бедствия, пожари и извънредни ситуации и отстраняване на последиците от тях.¹⁹ Определя реда, по който се образуват доброволните формирования, правата и задълженията на участниците, обучението и материално-техническото им осигуряване.

¹⁶ Обн., ДВ, бр. 19 от 8.03.2011 г.

¹⁷ Национален план за защита при бедствия. С., 2010.

¹⁸ Обн., ДВ, 18.05.2012 г.

¹⁹ Обн., ДВ, бр. 50 от 3.07.2012 г.

Част от изброените документи засягат цялата общественост, докато други са съсредоточени към конкретни стопански дейности.

4. Примери за добри практики за намаляване на риска от възникване на пожари, осъществявани в Европейския съюз

Част от дейностите за намаляване на риска от възникване на пожари в горските територии и на потенциалните щети, възприети в Европейския съюз (по-специално в държавите от Средиземноморския регион, част от който е и Р България), са в начален стадий на развитие у нас. Други все още нямат приложение. Съблюдают се принципите на Рамката на ООН за намаляване на риска от бедствия от Сендай за периода 2015 – 2030 г.²⁰

Съществен момент при определянето на пожароопасността е измерването на риска за дадена територия през определен период, чрез което се извършва правилно разпределение на противопожарна техника. Страни като Гърция използват повече от един метод за определяне на риска. Първият е свързан със статистическата служба на Европейския съюз EFFIS, която изчислява риска по начин, сходен на използвания от ИАГ. Освен това в Гърция за текущо определяне на пожарния риск по дни се прилага канадският индекс FWI посредством данните от краткосрочните метеорологични прогнози и параметрите на растителните горива. FWI се състои от 6 компонента, които отразяват риска от горски пожари: 1) код за влажността на дребното гориво – съдържанието на влага в шума, паднали клонови и др.; 2) код за влажност на гориво със средни размери; 3) код за съдържанието на влага в дълбоки компактни органични слоеве – той зависи от сезонните засушавания; 4) индекс за първоначалната скорост на разпространение – определя се от скоростта на вятъра и влажността на горивото, без да се отчита неговото количество; 5) индекс за количеството гориво и 6) индекс за въздействие на метеорологичния фактор.²¹

Разположението на жилищните домове, предприятията и други обекти спрямо горските

територии оказва влияние върху риска от опустошаване при пожар. В страните от Средиземноморския регион съществуват множество регулации, ограничаващи строителство в близост до гори и на силно наклонени терени и използването на горими строителни материали. Съблюдаването на годишните сезони при определяне на риска от горски пожари също е начин да се намали тяхното въздействие. За всеки месец през годината се различават количествата на валежите, температурите силата на вятъра и туристическата посещаемост, според които се въвеждат планове по противопожарна охрана.

Внедряването на високотехнологични уреди, особено за текущо обследване на горите улеснява горските стопанства при наблюденията за възникващи пожари. Наблюденията се извършват чрез инфрачервени камери, монтирани върху сателитни кули в местността (точност до 15 кв. м.). Могат да се разполагат и върху подвижни станции. Работят на принципа за откриване на дим през деня и на пламък през нощта. Такава интегрирана система за ранно откриване на горски пожари все още е с ограничено приложение у нас.²²

Измерването на влажността в повърхностния почвен слой също е доказана техника за определяне на риска, създадена от Финландския метеорологичен институт. Съобразно процентното съдържание на вода се извеждат шест степени на риск от пожари. Обратна е зависимостта между риска и влажността:²³

Таблица 1

Индекс на горски пожари

Индекс	Обемна влажност	Влажностно състояние
6.0	0.10	Много сух
5.0 – 5.9	0.11 – 0.14	Сух
4.0 – 4.9	0.15 – 0.19	Средно сух
3.0 – 3.9	0.20 – 0.25	Средно влажен
2.0 – 2.9	0.26 – 0.32	Влажен
1.0 – 1.9	0.33	Много влажен

Източник: Милев, Б., О. Ничева. Оценка на почвената влажност...

²⁰ Unisdr.org: The Sendai Framework.

²¹ Горски пожари. Проект EVANDE, технически доклад, Център за образователни инициативи, 2016, стр. 19-20.

²² Заркова, Ю., Г. Милушев. Метод за устойчиво управление на горите и опазване на околната среда чрез създаване на система за превенция и ранно оповестяване на противопожарна защита, ТУ – София, 2013.

²³ Милев, Б., О. Ничева. Оценка на почвената влажност като индикатор за опасността от горски пожари. Примерно изследване за България, XI научна конференция. ВСУ „Любен Каравелов“, 2011 г.

Изброените способности за оценяване на риска са приложими както за районите с преобладаващи земеделски територии, така и за планинските части на България.

5. Основни проблеми на горските пожари в България

Основните проблеми при анализа на горските пожари са свързани с предварителните мероприятия по обезопасяване на горския фонд откъм пожари и организационните мерки за тяхното потушаване. Няма единна дефиниция в Европейския съюз на понятията и способите за изчисления на параметрите на горските пожари, както и хармонизация на законодателството относно защитата на горите от пожари. Съществуват множество различия, свързани с дефинирането на терминологията и определянето на статистическите методи за измерването величината на горските пожари в различните държави. Нормативните разпоредби също съдържат разлики, до голяма степен произтичащи от нееднаквите трактовки на термините и определенията. В международен план има определени несъответствия по това, кои пожари са горски. В САЩ, Австралия и Русия съществуват “растителни пожари“, които засягат тревни площи, пасища, земеделски земи и др., които не са горски територии. Тази дефиниция е прекалено обширна. Някои пожари се категоризират като “природни“ или “диви“, където се опожаряват паркове, урбанизирани места (вкл. гори), овощни градини, лозя, земеделски плантации и други площи с растително покритие, т. е. територии, независимо от тяхното градоустройствено предназначение. Заради използването на различни понятия и различното дефиниране на едни и същи данните, представяни от различни източници (горски администрации, противопожарни служби, общини, НПО и др.) се разминават от 2 до 4 пъти. При анализа на данни от ИАГ се прилага следната формулировка за горски пожар (forest fire): „неконтролирано горене на горска растителност, което се разпространява в горските територии и нанася (причинява) преки и/или косвени щети на горите и горското стопанство“²⁴. Опожарените площи също приемат различни понятия: засегнати площи, опожарени площи, унищожена растителност, увредена гора.

Едно от главните различия е по отношение на определянето кои територии в държавата се считат за горски и кои не попадат в тази категория. ООН, ЕК и Обединеният научен център (JRC) формулират следните определения:

1. Горска територия (forest land, forest area) – площ, заета с горско-дървесна растителност, прието в съответствие с националната дефиниция на понятието гора.

2. Друга горска територия или друга залесена площ (other wooded land/area) – площи, заети с друга (специфична) растителност, различна от тази включена в понятието гора.

3. Незалесена горска територия/площ (non-wooded land/area) – това са други площи извън определените по-горе, които се намират сред горска територия или в близост до нея, но не са за земеделско ползване.

Трите вида площи формират т. нар. обща горска територия/площ (total forest area).

Горите по смисъла на българския Закон за горите са:

1. Земи, заети от горскодървесна растителност с площ не по-малка от един декар, височина на дървостоя в зряла възраст не по-малко от 5 метра, широчина на насаждението, измерена между стъблата на крайните дървета, не по-малко от 10 метра, и проекция на короните не по-малка от 10 на сто от площта на насаждението;

2. Площи, които са в процес на възобновяване и все още не са достигнали, но се очаква да достигнат минимална проекция на короните 10 на сто и височина на дърветата 5 метра;

3. Площи, които в резултат на антропогенна дейност или естествени причини са временно обезлесени, но подлежат на възобновяване;

4. Защитни горски пояси, както и ивици от дървета с площ, по-голяма от един декар и широчина над 10 метра;

5. Насаждения в системи и съоръжения за предпазване от вредното въздействие на водите;

6. Клекови формации;

7. Съобщества от дървесни или храстови видове, разположени край водни обекти.

Горските територии включват горите плюс следните земи:

1. Голини, недървопроизводителни земи и други територии, предназначени за горскостопанска дейност;

2. Карстови образувания;

²⁴ Любенов, К. Разработване на методика за определяне на риска от горски пожари на територията на страната за нуждите на Мярка 8 „Инвестиции в горските територии – развитие и подобряване на жизнеспособността на горите“, с. 7 – 10.

3. Защитни горски пояси, по-малки от един декар и широчина по-малка от 10 метра.²⁵

Тази класификация не включва горските терени, включени в рамките на паркове, резервати и защитени територии.

В Наредбата за реда за създаване и организиране на дейността на доброволните формирования за предотвратяване или овладяване на бедствия, пожари и извънредни ситуации и отстраняване на последиците от тях, не са конкретизирани правата и задълженията на доброволните формирования при тяхната координация с органите на ГДПБЗН и общините при потушаване на горски пожари. Това води до неправолинейност и пречки пред ефективното изпълнение на техните действия.²⁶ Нормативните регулации в България и ЕС би следвало да осигуряват максимално възможна степен на съпоставимост на данните.

6. Възможни решения

Опазването на природната среда, на екологичното равновесие и на видовия състав се издига сред приоритетите на държавните власти. Горските ресурси имат критично значение както за здравето и живота на Земята, така и за стопанското развитие. Унищожаването на екосистемите чрез безразборно усвояване на дивата природа води до дисбаланс и мащабни миграции на животински видове, поради което настъпва риск от пренасяне на опасни вируси и бактерии. Спешната рекултивация на засегнатите от пожари територии и естествената сукцесия могат да намалят тези рискове. Особено трябва да бъде вниманието към пожарите, защото те са основополагащ фактор за разрушаването на флората и фауната. За да се смекчи тяхното въздействие, е необходимо да се внедрят няколко основни юридически и организационно-технически решения.

На юридическо равнище следва да се действа в три посоки – методологията за отчитане на статистическите данни и измерването на пожароопасността; хармонизацията между дефинициите на понятията пожари, горски територии и опожарени територии и преоценка на разпределението на функциите по защита между няколко учреждения.

Изпълнителната агенция по горите използва методология за определяне на риска от пожари по области, като взема под внимание

статистическите отчети за 10-годишни периоди. В тези отчети попадат данни за пожари, действия в горските територии (съгласно работното определение на ИАГ) и нанасящи щети на горите и горското стопанство. Това означава, че пожари, непопадащи в по-горното определение (т.е. прехвърлящи се напр. върху земеделски земи и селища), не се обхващат от тази статистика и не участват при изчисляването на пожарния риск. От друга страна, както бе подчертано, Законът за горите не се отнася за природни паркове и резервати. Препоръчва се при определянето на пожарния риск по области, да се включват данните за произшествия, засягащи извънгорски територии и горите в рамките на паркове и резервати. Това би могло да смекчи в известна степен и несъответствията при международно сравнение на дефинициите за горски пожари и свързаните с тях понятия.

Картографирането на пожарния риск може да включи температурните изменения, влажността на въздуха, растителната и почвената покривка, преобладаващите скорост и посока на вятъра и количествата на валежите. За целта могат да послужат оперативните бюлетени на Националния институт по метеорология и хидрология, използващи FWI за пожарната опасност на територията на България, която се изготвя ежедневно в периода от месеците от април до октомври. Тези данни могат да се използват както за регулиране на паленето на огън на открито, така и за дългосрочното определяне пожарния риск на дадена територия.

Службата, заета с овладяването на природни бедствия ПБЗН, сега е подчинена на МВР. От 2005 г. до 2009 г. тя е в рамките на Министерството на извънредните ситуации (на държавната политика при бедствия и аварии), което поради зачестяващите бедствия би следвало да се възстанови. По такъв начин МВР би разтоварило значителна част от функциите си и би се редуцирало нецелесъобразното изразходване на финанси в това ведомство. Освен това новото министерство би могло да реорганизира структурата на службата за гражданска защита на териториален принцип, в зависимост от факторите на пожароопасност – релеф, климатологични елементи, растителност и др., а не строго на териториално и административно деление. По такъв начин може рационално да се разпредели специализираната техника (летателна, високо

²⁵ Закон за горите, чл. 2.

²⁶ Offnews.bg: Пожарът през очите на един сърдит доброволец.

проходима и др.). Предлага се обособяване на териториални дирекции, както следва: Рило-Родопска, Черноморска, Софийска, Тракийска, Добруджанска, Дунавска, Старопланинска и Средногорска. В техните рамки да се определят функциите на доброволните формирания и да се осигури оборудване.

На организационно-техническо равнище се предлагат начини за обезопасяване на горските райони чрез приложение на сигнализационни и пожароизвестителни системи, чрез замяна на растителността на ниска надморска височина и чрез противопожарна охрана на резерватите и защитените територии. У нас на ограничени места в Югозападна България, Сливенско и Странджа планина, са разположени наблюдателни кули, снабдени с инфрачервени камери за ранно откриване на пожари. Обхватът на действието на такива технически средства трябва да се разшири, да се използват от общини, горски стопанства, резервати и защитени територии. Сигналът от камерите към станциите за наблюдение е за предпочитане с радиовръзки, а не кабелно, тъй като поддръжката на окабеляването изисква редовни профилактики и ремонт, а изграждането на такава инфраструктура, особено в пресечени местности е скъпо и трудоемко. Приоритетно е системите да се внедрят в райони с висок пожарен риск.

Най-силна запалимост имат зелените иглолистни дървета. В много райони е залесена иглолистна растителност на ниска надморска височина (под 1000 – 1500 м н.в.), където се отчита по-висок пожарен риск. Изкуственото залесяване се прави преди половин век и служи за укрепване на свлачищни терени и за предотвратяване на ерозията. Пожарите са чести, тъй като в непосредствена близост се намират земеделски земи, пасища и селища. Начин за намаляване на пожарния риск на тези територии е подмяната на иглолистните дървета с широколистни. Така може да се реши и въпросът с изсъхването на иглолистните гори, пред които са изправени горските стопанства в страната, предизвикано от нашествие (каламитет) на върховия корояд, станал причина за заболяването на хиляди хектари българска гора.²⁷ Обикновено в едно дърво живеят около 10 хиляди корояди. Част от резерватите и защитените територии също са с изкуствено залесени иглолистни масиви, които могат да се обезопасяват противопожарно и подлежат на растителна защита, но за целта се налагат

изменения на регулациите. След като веднъж е нарушено екологичното равновесие, то следва да се възстанови, за да се предотвратят настъпването на бедствия и чрезмерната популация на определени вредители.

Препоръчително е използването на т. нар. контролирано горене или създаване на „предписани пожари“. То може да се осъществява, както във връзка с превантивна дейност за унищожаване на част от ниската запалима растителност, така и за възпиране на горящ пожар на голяма територия.²⁸ Прилагането му е свързано с определени особености и рискове и изисква сложна организация и значителни ресурси.

Заклучение

Обстоятелството, че територията на Р България е с изключително разнообразни природо-географски и топографски характеристики, показва, че не съществува един-единствен метод за оценка на риска от горски пожари и за разпределението на ресурси, който да се прилага в чист вид. Обикновено решенията трябва да се предприемат комбинирано и за целта са необходими редица предварителни проучвания. Тъй като климатичните промени са изключително динамични, целите и задачите на настоящото изложение след определен период от време ще са неприложими. Това е причината тази проблематика да изисква периодично и гъвкаво въвеждане на нови нормативни регулации и мероприятия и непрекъснато обновяване на научната литература по темата.

Благодарности

Настоящото изследване е проведено във връзка с изпълнението на проект „Интелигентно управление на риска за бизнеса от неблагоприятни явления и природни бедствия“, финансиран от Фонд научни изследвания по договор № КП-06-Н55/5 от 15.11.2021.

Използвани съкращения

ГДПБЗН – Главна дирекция „Пожарна безопасност и защита на населението“

ЕСС – Единна спасителна система

ЗМВР – Закон за МВР

ИАГ – Изпълнителна агенция по горите

МВР – Министерство на вътрешните работи

НПО – неправителствени организации

ООН – Организация на обединените нации

²⁷ Manager.bg: Иглолистните гори в България изчезват.

²⁸ Всероссийское добровольное пожарное общество, МЧС России: Энциклопедия, Встречный пал.

ЕС – Европейски съюз
 ЕК – Европейска комисия
 FWI – fire weather index
 JRC – Joint research centre

Използвана литература

1. Богомилова, Е. Управление на извънредните ситуации. С., ИК – УНСС, 2017.
2. Всероссийское добровольное пожарное общество, МЧС России: Энциклопедия.
3. Горски пожари. Проект EVANDE, технически доклад, Център за образователни инициативи, 2016.
4. Дончев, Д., Хр. Каракашев. География на България. Сборник материали за средношколци и кандидат-студенти. С., 2012.
5. Закон за горите. Обн., ДВ, бр. 19 от 8.03.2011 г.
6. Закон за защита при бедствия. Обн., ДВ, бр. 102 от 19.12.2006 г.
7. Закон за МВР. Обн., ДВ от 24.02.2006 г.
8. Наредба № 8 от 11.05.2012 г. за условията и реда за защита на горските територии от пожари. Обн., ДВ, 18.05.2012 г.
9. Наредба за реда за създаване и организиране на дейността на доброволните формирования за предотвратяване или овладяване на бедствия, пожари и извънредни ситуации и отстраняване на последиците от тях. Обн., ДВ, бр. 50 от 3.07.2012 г.
10. ИАГ: Анализ на ситуацията със защитата на горските територии от пожари през 2021 г.
11. Заркова, Ю., Г. Милушев. Метод за устойчиво управление на горите и опазване на околната среда чрез създаване на система за превенция и ранно оповестяване на противопожарна защита, ТУ – София, 2013.
12. Костов, Е. Правна защита на околната среда при бедствия и аварии, ВСУ „Черноризец Храбър“, 2007.
13. Любенов, К. Разработване на методика за определяне на риска от горски пожари на територията на страната за нуждите на Мярка 8 „Инвестиции в горските територии – развитие и подобряване на жизнеспособността на горите“.
14. Милев, Б., О. Ничева. Оценка на почвената влажност като индикатор за опасността от горски пожари. Примерно изследване за България, XI научна конференция, ВСУ „Любен Каравелов“, 2011.
15. Община Кирково: Правила за поведение и действие при горски пожари.
16. Организация обединенных наций, Новости: К концу века число лесных пожаров возрастет
17. Рачев, Г. Климатология. Въпроси и отговори. С., 2018.
18. Investor.bg: Учени: До 2050 г. климатът в България става субтропичен.
19. Manager.bg: Иглолистните гори в България изчезват.
20. News.bg: 97% от пожарите са предизвикани от човека.
21. Offnews.bg: Пожарът през очите на един сърдит доброволец.
22. Unisdr.org: The Sendai Framework.

ПУБЛИЦИСТИКАТА: ПОЛЕ НА КУЛТУРАТА И ДИАЛОГА

Георги Петров¹

Резюме: Публицистиката оказва качествено въздействие върху културата и начина на мислене на обществото, определя динамиката на неговото развитие, характера на доминиращите морални ценности и естетически нагласи.

Публицистиката създава необходимите социални условия за взаимно разбирателство между хората.

Abstract: Publicism has a qualitative impact on the culture and way of thinking of the society, determines the dynamics of its development, the nature of the dominant moral values and aesthetic attitudes of mind.

Publicism creates the necessary social conditions for mutual understanding between people.

Key words: publicism, dialogue, publicist, culture, creative

Увод

За един образован човек на XXI век, който е най-висшата ценност на цивилизацията и бъдещето на света, информацията е една от първостепенните потребности и, като всеки продукт на ежедневната консумация, тя трябва да бъде екологична: интелектуално и естетически ценна. Изпълнението на тази трудна задача е възможно само при условие на целенасочен стремеж към обективно отразяване на реалната картина на света въз основа на развитието на знанието и научните изследвания. Без фундаментален анализ няма продуктивен синтез.

Познаването на социалната реалност е належаща потребност на всеки човек и общество. Публицистиката като особен вид познавателна, творческа дейност, като вид хроника на обществено-политическия живот не само съдържа уникален фактически материал за събитията и явленията от реалността, но и ги интерпретира.

Статията има за цел да разгледа съществени характеристики на публицистиката като дейност, насочена към опознаване на действителността и засилване на обществения диалог.

Същност и дефиниции на публицистиката

Терминът публицистика се свързва с думите „публика“ и „публичен“, връщайки се към латинското *publicum*, което буквално означава „общество“ или „държава“.

Според „Българската енциклопедия А-Я“ (София, 1974) „публицистиката е литературен вид, който отразява общественно-политическите и други въпроси на съвременността. Публицистиката е на границата на научното изследване и художественото представяне на действителността. Появява се още в античността“.²

Евгений Прохоров, теоретик на журналистиката, представя публицистиката като трети тип познание (наред с научното и художественото), което „не само позволява, но и изисква сливането, свързването, преплитането на научно-теоретичното и художествено-образното мислене“ [Прохоров, 1973, с. 90].

Синоними на публицистика са журнализъм, вестникарство, писателство.

В публицистичното творчество се разработват най-острите и сложни проблеми на обществено развитие.

Публицистиката оказва качествено въздействие върху културата и начина на мислене на обществото, определя динамиката на неговото развитие, характера на доминиращите морални ценности и естетически нагласи. Ветрилото от възможности, които опубличностява и все по-уверено и смело налага, е разтворено максимално, в зависимост от културата на публиката. Нейният характер не е епидермален.

В този смисъл публицистиката е органична сплав от взаимосвързани, взаимодопълващи се, взаимодействащи си характеристики и елементи: (1) фактическа основа, (2) логически анализ, (3) атрактивност на израза. Само наличието на трите аспекта ѝ придава пълноценност.³

Межкултурен диалог

Публицистичният текст е едновременно фактуален, документален и фикционален. Той

¹ Докторант в катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама“.

² Българска енциклопедия А-Я. БАН. София. 1974, с. 667.

³ Абазов, Годор. Въведение в публицистиката. София: СУ Св. Кл. Охридски, 2004, с. 27.

се конструира между *factum* (действителното) и *factio* (измисленото), като събира приоритетите на журналистиката и литературата. Според Лотман това е медиатекст, който позволява многократност, повторителност на четенето и затова се превръща в нещо друго, доколкото мимолетността на информацията се е превърнала в историчност.⁴

Публицистиката е обособено текстово поле между журналистиката и литературата, между науката и изкуството, между хуманитарното и социалното. Публицистиката си служи със средствата на документалното и художествено и често се определя като журналистика, превърнала се в литература (Борисова 2007: 167-168).⁵

С различна температурна амплитуда отмерва обществените колебания. Създава поле за дискусии, мнения, интерпретации, остра размяна на тези и контратези; страстно и проникновено отношение и лично ангажиране в разглежданата проблематика. Държи комуникатора и реципиента будни в обществения казус. Ангажира да продължи с обществената азбука. И да разшири ъгъла на историята за публиката. В този смисъл стереотипността и срамежливостта са ѝ чужди.

С често принудително самочувствие публицистиката изпреварва изводите на предпазливата наука и решава въпроси, които по един или друг начин трябва да бъдат разрешени незабавно.

Публицистиката е проявлението на обществената съвест. Тя осмисля настоящето. Чрез публицистиката авторът пряко участва в обществените процеси, влияе върху тях и ги поставя в центъра на своите наблюдения. Насочва вниманието към конкретни теми, истории, проблеми и житейски разкази. Предполага от него истинност, за да изисква същото и от събеседника. Изследва публичния свят под повърхността, отвъд видимия хоризонт, за да го направи достъпен и по-чист. Публицистиката е израз на чувство, отношение, мисъл. Стреми се да насочва общественото мнение в посока на неговата сензитивност.

Публицистиката винаги е диалог. Диалогът на автора със света, с публиката, със самия себе си. Това е съобщение, което се нуждае от отговор.

Диалогът е необходимостта да се говори.

Диалогът е желанието да бъдеш чул.

Диалогът е желанието да бъдеш разбран.

Диалогът е една от основите на човешкото съществуване.

Диалогът винаги е желание за актуализиране на представите за света, които се раждат както в автора, така и в публиката.

Диалогът е съвместно усилие за намиране на отговори на въпросите, поставени от времето; на проблемите, идентифицирани от автора; и на решенията, които всички участници в диалога са еднакво ангажирани да намерят.

Една публицистична творба винаги е показана за съвместна рефлексия.

Публицистиката е изкуството на словото. „Да пишеш добре е също толкова трудно, колкото да бъдеш добър”, казва Съмърсет Моам. „Писането е изкуството на повторното обмисляне”, твърди американският журналист Рене Капон. „Не бих написал нито един от романите си, ако не бях усвоил добре похватите на журналистиката“, допълва Габриел Гарсия Маркес.

А както е казал Самюъл Джонсън отдавна: „Което е написано без усилие, по принцип се чете без удоволствие“.⁶

Авторът на публицистично произведение учи публиката да мисли самостоятелно. Ето защо публицистичното произведение е „пространство на „мислещи светове“ (Лотман) – светът на автора и светът на аудиторията, които се преплитат и обогатяват взаимно.

В процеса на взаимодействие между публицист и публика се осъществява „сътворчество: съчувствие, съдействие, емпатия“ [Кройчик, 2015, с. 143].

Според немскоезичната литература публицистиката е идентична по значение с „публичност” и обвързва социалните и политическите форми за формиране на общественото мнение.⁷

В рускоезичното публично пространство публицистиката е описана като поле на литературата, което има за свой предмет общественно-политическите въпроси, с цел пряко влияние върху обществото, следователно съдържа ярко изразена оценка.⁸

⁴ Лукова, Калина. Литература и медии. Бургас: Либра скорп, 2014, с. 43

⁵ Пак там, с. 43

⁶ Капон, Рене. Ръководство за писане на новини. София, 1999, с. 73

⁷ Попова, Мария. Журналистическата теория. Велико Търново: Фабер. 2012, с. 22

⁸ Что такое публицистика. [online]. Достъпен на адрес: <https://www.textologia.ru/slovari/literaturovedcheskie-terminy/publicistika/?q=458&n=391>

В англоезичните държави понятието публицистика не съществува, а думата публицист рядко се употребява. Вместо нея за означаване на същото явление в тези страни употребяват термините *political journalism* (политическа журналистика), *opinion journalism* (журналистика на мнението), *opinion writing* (становищно писане), *nonfiction* (документалистика) и др. подобни.⁹

Според Тодор Абазов публицистиката е вид журналистически текст с актуална обществено-политическа тематика, чиято същност е интерпретацията, постигната със средствата на понятийно-логическия анализ и емоционално-образния изказ.¹⁰

Така публицистиката се изравнява с журналистиката, като акцентът пада върху създаването на определено журналистическо произведение, което трябва да бъде разбрано от аудиторията. А поради това трябва да притежава конкретни смислови качества, емоционален заряд и колоритен творчески почерк.¹¹

Журналистическото изкуство не се ограничава до способността да даде на читателя картина на живота, панорама на съвременната реалност. От публициста се изисква нещо повече – да разбере какво се случва. Той трябва да определи отношението си и да предаде на читателя своята преценка, своята присъда, своето мнение. А това е възможно само при наличието на ясна, отчетлива позиция (Прохоров, 1984: 151).

Арбитър в диалога

Публицистът е справедлив участник, арбитър в диалога между политиците и хората, между елитите и публиката. Той систематизира правилата, които трябва да направят възможна журналистическата обективност.

Интересни, любопитни, нестандартни, убедителни, аналитични, ерудирани, авторитетни – такива трябва да бъдат публицистите днес. Всички тези характеристики изграждат като пъзел образа му. Те трябва да имат фина чувствителност, емоционалност, тънък усет, за да предвиждат социалните противоречия. Да ги анализират в дълбочина и намират в тях смисъл. Чрез този анализ те оказват непосредствено и бързо въздействие върху обществото, заразяват го с рационалност и себеоглеждане чрез другите. Това причислява публициста до интелектуалеца,

чиято роля е да бъде обективната и непокорна медия, бунтовникът. И с присъщата си наблюдателност да долавя онази публична рутина, чертите на застой в социалния живот, които ни заобикалят. Да показва симптомите, които то да преболедува.

Описвайки ролята на публициста, може да се позовем на думите на Михаил Булгаков в предговора към „Театрален роман“: „Когато вникнах във всичко това, разбрах, че пред мен стои човек, който познава великолепно хората. А щом го разбрах, усетих вълнение и лек трепет под сърцето. Да, пред мен стоеше изключителен сърцевед. Той познаваше хората до най-съкровената им дълбина. Отгатваше тайните им желания, като на длан виждаше страстите им, пороците, известно му беше всичко затаено в тях, но също и доброто. А най-важното, той знаеше техните права...”¹²

За публициста творчеството не е просто създаване на произведения, а преди всичко състояние на духа, напрегнатост на възприятията, вътрешна нагласа към света, начин на живот. Съвременният публицист вижда света като постоянно променящ се.

Публицистът е разсъждаващ поет и поетизиращ философ, създаващ творец и познаващ изследовател. Неговият свят не предлага убежище, а познание. (А казано е: „Който трупа познание, трупа тъга.”)

Публицистът е свободен да подчертава, обяснява, откроява най-значимите факти със силата на личната си намеса.

Съвременен прочит

Днес за публицистика може да се приеме аналитичен материал в онлайн или печатно издание, предговор към книга, литературна и театрална критика, историографско съчинение, социално учение, лекция, мемоари, писма и дневници, предаване по телевизията, интернет или радиото с подчертано обществено-политически нюанс. Публицистиката присъства и в религиозни проповеди, и в политически речи. Широка е палитрата на мненията, с която рисува обществените процеси. Но нейният съществен признак е качеството. Отпечатъкът ѝ е осезаем. Предмет на публицистиката е социалната действителност в нейните актуално обществено-политически

⁹ Абазов, Т. Цит. съч., с. 40.

¹⁰ Пак там, с. 115.

¹¹ Попова, М. Цит. съч., 23.

¹² Булгаков, Михаил. Театрален роман. София: Народна култура, 1980, с. 8.

аспекти. Обект е политически асимилираната реалност.

Публицистиката се занимава с формирането на политическа култура, оказва мощно влияние върху процесите на социална регулация и политическа социализация.

Феноменът публицистика е неразривно свързан с феномена идеология. Идеологията приема фундаментална функция в разработването на аксиологични критерии на културата и личността.

Публицистиката играе водеща роля в социалните науки. Макс Вебер определя социалната наука като наука за действителността. Ние се стремим да разбираме заобикалящата ни жизнена действителност, действителността, в която сме потопени, в нейното своеобразие, твърди той.¹³

Отправна точка на социалнонаучния интерес без съмнение е действителният, т.е. индивидуалният облик на обкръжаващия ни социален живот в неговите универсални, но разбира се в не по-малка степен индивидуално формирани, взаимовръзки и в неговата станалост от други, естествено пак индивидуално формирани културни състояния.¹⁴

Определящи характеристики на публицистиката са творческият елемент, силната авторова позиция, своеобразието на личния стил и подход към разглежданите въпроси. Метафорично може да бъде оприличена като жанр на разсъздението. Което препраща към логиката като изследователски метод. По този начин може да функционира във всякакви сфери на общуването, където се предава информация и се формира обществено мнение.

Силната публицистика може да утеши, да забави времето, да го пречупи през неговата призма на стриктен и взискателен очевидец.

Осланя се на логичните аргументи и доказателства. Поставя видими и невидими ориентири. Постепенно разширява присъствието си, образувайки суверенни територии. Съблазнява към различни типове четене – сериозно и разсеяно, бързо и бавно, вдадено и дистанцирано.

Тук е налице обратна тенденция – ключовата дума е *slow journalism*.¹⁵

Въпреки че се приема за качествена, престижна, елитна журналистика, тя не е отделена от масовия си характер.

Заклучение

По силата на своята основна функция – едновременно да изразява и формира общественото мнение, публицистиката притежава голям интелектуален и емоционален потенциал, който я прави спътник и събеседник на хората.¹⁶

В този смисъл публицистиката има непреходен характер и нейната граница е едновременно мост и пропаст..., свързваща и разделяща измисленото и действителното, въображаемото и реалното. Процесът на осмисляне и изучаване на публицистиката е немислим без двата източника на познание – практическия и теоретическия. Но в своята взаимовръзка със социалната действителност публицистиката неизменно запазва своя характер на комуникативна връзка между хората, на средство за целенасочено общуване между тях... Създава необходимите социални условия за взаимно разбирателство...

Публицистиката е наравно с журналистиката, художествената литература и науката, като естествено заимства нещо от тях и връща нещо, но публицистиката все още не може да се „смята за подразделение“. Ще използвам метафоричното определение на В. Ученова, нито „в катедрата на художествената литература, нито в катедрата по журналистика“, въпреки че е пряко свързана с тях. Трябва да се помни, че в света на културата няма абсолютно непроницаеми граници.

Библиография

1. Българска енциклопедия. София: Труд, издание на БАН, 1999.
2. АБАЗОВ, Тодор. Въведение в публицистиката. София: СУ Св. Кл. Охридски, 2004.
3. БУЛГАКОВ, Михаил. Театрален роман. София: Народна култура, 1980.
4. ВЕБЕР, Макс. Смисъл и ценност. София: Критика и хуманизъм, 1998.
5. КАПОН, Рене. Ръководство за писане на новини. София: Център за независима журналистика, 1999.
6. ЛУКОВА, Калина. Литература и медии. Бургас: Либра скорп, 2014.
7. ПОПОВА, Мария. Журналистическата теория. Велико Търново: Фабер, 2012.
8. КРОЙЧИК, Лев. Диалоговые ресурсы публицистики//Вопросы теории и практики журналистики. 2015. Т4, N2.

¹³ Вебер, Макс. Смисъл и ценност. София: Критика и хуманизъм, 1998, с. 45.

¹⁴ Пак там, с. 46.

¹⁵ Бавна журналистика (англ.).

¹⁶ Абазов, Т. Цит. съч., с. 135.

9. ПРОХОРОВ, Евгений. Искусство публицистики. Москва, 1984.
 10. ПРОХОРОВ, Евгений. Публицист и действительность. Москва: Московского университета, 1973.
 11. УЧЕНОВА, Виктория. Основные направления разработки теории публицистики. Учебно методическое пособие. Москва, 1978.
- Bibliografia**
1. Balgarska entsiklopediya . Sofia: Trud, BAN, 1999.
 2. ABAZOV, Todor. Vavedenie v publicistikata. Sofia: SU Sv. Kl. Ohridski, 2004.
 3. BULGAKOV, Mihail. Teatralen roman. Sofia: Narodna kultura, 1980.
 4. Veber, Maks. Smisal I cennost. Sofia: Kritika I humanizam, 1998.
 5. KAPON, Rene. Rakovodstvo za pisane na novini. Sofia: Centar za nezavisima jurnalistika, 1999.
 6. LUKOVA, Kalina. Literatura I medii. Burgas: Libra skorp, 2014.
 7. POPOVA, Maria. Jurnalisticheskata teoria. Veliko Tarnovo: Faber, 2012.
 8. KROYCHIK, Lev. Dialogovie resursi publicistiki//Voprosi teorii I praktiki jurnalistiki. 2015. T4, N2.
 9. PROHOROV, Evgeni. Publicist I dejstvitelnost. Moskva, 1973.
 10. PROHOROV, Evgeni. Izkustvo publicistiki. Moskva, 1984.
 11. UCHENOVA, Viktoria. Osnovnie napravlenia razrabotki teorii publicistiki. Uchebno metodicheskoe posobie. Moskva, 1978.

МЯСТО И РОЛЯ НА НАЦИОНАЛНАТА ЗДРАВНА СИГУРНОСТ В УПРАВЛЕНИЕТО НА ЗДРАВНАТА КРИЗА ПРИ ПАНДЕМИЯТА COVID-19

Красимир Коев¹

Резюме: Представено, че здравната сигурност е пресечната точка между сигурност и здравеопазване. Изтъкнато е, че здравната сигурност е елемент на системата за национална сигурност и има непрекъснато взаимодействие с останалите системи на сигурността. Аргументирана е необходимостта от поддържане на готовност на всички системи на сигурността срещу заплахи от здравни кризи и инфекциозни заболявания като приоритет. Показано е, че сме на едно от първите места по смъртност в света от COVID-19. Изтъкнати са ползите от ваксинацията и зеления сертификат за по-бързо справяне с пандемията, както и необходимостта от по-голямо рекламиране в медиите. Подчертана е необходимостта от създаване на Комитет по здравна сигурност, чиято основна роля е управление на здравни кризи при бедствия и аварии.

Подчертана е необходимостта от устойчиво контролиране на пандемичния процес на научна основа и устойчиво му решение с масовата ваксинация.

Ключови думи: управление на здравна криза, здравна сигурност, глобална здравна сигурност, ваксинация, зелен сертификат

Abstract: It is presented that health security is the intersection between security and healthcare. It was pointed out that health security is an element of the national security system and has a continuous interaction with other security systems. The need to maintain the readiness of all security systems against threats of health crises and infectious diseases as a priority has been argued. We have been shown to be one of the world's leading deaths from COVID-19. The benefits of vaccination and the green certificate for a faster response to the pandemic were highlighted, as well as the need for greater advertising in the media. The need to establish a Health Security Committee, whose main role is to manage health crises in disasters and accidents, was emphasized.

The need for sustainable control of the pandemic process on a scientific basis and its sustainable solution with mass vaccination is emphasized.

Key words: health crisis management, health security, global health security, vaccination, green certificate

Въведение

Политиката в областта на здравеопазването има за цел подкрепа на доброто здраве, защита на гражданите от заплахи за здравето и подкрепа за динамични здравни системи. Тя се изпълнява основно чрез програми за действие, като сред предизвикателствата са справянето със здравните нужди на застаряващото население и намаляването на случаите на предотвратими хронични заболявания, високата смъртност, ниска раждаемост и т.н.

Пресечната точка между сигурност и здравеопазване е здравната сигурност. Здравната сигурност на обществото е система от норми, институции, дейност и отношения, целенасочени към максимално възможна равнопоставеност в шансовете на гражданите за гарантиране на тяхното здраве, съответно на достъпа им до здравни услуги с високо качество (1).

Интердисциплинарно е значението на термина „здравна сигурност“, тъй като здравето и сигурността съответстват на различни дисциплини и на използването му в различни контексти (индивидуални, национални и глобални) за различни цели (2,3). На индивидуално ниво например: „здравна сигурност“ се отнася до всички аспекти на общественото здраве, които защитават човешкия живот (4,5). На национално и глобално ниво терминът „здравна сигурност“ обикновено се отнася до защита на хората от тези заплахи за общественото здраве като инфекциозни болести и биотероризъм, които представляват заплаха за националния и международния мир и стабилност (6).

Здравната сигурност е елемент на системата за национална сигурност и има непрекъснато

¹ Доц. д-р, д.м. д.н. УНИБИТ, БАН.

взаимодействие с останалите системи на сигурността (7,8,9). Тъй като заплахите за здравето непрекъснато се променят, начинът, по който следва да се вземат мерки също следва да се развива и оптимизира в зависимост от настъпилите промени.

В традиционното военно-политическо разбиране за сигурността държавата е защитена от външни заплахы чрез военни средства (10). Това понятие за сигурност се основава на вестфалското схващане за суверенитет, което се основава на идеята, че основните участници на международната арена са държавите, които действат в свой собствен интерес, за да защитят своя суверенитет (11). Концепцията за човешка сигурност е замислена и усъвършенствана от Организацията на обединените нации през 1994 г. (12).

Повишаването на готовността и подобряването на реакцията при евентуални бъдещи огнища на инфекциозни болести се превръщат във все по-належащи теми, тъй като появата на подобни огнища е все по-вероятна. Здравната сигурност е решаващ фактор за качеството на живота в дадено общество. И оттам здравеопазването все повече се разбира като част от националната сигурност на всяка страна и има преки връзки с качеството на живот (13).

1. Действия на Световна здравна организация. Здравни мерки при COVID-19

През последните 100 г. има няколко пандемии от грип. Последната беше през 2009 г. от свинския грип. Най-смъртоносна е преди 100 г. от испанския грип с над 50 милиона починали. Досега починалите от тази COVID пандемия са над 5 милиона. Светът не беше подготвен за пандемия от такъв мащаб. В началото на кризата всяка държава беше оставена сама да се справя с нея. Липсваше координация за действия между държавите в Европейския съюз.

В самата Световна здравна организация (СЗО) съществуваше разнобой. Първоначално беше подценена сериозността на пандемията и в тази връзка беше обявена като пандемия на покъсен етап когато започна да се разпространява масово.

На 11 март 2020 г. СЗО обяви със закъснение официално пандемията от COVID-19. На 24 април 2020 г. СЗО и първоначална група от участници в областта на здравеопазването поставиха началото на глобално сътрудничество за ускорено разработване, производство и

справедлив глобален достъп до инструменти за борба с COVID-19.

Международните здравни правила (МЗП) предоставят всеобхватна правна рамка, която дефинира правата и задълженията на държавите при справяне със събития в общественото здраве и извънредни ситуации (14). Те са инструмент на международното право, който е правно обвързващ за 196 държави, включително 194 държави – членки на СЗО. Те създават права и задължения за държавите, в т.ч. и изискването за докладване на събития в общественото здраве.

МЗП изискват от държавите да определят национален координационен център по МЗП за комуникация със СЗО. Същият трябва да създаде и поддържа структура за наблюдение и реакция на определена ситуация в областта на общественото здраве дали е от международно значение или не. СЗО играе координираща роля в прилагането на МЗП и заедно със своите партньори помага на страните да изградят съответния капацитет.

От СЗО ненавреме бяха разработени и препоръчани на държавите членки здравни мерки за прилагане им по време на такава извънредна ситуация.

Необходимо е спазване на противоепидемичните мерки от цялото население. Необходимо е засилване на информационната кампания на научно ниво по всички медии: телевизия, радио, вестници, интернет пространство за необходимостта от ваксинация. Поради разнопосочните сигнали в обществото се стигна да сме на последно място по ваксинация в Европа.

2. Роля и значение на ваксинацията при COVID-19. Резултати от ваксинацията в България

В момента са поставени около 5 милиарда ваксини в целия свят, които показаха ефикасността им, а при българите се създаде неправомерен страх от страничните действия на ваксините. Немаловажна роля изигра това, че страната е в предизборна надпревара от пролетта на 2021 г. За привличане на електорат някои политически сили излезнаха със становище против ваксинацията, подвеждайки населението.

Застрашена е националната сигурност на страната. Ние сме в една биологична война срещу един невидим враг. В момента България има повече загубени човешки животи от COVID-19, около 25 000, отколкото убитите българи по време на участието ни в двете фази на Втората

световна война 1944 – 1945г. Чрез метода на убеждението, на основата на безспорни научни факти, е необходимо показване ползите от ваксинацията за всеки човек. Необходима е повсеместна борба с дезинформацията и фалшивите новини на всички нива в държавата и особено от органите за сигурност. Органите на управление на държавата трябва да се намесят за ограничаване на медийната дезинформация. Също е необходима бърза намеса на органите по национална сигурност за ограничаване на медиината дезинформация. Необходимо е намеса и в интернет пространството и подобряване на киберсигурността, тъй като на първо място е опазването на човешкия живот. Засилване медиината кампания за ползите от ваксинация по телевизията, радиата, вестниците и интернет пространството. Включването на повече специалисти, лекари в интервютата и телевизионните студия, доказващи с научни потвърждения безвредността на ваксинацията. От 500 милиона ваксинирани с Pfizer/ BioNTech са наблюдавани само 0.7% усложнения. Необходимо е да се отделият от държавата и общините повече средства за медиинна кампания, подкрепяща ваксинацията.

Народопсихологията на българина е особена и е една от причините за неспазване на мерките. Българите са повече индивидуалисти, за разлика от западните държави, където населението е дисциплинирано и изпълнява не само мерките, но и всички заповеди на правителствата. Особена съпротива по спазване на мерките имаше и сред бизнес средите предвид икономическите им загуби. В много сфери настъпиха съкращения на персонал, което допълнително създаде негативно отношение към противоепидемичните мерки.

Въвеждането на зелените сертификати е на основание общо решение на ЕС. На 20 май 2021 г. Европейският парламент и Съветът на Европа постигнаха съгласие по въвеждане на цифровия зелен сертификат на ЕС за COVID-19. Регламентът за цифровия COVID сертификат на ЕС започна да се прилага на 1 юли 2021 г., след като официално влезе в сила в ЕС. Той беше въведен в редица западни страни през месеците август и септември след като се установи, че има резултат от въвеждането му за ограничаване на пандемията. За да се гарантира, че няма дискриминация срещу неваксинираните лица, цифровият COVID сертификат на ЕС обхваща и сертификати за направен тест и сертификати

за лица, преболели COVID -19. По този начин се дава възможност за избор на населението и няма принуда за изискването им, тъй като цифровите сертификати COVID улесняват безопасното трансгранично движение, изключват по-рестриктивни национални мерки, предотвратяват дискриминацията и дават възможност за координирани действията на държавите-членки. Показателен факт, че с въвеждането му няма нарушение на човешки права, са тълкувателните решения на административния съд по делата срещу въвеждането му. Всички жалби срещу противоепидемични мерки са отхвърлени от различни състави на Административния съд в София. Магистратите обясняват, че в заповедта от 19 октомври 2021 г. за зеления сертификат е заложена презумпцията, че обществеността и държавният интерес надделяват над личния. Може би нямаше достатъчно разяснения и предварителна подготовка на населението относно въвеждането на зеления сертификат. Трябваше по-рано обществото да бъде предупредено за въвеждането на зелените сертификати в България, а не непосредствено, преди да започне четвъртата вълна. Още през лятото, след официалното им влизане в ЕС на 01.07.2021 г., трябваше да се информира населението кога ще се въведе в България, тъй като в момента се вижда, че въвеждането на зеления сертификат изиграва положителна роля.

Според редица публикации във водещи научни списания ваксинираните в стотици пъти се заразяват по-трудно и предават заразата по-малко. Научно е доказано, че при хората, които не са ваксинирани, риска от заразяване от COVID-19 е 9 пъти по-висок, отколкото при ваксинираните според данни на института „Роберт Кох“. Установи се в България, че починалите от COVID-19 в 90% не са ваксинирани. Зелените сертификати имат смисъл, защото карат хората да се тестват повече и така се откриват безсимптомно болели от вируса и се ограничават разпространението му. След въвеждането на зелените сертификати в България на ден се достигна до тестване на над 50 000 човека. Това води до намаляване риска за предаване на заразата. Чрез увеличеното тестване се събират по-пълни данни относно разпространението на вируса, което помага за взимане на управленски решения за неговото ограничаване.

От началото на пандемията от COVID-19 в България са починали над 25 000 души. В ЕС България е страната с най-висок стандартизиран коефициент за смъртност.

3. Управление на пандемията от COVID-19

След разрастването на епидемията през последното тримесечие на 2020 г. здравно-епидемичните показатели рязко се влошават. В края на ноември и декември 2020 г. здравната система е на ръба на срив. България е сред страните в ЕС с най-високо общо превишение на смъртността за 2020 г. както при мъжете, така и при жените. Лошият здравен статус на населението е една от причините за високата смъртност. Необходимо е повече средства да се отделят за профилактика и превенция на заболяванията. Средният годишен разход за профилактика на заболявания на човек у нас е 34 евро, докато в ЕС той е 89 евро, което показва, че финансирането е едно от водещите за добри резултати в здравеопазването. Като се има предвид това, не без значение е и управлението на финансовите средства, т.е. тяхното насочване там, където е необходимо, тъй като по принцип средствата са недостатъчни. Необходимо е да се заделят за здравеопазване около 10% от БВП на страната, но да се контролира и отчита изразходването им.

Управлението на пандемията в началото беше по-скоро политическо, отколкото медицинско. Нямаше визия и стратегическо планиране за преодоляване на COVID пандемията, липсваше концепция, виждаше се половинчатост и непоследователност на мерките като в някои случаи политическата логика взе превес пред медицинската логика. Една от причините е равномерно разпределение на легла за болни за коронавирус в цялата болнична мрежа, вместо да се направи анализ на нуждите. На практика всички здравни работници се заразиха заради това решение. Това е една от причините за масовото заразяване и за голямата смъртност на населението.

Здравната система не беше подготвена, мерките закъсняха, включително и финансирането по отношение на COVID пандемията, в т.ч. и по отношение на тестовете за населението. В началото лабораториите бяха твърде малко, но това не се отчете и при втората вълна, въпреки че броят на PCR тестовете се увеличи, отново не се взеха нужните мерки. Тестването и анализа на данните е важен показател, защото липсата на изследвания, или по-точно недостатъчното тестване, дава неясна картина и не може да даде добра основа за вземането на управленски решения, основани на доказателства. Самият национален план за противодействие на пандемията

също бе приет едва в края на годината, което още веднъж доказва, че не бяхме подготвени за бърза, навременна реакция.

Повече от 70% от държавите в света остават неподготвени да предотвратяват, откриват и реагират на извънредни ситуации в областта на общественото здраве (15). Чрез създадената Глобалната програма за здравна сигурност се работи със страните за укрепване на системите за общественото здраве и задържане на огнища при източника преди те да се разпространят в регионални епидемии или глобални пандемии (16). Заплахите за общественото здраве, извънредните ситуации за здравето и инфекциозните болести не признават и не спазват границите. Ефективните и функционални системи за общественото здраве във всички страни намаляват риска и възможността за заплахи за здравето и могат да защитят населението от разпространението на регионални епидемии или глобални пандемии (17).

Здравната сигурност до голяма степен оказва влияние на другите видове сигурност особено на енергийната сигурност (18). Енергийната сигурност продължава да бъде основен проблем за повечето страни и/или икономически общности, защото основните ресурси са ограничени и съществува сериозно разминаване на вижданията за икономическите интереси между водещите енергийни производители и държавите – потребители (19).

Пандемията се явява фактор и предпоставка за състоянието на енергетиката и оттам на икономиката. Необходимо е да се задълбочи изследването на влиянието и взаимосвързаността на енергийната сигурност със здравната сигурност. ЕС насърчава научните изследвания в областта на енергетиката, по-специално проекти, които целят разработването на нови технологии за доставка на енергия и повишена енергийна сигурност (20).

Кризата причинена от COVID-19, ни показва, че проблемите се коренят в здравеопазването и оказват влияние на здравната сигурност на населението:

- Здравеопазването среща трудности в справянето със здравната криза, причинена от COVID-19. Системата не работи ефективно, липсва гъвкавост, която да осигури ново отношение към здравето на хората и да мотивира, и осигурява високо качество на живот.

- Въпреки многократните предложения и опити за реформи в системата на здравеопазване,

която да обединява усилията на държавата и всички заинтересовани страни и населението, все още здравната система не е реформирана.

- Проблемите, свързани с опазването на здравето на населението, все още не са водещ приоритет на обществото. Тежките и задълбочаващи се демографски процеси и особено продължаваща емиграция поставят в особена острота този проблем.

- Системата е силно бюрократизирана и формализирана.

- Не се осигурява реален и равен достъп до качествено здравеопазване на почти една трета от българите.

- Осигурителната система е силно деформирана и натоварена с несвойствени функции. Националната здравноосигурителна каса (НЗОК) се е превърнала от здравна каса, обслужваща осигурените лица, в орган, който финансира медицинското обслужване на цялото население, без оглед на осигурителния му принос.

4. Необходимост от разработване на оперативен план за ограничаване и управление на пандемията

Въпреки, че страната е постигнала напредък в преструктурирането на различните слоеве на здравни услуги, като първична помощ, спешна медицинска помощ и средно и висше образование, то координацията на различните нива на грижа остава основно предизвикателство. Необходимо е по-цялостен подход към процесите на предоставяне на грижи и обучение.

Днес нашата нация е изправена пред широк спектър от заплахи за националната здравна сигурност, в т.ч. природни бедствия; огнища на болести и пандемии; химически, биологични, радиологични и ядрени аварии; и уязвимости в киберсигурността.

Тъй като заплахите за здравето непрекъснато се променят, начинът, по който следва да се вземат мерки също следва да се развива и оптимизира в зависимост от настъпилите промени. Това налага създаването на национална, респективно глобалната програма за здравна сигурност. Координацията има ключово значение при управлението на здравните кризи. Повишаването на готовността и подобряването на реакцията при евентуални бъдещи огнища на инфекциозни болести се превръщат във все по-належащи теми, тъй като появата на подобни огнища е все по-вероятна. Необходим е системен

подход, който признава изцяло взаимовръзката между здравето на хората и здравето на животните и околната среда и е в състояние да разработи структурирани, ориентирани към бъдещето решения, оперативен план за ограничаване и управление на пандемията, съгласно който:

На първо място трябва да се укрепят съществуващите структури и механизми с цел подобряване на защитата, превенцията, готовността и реакцията срещу опасности за здравето на човека и да се създаде Комитет по здравна сигурност към Министерството на здравеопазването по подобие на създадения Комитет по здравна сигурност в Европейския съюз.

На второ място е необходимо изграждане на солидна рамка за готовността, наблюденията, оценките на риска, за ранното предупреждение и реакцията при пандемии и здравни кризи.

Трето. Дефицитът в капацитета ни за реакция на мащабни здравни кризи показва необходимостта от по-съгласуван и координиран подход в подготовката и управлението на подобни заплахи.

Четвърто. Необходимо е подобряване на здравната сигурност чрез навременно и прозрачно международно сътрудничество и координация на политиките, основани на наука и доказателства, в съответствие с универсалните права на човека.

Пето. От значение е прозрачността в действията, навременно и бързо споделяне на информация и използване на целия капацитет по глобалните въпроси на здравната сигурност по отношение на инфекциозните заболявания.

Шесто. Поддържане на готовност на всички системи срещу заплахи от здравни кризи и инфекциозни заболявания като приоритет.

Седмо. Следва да се регламентират всички необходими междусекторни дейности, за да се направи страната ни по-добре подготвена за предотвратяване, откриване и реагиране на заплахи за сигурността на общественото здраве.

Осмо. Да се изградят мрежи за поддържане на бдителна способност за готовност и реагиране на национално и регионално ниво срещу сложните заплахи, породени от инфекциозни заболявания и здравни кризи независимо от произхода им.

Създаване на Национален план за действие по здравна сигурност, който е ключов елемент от национална сигурност на нашата страна. Неговото изпълнение ще допълни и подкрепи

най-важните аспекти на Национална стратегия за здравна сигурност. Той ще предостави широкообхватен механизъм за наблюдение и оценка, ще помогне да се проследят съответните дейности и ще предостави информация за изпълнението на тези и други национални стратегии за защита на здравната ни сигурност.

Приоритетните действия, които следва да се предприемат при здравни кризи в България са следните:

- Създаване на Комитет по здравна сигурност към Министерството на здравеопазване, чиято основна роля е управление на здравни кризи при бедствия и аварии.
- Регламентиране правата и задълженията по вертикала и хоризонтала на изградената здравна система за управление на здравната сигурност, особено при извънредни ситуации, каквато е пандемията с COVID-19.
- Създаване Звено за анализ на риска, което да идентифицира рисковете, които следва да се третират и минимизират за подобряване на здравната сигурност.
- Въвеждане йерархичен ред за отговорности, особено при извънредни ситуации и здравни кризи, каквато е пандемията с COVID-19 .
- Създаване на мобилни лекарски екипи за лечение COVID-19.
- Подготовка и провеждане на курсове на лекари от други специалности за борба и лечение с COVID-19.
- Устойчиво контролиране на пандемичния процес на научна основа.
- Устойчиво решение на пандемичния процес с масовата ваксинация.
- Създаване на организация за координация и укрепване на съществуващите структури и механизми в борбата с COVID-19 и за евентуални бъдещи извънредни здравни ситуации, за да може да се осигурят по-добра защита, превенция, готовност и реакция.
- Създаване на самостоятелни лечебни заведения за лечение само на ковид болни.
- Общественото здравеопазване трябва да бъде държавно финансирано – с „допълващ“ капацитет против пандемии, епидемии и рискове.
- Пропорционално инвестиране в научно-изследователска и развойна дейност във фармацията и здравеопазването в обществения сектор при здравни кризи.

През 2020 г. беше създаден Комитет за здравна сигурност в ЕС с цел бърза реакция на сериозните трансгранични заплахи за здравето. Той е важен форум за обмен на информация относно конкретни мерки, приети от всяка държава, и заедно с Европейската комисия определя действията, които трябва да се предприемат по отношение на готовността, планирането, комуникацията и реакцията при рискове и кризи. За съжаление, в България Комитет за здравна сигурност още не е създаден.

5. Заключение

Разпространението на инфекциозни болести като COVID-19 може да бъде спряно само чрез глобална солидарност, сътрудничество между различни сектори, чрез подход на цялото правителство и цялото общество, желанието и истинското сътрудничество по въпроси на споделена загриженост при COVID пандемията и бъдещите огнища на инфекциозни заболявания.

Отговорът на въпроса кога ще настъпи края на пандемията, не е толкова лесен, тъй като зависи от множество фактори, някои от които трудно се подават на влияние.

Учените, първоначално говореха, че 70% от хората трябва да са защитени за да настъпи така наречения стаден имунитет, след това процентът се увеличи на 90%. Междувременно се установи, че коронавируса е по-силно заразен, отколкото се предполагаше. Появиха се и редица мутации на коронавируса – във Великобритания, Бразилия, Индия, Южна Африка, които създадоха допълнителна несигурност в борбата срещу COVID-19. Учените предполагат, че тези мутации се разпространяват с 30% по-бързо от първоначалния вариант. Важно е да се намали възможността за мутации на вируса, чрез което пандемичната ситуация ще бъде взета под контрол. Доказа се, че при някои от мутациите ваксините не действат достатъчно ефикасно. Независимо от всички проблеми експертите смятат, че вирусът ще се превърне в „ендемичен“, т.е. подобно на сезонните грипни вируси и няма да застрашава здравето в такива мащаби.

Литература

1. Коев, К. 2019. Национална стратегия за здравната сигурност на САЩ. Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век. УНИБИТ, 231-237.
2. Коев, К. 2018. Здравната култура като елемент от здравната сигурност и

- националната сигурност. 2018 // Българска наука, 108, 76-92.
3. Radulov, N. 2018. Internet of things. Security 4.0. Security&Future, STUME, p. 99.
 4. Денчев, С., И. Петева. 2005. Публичност и тероризъм: Комуникационни и поведенчески модели. // Сборни статии, За буквите – О писменехъ..
 5. Семерджиев, Ц. 2007. Управление на информационната сигурност. СофтТрейд, с. 288.
 6. Манев, Е. 2007. Организационна култура. Същност, промяна, измерване, Военно издателство, с. 231.
 7. Йончев, Д. 2008. Равнища на сигурност. София, НБУ.
 8. Коев, К. 2018. Здравеопазване и национална сигурност. Монография, „За буквите – О писменехъ“. София, 303.
 9. Коев, К. 2018. Значението на здравната сигурност като елемент на системата на национална сигурност. Обществото на знанието и хуманизмът на XXI век, УНИБИТ, 659-667.
 10. Kandel, N. 2020. Health security capacities in the context of COVID-19 outbreak: an analysis of International Health Regulations annual report data from 182 countries. Lancet, volum 395, issue 10229, p 1047 1053
 11. Kamradt-Scott, A., 2010, 'The WHO Secretariat, Norm Entrepreneurship and Global Disease Control', Journal of International Organization Studies, 1 (1), 72–89.
 12. Rushton S., 2011, Global Health Security: Security for Whom? Security from What? Political Studies, volume 59, issu 4
 13. Aldis, W., 2008, 'Health Security as a Public Health Concept: A Critical Analysis', Health Policy and Planning, 23 (6), 369–75.
 14. Kamradt-Scott, A. and Lee, K., 2011, 'The 2011 Pandemic Influenza Preparedness Framework: Global Health Secured or a Missed Opportunity?', Political Studies, 59 (4), 831–47.
 15. Lina Gong, Southeast Asia-China Cooperation in Disaster Management in Post-COVID Era, Policy Report, 29 September 2020.
 16. Margareth Sembiring, Global Health Security – COVID-19 Crisis: Timely Reminder for Climate Change, RSIS Commentary CO20074, 17 April 2020.
 17. Angelo Paolo Luna Trias, Global Health Security – Military Response to COVID-19: Advantages and Constraints, RSIS Commentary CO20065, 07 April 2020.
 18. Andreev, A., 2019, Prospects of blockchain technologies in the security of energy gas supply of “Gas Hub Balkan”, Proceedings of Scientific conference “Blockchain technologies in the economy – international, domestic, economic and legal issues”, SWU “Neofit Rilski”, Blagoevgrad, 25.10.2019.
 19. Andreev A., 2020, The Energy Future of the Republic of Bulgaria in the Context of National Security, pages 515-522, New Bulgarian University, Department of National and International Security, International Scientific Conference “Broad Security”, Sofia.
 20. Andreev A., 2020, Energy supply in the European Union as a factor for the energy security of the Member States, pages 506-515, New Bulgarian University, Department of National and International Security, International Scientific Conference “Broad Security”, Sofia.

СЪВРЕМЕННИ ПРОБЛЕМИ В ЕНЕРГИЙНИЯ СЕКТОР НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА НА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Анатоли Андреев¹

Резюме: Статията е посветена на външните и вътрешни фактори, съвременни проблеми, тенденции и предизвикателства пред националното стопанство на Република България, които са определящи за енергийния сектор в контекста на националната сигурност. Поставя се фундаменталният въпрос за тип на икономиката и икономическото развитие на страната.

Естеството на проблемите в сектора определят икономическото развитие на страната и налагат насоката на отрасловото развитие. Разрешаването им ще спомогне за изграждане и поддържане на високо равнище на енергийна ресурсна осигуреност на българската държава, а нейната реализация ще рефлектира, т.е. спомогне в провеждането на целенасочена външна и вътрешна политика в областта на дипломатията, финансите, повишаване на брутен вътрешен продукт и т.н... и повишаване на жизнения стандарт на населението на страната.

Поради тази причина Република България се нуждае от една осмислена и прагматична политика в този сектор.

Ключови думи: сигурност, енергийна сигурност, икономическа сигурност, национална сигурност

Abstract: The article is dedicated to the internal and external factors, contemporary problems, tendencies and challenges to the national economy of the Republic of Bulgaria, which are essential for the energy sector in the national security context. The fundamental question for the future development of the economy and the economic growth of the Bulgarian state is being asked.

The essence of the problems in the energy sector determine the economic development of the country as well as the directions of development of the other sectors of the national economy.

Solving these problems will help to build and develop a high level of energy supply for the Bulgarian state.

Achieving such levels of energy supply will help to implement independent and successful foreign and internal policies in the spheres of diplomacy

and finance, and it will inevitably increase the Gross domestic product and the nation's wealth.

That's why the Republic of Bulgaria needs to develop a future oriented and pragmatic policy in the energy sector.

Key words: security, energy security, economic security, national security

1. Въведение

Българският енергиен сектор се е развивал в период на индустриализирането и електрифицирането на страната. В етап на преход на българската икономика, от държавно регулирано стопанство към пазарни икономически отношения.

В резултат на икономическо развитие в период от екстензивно към интензивно развитие възникват редица проблеми. Тяхното своевременно разрешаване ще позволи да се промени ролята и мястото на енергетиката като основен структуроопределящ отрасъл на народното стопанството, пряко влияещ върху всички сфери на дейност в обществото.

2. Методология на изследването

През последните десет години не бяха въведени нови електропроизводствени мощности, което остави страната без надежден енергиен резерв.

Енергетиката като система представлява едно сложно образувание (съвкупност) от много параметри: икономически, социални, военностратегически и други, които могат да бъдат представени чрез сложна система от показатели. Тук идва дума за икономическите параметри, които в най-общ вид могат да бъдат представени така:

►ПРОБЛЕМИ С ИКОНОМИЧЕСКАТА ОБОСНОВКА:

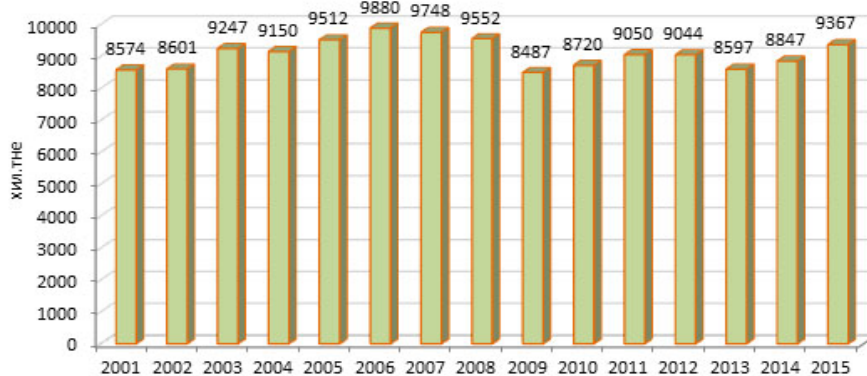
Първият параметър в съществена характеристика е равнището на Крайно енергийно потребление – енергия, доставена на краен потребител – общ обем и обем по икономически сектори. Крайното енергийно потребление на РБългария е представен във фигура 1. Той е

¹ Д-р инж., хоноруван преподавател в УНСС, в катедра „Енергетика и транспорт“, e-mail: andreevanatoly@gmail.com

параметър, който характеризира динамиката на изменение на потреблението на доставената до краен потребител енергия. Тази динамика като цяло показва какъв напредък е постигнат в процеса на намаляване на енергийното потребление и намаляване на въздействието върху околната среда на отделните крайни потребители:

транспорт, промишленост, селско стопанство, домакинства и др. Този индикатор може да се използва както за целите на мониторинга, така и при оценка на ефективността на различни политически мерки, свързани с енергийното потребление и енергийната ефективност.

Фигура 1. Крайно енергийно потребление, ktоe

Източник: НСИ

След значителния спад през 2009 г., предизвикан от икономическата криза, през следващите години се наблюдава известен ръст на потреблението.

По данни на световната банка общото енергопотребление в РБългария, измерено на 1 лице от населението, е 2478 кт.н.е за 2015 г. и изостава спрямо равнището на най-развитите страни (средно за ОИСР) с около 40 и 33% от средното за ЕС. При потреблението на електрическа енергия сравнението показва сродни тенденции. Потреблението на 1 лице следва възходяща тенденция, подобно на тренда при развитите страни от ОИСР, но световната финансова и икономическа криза забави растежа и стабилизира този показател на около 4700 КВтч на лице при около 8000 КВтч в ОИСР.

Република България се очаква да догони развитите страни по електропотребление на 1 лице, което създава условия за нарастване на производството на електрическа енергия.

Измерена обаче чрез нивото на енергийна интензивност към първична енергия (MJ/\$2011 PPP GDP), енергийната интензивност за 2014 г. в РБългария (8.8) значително надвишава равнието на страните от ОИСР (4.7), ЕС (3.7) и региона (4.9). Въпреки че са налице индикации за намаляване на равнището на този показател, енергийната интензивност все още остава на високи равнища, което е свързано както със специфичната отраслова структура на икономиката и високия дял на

енергоемки отрасли, така и с ниската енергийна ефективност на някои сектори. Това обстоятелство в съществена степен повлиява очакванията за връзката между икономическия растеж и потреблението на електрическата енергия, както и за отчитането на мерките за енергийната ефективност в страната. Чрез реконструкция и модернизация на производствените мощности, въвеждане на нови енергоспестяващи технологии и разумното икономично енергопотребление в домакинствата ще доведе до намаляване количеството на консумираната енергия и на използваните енергоносители. Това ще позволи националната енергийна система да работи в по-оптимален режим, по-добре да се извършват ремонтите и профилактиката на действащите енергийни мощности, да се намали обемът на внасяните енергоносители и да се увеличи износет на електроенергия [1].

Разглеждане на параметъра по сектори. Сред секторите най-значителен ръст през 2015 г. има потреблението на горива в транспорта – 10,8%. Наблюдава се дългосрочна тенденция към намаляване потреблението на селското стопанство и ръст на потреблението на транспорта, домакинствата и услугите, като индустрията отстъпи мястото на най-големия консуматор – транспорта.

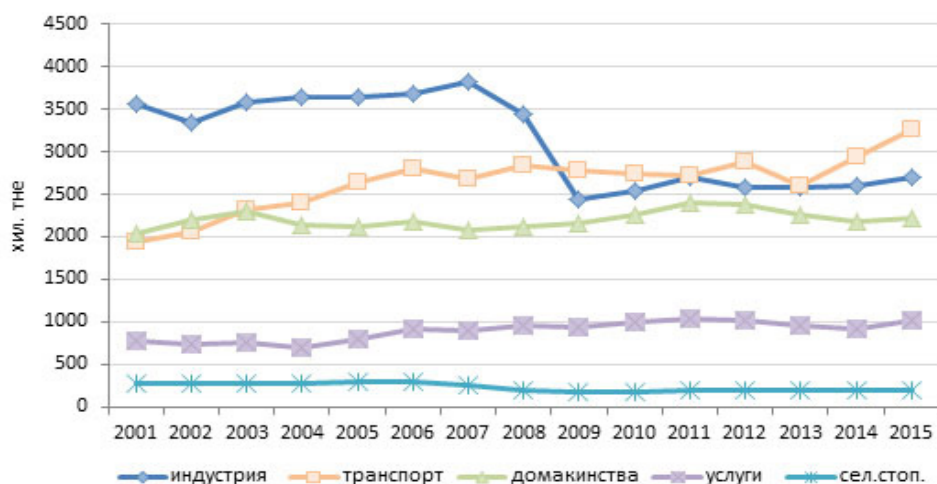
Изменението на крайното енергийно потребление по сектори е показано в таблица 1 и на фигура 2.

Таблица 1. Крайно енергийно потребление по сектори, в ктос

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Индустрия	3553	3336	3584	3648	3651	3689	3831	3451	2443	2549	2693	2576	2576	2608	2701
Транспорт	1948	2055	2319	2396	2642	2 801	2678	2832	2772	2738	2722	2871	2604	2937	3255
Домакинства	2033	2193	2304	2146	2127	2183	2073	2125	2149	2262	2391	2377	2257	2184	2213
Селско стопанство	271	273	277	273	297	295	265	186	183	184	204	198	194	192	188
Услуги	770	742	763	687	795	911	899	958	939	987	1040	1021	966	926	1010
Крайно енергийно потребление	8574	8601	9247	9150	9512	9880	9748	9552	8487	8720	9050	9044	8597	8847	9 367

Източник: НСИ

Фигура 2. Изменение на крайното енергийно потребление по сектори, в ктос

Източник: НСИ

Извод на параметъра: Проблемът с потреблението е проблем преди всичко за пазара, защото той представлява платежоспособността на потребителя. Този параметър има важно значение за развитието на българската енергетика за следващите десетилетия.

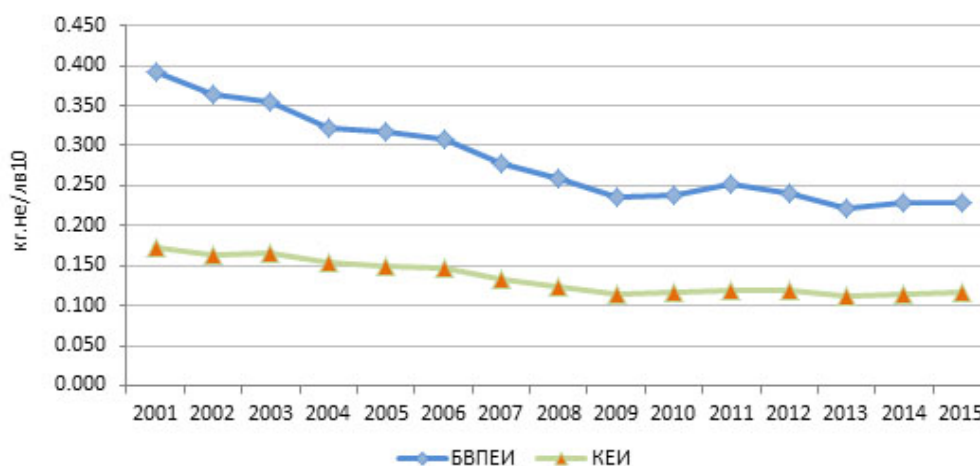
Вторият важен параметър на енергетиката е нейната ефективност. Терминът „енергийна ефективност“ представлява съотношението между изходното количество производителност,

услуга, стока или енергия и вложеното количество енергия. Измерва се в енергийна интензивност. Енергийната интензивност на икономиката е мярка за количеството енергия, необходимо за производство на единица икономическа продукция. Намаляването на енергийната интензивност означава, че за производство на една и съща продукция е необходима по-малко енергия и по този начин се свързва с енергийната ефективност.

Показателят се изчислява като съотношение на вътрешното брутно енергийно потребление (в килограми нефтен еквивалент) към БВП (по постоянни цени 2005 г. в евро). Цел на показателя: Енергията е важен елемент за икономическото и социалното развитие, но потреблението на изкопаеми горива е главна причина за замърсяването на въздуха и промени в климата. Енергийната интензивност се влияе от промените в енергийната ефективност, в горивния микс

и в икономическите структури. Повишаването на енергийната ефективност и прекъсването на връзката между икономическото развитие и потреблението на енергия, особено от изкопаеми горива, е от изключително значение за устойчивото развитие. Измененията на брутната енергийна интензивност и крайната енергийна интензивност за периода 2001 г. – 2015 г. са показани на фигура 3.

Фигура 3. Енергийна интензивност за периода 2001 – 2015 кг.н.е./лв. 2010

Източник: НСИ

В периода 2000 – 2009 г. стойностите на параметъра намаляват сравнително бързо, след което независимо от някои колебания, остават приблизително на едно също равнище. През 2015 г. брутната енергийна интензивност нараства минимално с 0,5%, а крайната енергийна интензивност с 2,2% в сравнение с предходната 2014, което означава по-голямо потребление на енергия за единица произведен БВП.

Извод за ефективност: Сравнителният анализ показва, че производството на електроенергия у нас не е достатъчно ефективна, т.е. българската енергетика не достатъчно конкурентоспособна.

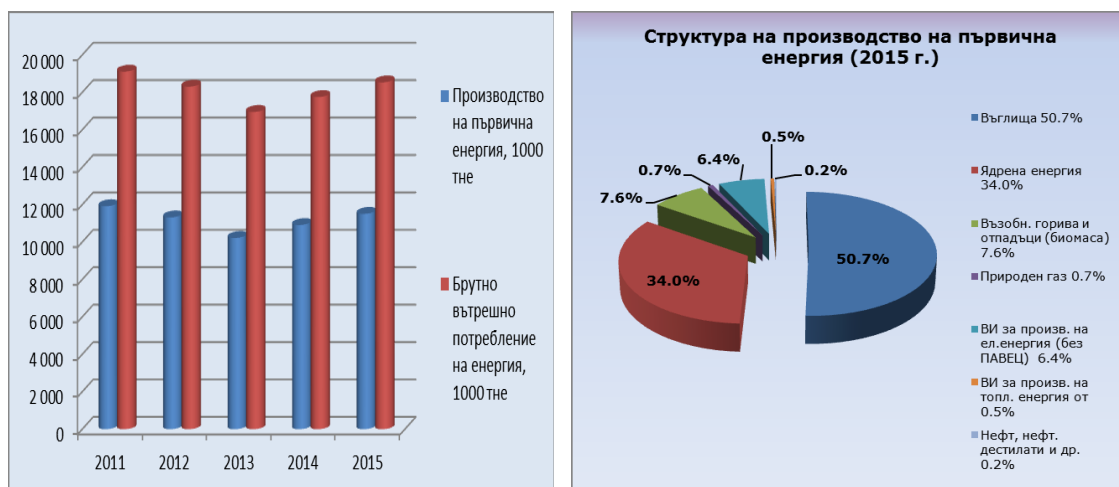
Третият параметър от икономиката на българската енергетика е факторната обусловеност на ефективността, т.е. на нейната конкурентоспособност. Тя зависи от много фактори. Централно място сред, които заема структурата на производствените ресурси на енергетиката, показани във фигура 4 и 5.

Производството на първична енергия в страната задоволява 62% от брутното вътрешно потребление на енергия при сравнително неизменна структура през последните години и при динамика, произтичаща от тази на

потреблението (данни на НСИ). Около 2/3 от горивата и енергията се използват от централи за производство на електрическа и топлинна енергия, приблизително 1/3 – от рафинерии за производство на нефтопродукти и незначителна част – от брикетни фабрики. Получената в резултат на преобразуването енергия е около 60% от вложената за преобразуване (данни на НСИ).

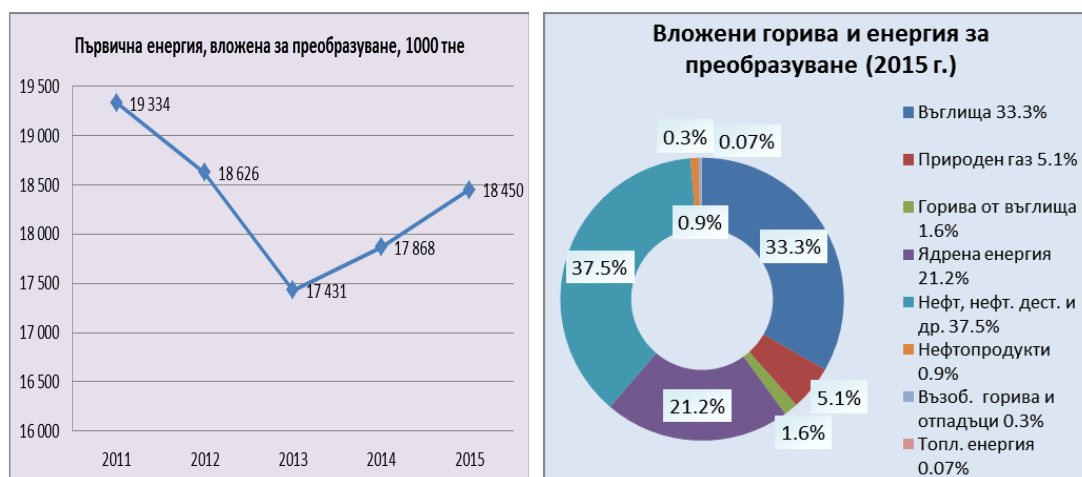
Извод на параметъра: За да се повиши параметърът на конкурентоспособност енергетиката в икономиката на РБългария, трябва да се промени структурата на дела източници на енергия в енергетиката. От гледна точка на енергийната сигурност отрасъл енергетика трябва да се фокусира върху ядрената енергетика. Необходимостта от капиталовложения за реконструкция и модернизация на съществуващите производствени мощности и най-вече за реализация на проекта АЕЦ „Белене“.

Фигура 4. Структура на производството на първична енергия в РБългария

Източник: НСИ

Фигура 5. Вложени горива и енергия за преобразуване на първичната енергия

Източник: НСИ

От екологична гледна точка производството електроенергия от ТЕЦ трябва да се ограничи и замени с потребление на природен газ. Сегашната материална производствена база в ТЕЦ е много остаряла и предизвиква замърсяване на околната среда. За разрешаване на този проблем е необходимо бързо изграждане на нови производствени мощности и нови технологии.

►ПРОБЛЕМИ, СВЪРЗАНИ С НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ:

Проблемите в тази област се превръщат в един от най-сериозните рискове за всички

страни независимо от степента на икономическото им развитие и ресурсната им осигуреност.

Корупцията в енергийния сектор

Електроенергиен сектор: Корупцията в електроенергийния сектор варира от корупция на дребно, на ниво служители, засичащи електромерите, и други служители с нисък ранг до кражби в особено големи размери от ръководни лица на политически постове, които възлагат изгодни концесии, изискват от държавните предприятия да сключват неизгодни договори за закупуване на електроенергия или манипулират политики в полза на облагодетелствани страни.

Ръководителите на предприятията са средата, като получават своя дял от доставчици и изпълнители. Корупцията на дребно в общи линии се оказва всичко друго, но не и дребна работа. Двама главни прокурори в РБългария (бивш – Н. Филчев и настоящ – С. Цацаров) имат публични изявления, че: „Когато корупцията е държавна политика, никаква прокуратура не може да я спре“²; и „Главният прокурор – безсилен срещу групировките и олигарсите“.[3]

Ето и една теза. Макар че е трудно да се получат надеждни данни, грубите сметки на експерти от бранша показват, че сумите в т.нар. „корупция на дребно“ многократно надхвърлят сумите при кражбите в особено големи размери и като цяло са достатъчно големи, за да източат предприятието, а понякога и самата държава до степен на банкрут. Корупцията на дребно електроенергийния сектор е повтарящо се, а не еднократно явление: то подкопава културата на работа на предприятието и се превръща в източник на тормоз за потребителите. Понякога пряката цена на корупцията в електроенергийния сектор може да е толкова висока, че нейното отстраняване да генерира достатъчно ресурси за справяне със значителни дефицити в електроснабдяването.

Корупцията преминава държавни и културни граници, а корупцията на дребно, за която може да се твърди, че е най-всеобхватното ѝ проявление, вирее на ниво потребители. Неплащането на сметки от потребителите с мълчаливото съгласие на персонала на енергийните предприятия на най-ниско ниво е отправна точка за голяма част от корупцията на дребно. Неплащането бавно задушава притока на средства към предприятието, намалява способността му да разширява или адекватно да поддържа системата, води до лошо и неравномерно електроснабдяване и в крайна сметка до неудовлетвореност на потребителите.

Потребителите и служителите на предприятията се възползват от неправомерните съглашения между тях в краткосрочна перспектива, но както може да се очаква, потребителите започват да показват признаци на гневност, когато качеството на електроснабдяването рязко се влоши. Сделките, при които като средство за размяна не се използват пари (например бартер), каквито често се срещат в държавите от бившия СССР, създават особено благоприятни условия за корупция. Обменът на електроенергия (за гориво) и газ (за електроенергия) при раздути цени е един от начините, по които ръководителите на

енергийните предприятия се обогатяват незаконно.

Сумите при кражбите в особено големи размери са, разбира се, значителни, но онова, което води до дори по-големи щети, е приемането на корупцията като начин за правене на бизнес. Когато висши политици и държавни служители редовно участват в корупционни практики, клеймото, поставено върху корупцията, започва да избледнява. Неправомерното поведение по високите етажи постепенно се превръща в правило за по-долните равнища. Служителите от най-ниско равнище не виждат нищо лошо в това да допълват скромните си заплати с нещо, което считат за допълнителна облага от длъжността. Обичайната корупция на дребно, с която обществеността се сблъсква, поражда цинизъм, постепенно подкопава доверието в системата и в крайна сметка разяжда моралните устои на обществото. Ако корупцията е всеобхватна, което е характерно за някои държави, борбата с нея в сектора изисква взаимно подкрепящи се подобрения в общественото управление. Макар че това е твърде желателно, процесът е дългосрочен и изисква постоянна ангажираност на обществеността, промени в стимулите за заинтересованите страни нови стандарти за отчетност и прозрачност –накратко промяна на модела на общественото управление и на управлението в сектора. С цел постигане на положително въздействие върху борбата срещу корупцията в краткосрочен и дългосрочен аспект би било по-полезно концентрирането върху тези проблемни точки, които могат да имат сравнително голямо въздействие, ако бъдат решени. Отправната точка за борбата с корупцията може да варира от въвеждането на прозрачност в процедурите за възлагане на обществени поръчки, търсенето на експертни консултации при вземането на инвестиционни решения и налагането на отчетност на държавните служители и ръководителите на предприятията, до борбата с корупцията на дребно с цел изграждане на обществена подкрепа. В някои държави корупцията в обществените поръчки и възлагането на договори може да бъде по-голям проблем от кражбата на електричество, като в този случай антикорупционната стратегия трябва да се концентрира върху прозрачността и състезателното начало на обществените поръчки, като се изнесе навън отчетността на държавните служители и ръководителите на предприятията чрез обществено участие и независими регулаторни институции. Корупцията на дребно в енергийния сектор не е получила достатъчно

внимание от медиите, гражданското общество, организациите за насърчаване на прозрачността или международните финансови организации, които имат склонност да се концентрират върху корупцията в големите договори. Поради мащабите по отношение на намесени пари и брой на засегнатите хора борбата с корупцията на дребно в отношенията с потребителите в някои случаи може да е от по-голямо значение.⁴

Други експерти смятат, че строителството и енергетиката процентът на корупция е най-висок.⁵

Нужен е план в концепцията за БОРБА С КОРУПЦИЯТА.

Теоретично според някои анализатори планът се концентрира върху четири мерки: приемане на нов закон за справяне с кражбите на електроенергия, засилване на механизма на прилагането, реорганизация на звената за борба с корупцията в предприятията и реорганизация на стопанските процеси с цел подобряване на управленския контрол и обслужването на клиентите.

През последните няколко години се увеличават исканията на обществеността за мерки, които да се справят с корупционната епидемия, които се подкрепят от изискването на международните донори да се осигури надлежното използване на отпуснатите от тях средства с оглед степента и проникването на корупция.

Вярно е, че създаването на подкрепа на реформите не може да се постигне за един ден. Някои държави се опитват да постигнат това чрез „шокова терапия” – рязка и цялостна промяна, а други могат да предприемат по-плавен подход към изграждането на консенсус. Изборът на подход до голяма степен зависи от социално-политическия контекст, преценката на реформаторите и ангажираността на политическото и бюрократичното ръководство.

Планиране и управление в кризисни ситуации и защита от тероризъм в енергийния сектор

Пример в световен мащаб е фалитът на американската енергийна компания „Enron” и процесът на реорганизиране на енергетиката в Калифорния през 2000 и 2001 г., както и повредата в електропреносната мрежа от август 2003 г.. Те доведоха до превръщането на кризисното планиране и мениджмънт в една от най-важните задачи пред мениджерите на предприятията в енергийния сектор на САЩ. Това наложи и факта на промяна на гледната точка в сектора и в световен мащаб.

Природни бедствия, които могат да доведат до криза в енергийния сектор, са събития от типа на пожари, наводнения, засушаване, снежни и ледени бури, паднали електрически стълбове, разрушени водни системи, повредени системи за отходни води, прекъсване на подаването на енергия, терористични взривове, както и обичайните прекъсвания на електроенергията поради износване на преносната мрежа.

Сред събитията, които са резултат на човешка намеса, налагащи кризисен мениджмънт, са: изнудване, заразяване на съответни продукти (от типа на инжектиране на вода с токсични субстанции), пешеходни инциденти, причинени от автомобили на компанията, разливи, причиняващи екологични щети, хакерски атаки, нарушаване на системите за сигурност, насилие на работното място, експлозии или пожари в електроцентралите, сексуален тормоз, изпускане на вредни химикали и други подобни инциденти. Кризисният мениджмънт представлява системно усилие, което включва бързото овладяване на необичайни, непредвидени и сериозни проблеми, пред които са изправени всички предприятия. Кризисното планиране в случая включва програмиране на съчетаните инструменти на анализа, прогнозата и планирането по начин, който да ги направи приложими за справяне с неочаквана криза или катастрофа.

Ефективният кризисен мениджмънт включва минимизиране на потенциалния риск, още преди да се е стигнало до съответното събитие. Реакцията на подобно събитие предполага ефективен кризисен мениджмънт, който да включва импровизирането и взаимодействието с ключови акционери, така че да бъде използвана индивидуалната и колективната мъдрост, да бъдат споделени вижданията и да бъдат преформулирани ролята. Ефективният кризисен мениджмънт при извънредни събития предполага преосмисляне в индивидуален и организационен аспект на основни презумпции, както и на поведенческите и емоционалните реакции, насочени към възстановяване и адаптиране.

Специални съображения за сигурност в енергийния сектор

Уязвимостта на мрежите за комунални услуги на страната превръщат сигурността във все по-важен аспект на кризисния мениджмънт. Управляващите, които се занимават със сигурността на мрежите, си дават сметка, че сега вече трябва да планират в регионален мащаб и да работят с широк набор от публични и частни

заинтересовани страни, да развиват и управляват различни стратегии за поддържане на постоянна готовност. Тези стратегии би трябвало да включват защитата, намаляването на рисковете, отговора на заплахите, възстановителният процес, обучението и проучването и развитието на мениджмънта в условията на криза в отрасъл енергетика.

Без енергийния сектор е немислим животът в страната. С развитието на обществото и на стопанството ще се развива и енергетиката. Това налага увеличаването на относителния дял на енергията, произвеждана от АЕЦ, още по-тясно обвързване на енергийната ни система с тази на съседните страни и увеличаване на износа на електроенергия. Ускоряване на процеса на диверсификация на газовите конекторни връзки със съседните страни.

В заключение може да се каже, че развитието на енергийния сектор в България е свързано с големи проблеми от разностранен характер. Те произтичат от ограничените собствени енергоизточници, неясната обвързаност с бившия СССР, липсата на средства за внос от други страни. Мощностите са технически неизправни и морално остарели, нашата продукция има висока енергоемкост. Това състояние е резултат на продължително провежданата държавна политика на ниски цени на електроенергията. Тя се използваше не ефективно, не се стимулираше прилагането на нискоенергоемки технологии.

Развитието на енергийния сектор в Република България в следващото десетилетие трябва да следват следните приоритети:

- Повишаване на енергийната ефективност;
- Използване на местни енергийни източници – газ, петрол и лигнитни въглища;
- Използване на възобновяеми енергийни източници;
- Диверсификация на енергийните доставки от чужбина;
- Либерализиране на енергийния пазар.

За преодоляването на възникващите предизвикателства и проблеми в енергийния сектор трябва добре да са изяснени енергийните нужди, като ресурс на икономическата система. Прилагане на ефективни решения относно повишаване на нивото на енергийна сигурност и енергийна ресурсна осигуреност с цел развитие на сектора в национална и международна среда.

3. Заключение

Крайно време е да се откажем от възприемането на проблема на енергийния сектор, като един геополитически и суровинен проблем и да говорим за енергосигурността в технологичен, социален и хуманитарен аспект. Глобалната енергийна сигурност следва да се търси не в енергийната независимост на всеки един участник, а по-скоро във взаимнообвързаността на всичките страни и интересите им. Така че рискът от дестабилизация на съществуващия енергиен баланс да е неприемлив за всяка една държава.

За съжаление, на този етап е твърде рано да говорим за възможността за осигуряване на енергийния сектор на глобално ниво, за това България се нуждае от една осмислена прагматична политика в тази сфера.

Бележки

¹ По данни на The World bank data, 2017.

² Интервю на Мая Костадинова с проф. Н. Филчев. Сп. Правен свят, 19.12.2019 г.

³ Изявление на Сотир Цацаров по телевизия БТВ в предаването Шоуто на Слави Трифонов на 22.11.2018 г.

⁴ CSD:Корупцията при обществените поръчкисковете противодействие. Развитие на публично-частното партньорство. Информация за медиите., [www.csd.bg/art show.php?id=8621](http://www.csd.bg/art_show.php?id=8621)

⁵ Доказателство е мирен протест на камарата на строителите на 11.12.2018 г.

Използвани източници

1] Pashev K., Dyulgerov A., Kasichev G. 2006. Koruptsiyata pri obshtestvenite porachki. Riskove i protivodeystvie. Tsentar za izsledvane na demokratsiyata, 96 str.

2] Yoneva, El.Black Sea Synergy – a Key to Energy Secury in Europe? – The European Neighbourhod Policy: Time to Deliver, Sofia, 2008.

Нормативни и справочни документи и източници

1. www.nsi.bg

2. BP Statistical Review of Energy, 2005.

3. British Petroleum, 2003.

4. Energy Overview, EC, June 2006.

ДЕМОГРАФСКИ ПРОЦЕСИ И ТЯХНОТО ЗНАЧЕНИЕ ЗА НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

Атанас Димитров¹

Резюме: Настоящата публикация анализира възможността България да се изправи в дългосрочен аспект пред сериозни предизвикателства пред нейната национална сигурност, в случай че настоящите демографски процеси у нас и в глобален мащаб продължат със сходни темпове, особено предвид политическите и икономически интереси на други държави в България и региона: от военните разходи и проекти за енергийна сигурност до религиозни въпроси. Разгледани са някои аспекти на текущите тенденции по отношение на миграция, раждаемост и смъртност със значение за националната сигурност на страната, както и превантивни мерки, чрез които да се избегне евентуален конфликт в нея през идните десетилетия.

Ключови думи: демографски процеси, България, национална сигурност, мигранти

Въведение

Несигурността по целия свят расте бързо. Конфликтите на етническа, религиозна, политическа и икономическа основа са ежедневие. Днес не съществува нито една държава в света, която да е способна да се изправи сама срещу всички заплахи и предизвикателства пред своята сигурност. Краят на Втората световна война и деколонизацията в Африка и Азия водят и до значителни демографски промени в глобален аспект, които получиха нов тласък с развитието на комуникации и технологии.

В своята същност демографските процеси оказват значително влияние в икономически, политически и социален аспект. В последните години² те придобиха особено значение и по отношение на сигурността на Европейския съюз (ЕС), като редица страни възприеха миграционните и бежански вълни като сериозно предизвикателство пред тяхната национална сигурност.

Демографски промени, макар и обосноваани основно от икономически причини, засегнаха и Балканския полуостров, който често е разглеждан като буре с барут, готово да избухне отново през идните десетилетия. В основата на тези очаквания обикновено стоят етнически

и религиозни разделения в постконфликтните страни в западната част на региона. В тази връзка замразените конфликти и етническото и религиозно напрежение на Балканите все още представляват заплаха за международния мир и сигурност. В подобна ситуация обаче би било погрешно да се счита, че националната сигурност на други страни в региона не е застрашена от развитието на демографските процеси.

Въпреки че не е постконфликтна страна и не бе териториално засегната от случилото се в Бивша Република Югославия през 90-те години на XX век, както и въпреки настоящото си членство в НАТО и ЕС, може да се приеме, че съвременните политически, икономически и социални процеси създават предпоставки националната сигурност на България да бъде поставена под съмнение в рамките на следващите няколко десетилетия. Нещо повече, поради емиграция, ниска раждаемост и висока смъртност, страната продължава да губи своето население с темпове, които могат да бъдат възприети като заплаха не само за националната ѝ сигурност, но и за тази на региона. Възприетите досега мерки за борба с тези негативни тенденции не дадоха желания резултат и при създадените обстоятелства е необходимо да се предприемат мерки, които са пряко насочени и към намаляване на напрежението между различни етнически и религиозни групи, включително граждани на страни извън ЕС, пребиваващи или очаквани да пребивават на българска територия.

Връзка между демографските процеси и националната сигурност

Демографските процеси се радват на особен интерес в научната литература, като в последното десетилетие те придобиха особено значение, най-вече поради големите потоци от бежанци и мигранти към страните от Западния свят и основно към тези от ЕС.

Като цяло под демографски процеси се разбират основно раждаемост, смъртност и миграция. Така например миграцията обхваща хората, които се движат между различни места, като по

¹ Ас. д-р. в катедра „Национална и регионална сигурност“, УНСС, e-mail: adimitrov@e-dnrs.org

² Публикацията не разглежда данни или събития след 31 януари 2020 г.

този начин допринасят за промяна на населението наред с раждаемостта и смъртността.³

По отношение на връзката между демографските процеси и сигурността може да се каже, че в хода на историята те нерядко са били взаимосвързани. Въпреки това, в последните десетилетия съществуват противоречиви данни относно подобно твърдение. Така например, докато нарастването на населението може да доведе до борба за ресурси, то в редица страни резултира преди всичко до крайна бедност, която на свой ред невинаги води до въоръжен конфликт⁴. В същото време обаче значителното нарастване на населението в бедни и в някои случаи конфликтни страни обикновено се изразява в голям брой безработни млади хора, които в крайна сметка могат да бъдат на рекрутиране в криминални, терористични и/или други въоръжени групи.

Стремглавото увеличение на световното население засяга и балансът в глобален мащаб между големите сили, което на свой ред рефлектира върху системата на международни отношения.⁵ Също така раждаемостта, смъртността и миграцията следва да се приемат като централни за всички аспекти на националната сигурност, въпреки че често са разглеждани като периферни проблеми за нея, понеже се развиват в течение на десетилетия.⁶

Що се отнася до ситуацията в България, демографските процеси в страната са широко отразявана тематика, към която оправдано особен интерес проявят и изследователи, и голяма част от медиите. Като цяло темата за демографските промени става актуална след края на комунистическия режим, когато отварянето на страната към останалия свят, съчетано със съществени политически и икономически затруднения, води до значителни емиграционни вълни. В резултат на това се наблюдава намаление на населението в много български

населени места, а както отбелязват някои изследователи, в страната има дори общини, в които общата смъртност наподобява ситуацията в държави, намиращи се във военен конфликт⁷.

В последните няколко години и най-вече поради гражданската война в Сирия и съпътстващите я бежански и мигрантски потоци към ЕС в България се заговори по-отчетливо и за евентуалните предизвикателства за националната сигурност, които крие нередовната миграция. Тази тема намира специално място и в няколко стратегически документа. Например в Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията се посочва, че „Република България като външна граница на ЕС работи за изпълнението на дългосрочна, единна и ясно формулирана политика за охрана на европейската граница, борба с незаконната миграция, каналджийството и трафика на хора“⁸, а в Актуализираната стратегия за национална сигурност на България нелегалната миграция е посочена като застрашаваща както националната, така и регионалната сигурност.⁹

Защо ситуацията в България трябва да бъде следена по-отблизо?

Република България е държава, разположена на Балканския полуостров, на който различни етнически и религиозни групи живеят в мир, като напрежението спрямо този мир и неговите нарушения са различни в отделните страни от региона. Осеяното от конфликти минало на Балканите и все още разположените в него мирни мисии и операции на международната общност са атестат за всъщност крехкото в някои ситуации състояние на мира и сигурността в региона.

Разбира се, в последните три десетилетия конфликтните и постконфликтните ситуации обхващат преди всичко Западната и Централната част на Балканите, при което неминуемо следва въпросът защо тогава е необходимо

³ Rees, P. (2001). Internal Migration (Rural–Urban): Industrialized Countries, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Pergamon, p. 7741-7749, <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02199-9>

⁴ Goldstone, JA (2002). Population and security: How demographic change can lead to violent conflict, Journal of international affairs, p. 4

⁵ Vishnevsky, A. (2018). The Influence of Current Demographic Processes on International Relations and International Security: The Russian Take, Governance in an Emerging New World, Fall Series, Issue 118, 3 October, <https://www.hoover.org/research/influence-current-demographic-processes-international-relations-and-international-security>

⁶ Sciubba, J. (2011). The Future Faces of War: Population and National Security, Santa Barbara: Praeger, p. 1

⁷ Бърдаров, Г., Илиева, Н. (2018). Хоризонт 2030: Демографски тенденции в България, Фондация „Фридрих Еберт“, с. 4, <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/14730.pdf>

⁸ Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2015 – 2020 г., с. 4

⁹ Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България, приета с Решение на НС от 14.03.2018 г., обн., ДВ, бр. 26 от 23.03.2018 г.

България да бъде следена по-отблизо? Отговорът е преди всичко комплексен, тъй като обхваща различни аспекти от политическо, икономическо и социално естество. Имайки предвид, че страната е член на НАТО и ЕС, се предполага, че това е гаранция за нейната сигурност, поне по отношение на въвличането ѝ в междудържавен конфликт с други страни членки. Налице е обаче разделение между държавите от ЕС по отношение на миграционните политики, хибридните войни, напрежението в Близкия изток и Северна Африка и участието в мироналагащи операции. В същото време, дори и малки на пръв поглед, заплахите за националната сигурност, произтичащи от тези аспекти, би трябвало да получат адекватно внимание, включващо съответните превантивни мерки.

В допълнение към гореизложеното, през последните трийсет години страната претърпя значителен спад в общия брой на населението, което при запазване на сегашния темп през следващите десетилетия има потенциала да се превърне в истинска демографска катастрофа с последствия и по отношение на националната сигурност на България. Според данни на Националния статистически институт (НСИ) през 2050 г. населението на страната ще бъде приблизително 5,8 милиона души¹⁰, докато ООН прогнозира, че това число ще бъде още по-ниско – под 5,4 милиона жители¹¹, което всъщност отрежда на България първо място в света сред държавите, които до 2050 г. ще се свият най-много по отношение на населението си.

Нещо повече, демографските процеси в страната водят и до застаряване на населението, което на свой ред е предшественик на проблеми най-вече от икономическо и политическо естество. Всъщност промяната на възрастовото разпределение има значителни социални и икономически последици, като например по отношение на разпределяне на ресурси за образование, здравеопазване и социално осигуряване.¹² Застаряване на населението, включително повишаване на продължителността на живота, е характерно за редица развити икономически страни. Във връзка с това може да се каже, че

в краткосрочен и средносрочен аспект нуждата от имигранти в трудоспособна възраст е допълнителен стимул за много хора от изостанали в икономическа план страни да опитат да достигнат до ЕС, което в крайна сметка се отразява и на България.

Съвременните статистически данни и прогнози относно демографските процеси трудно биха могли сами по себе си да представляват заплаха за националната сигурност. Те обикновено трябва да се свържат и с други аспекти, които имат или са имали в даден момент особено значение за сигурността на страната, т.е. необходимо е въпросните данни и прогнози да бъдат съотнесени към определен контекст. Така например определени събития от миналото като извършеният по време на комунистическия режим в България т. нар. „Възродителен процес“, т.е. насилствената асимилация на турското малцинство и на другите мюсюлмански малцинства в страната, често е използван за постигане на политически цели, повишавайки напрежението между различните етнически и /или религиозни групи в страната. При разглеждането на „Възродителния процес“ от днешна гледна точка трябва да се отчете и големият брой български граждани от турски произход, живеещи главно в североизточната и югоизточната част на България, които всъщност са основния адресат на подобни позовавания. Това на свой ред може да доведе в дългосрочен аспект до конкретни сценарии по отношение на националната сигурност, по-специално в населени места, където е налице значително по-малка разлика между броя на етническите българи и броя на хората от двете най-големи малцинствени групи в страната.

Всъщност най-често в страната етническо разделение може да се усети в отношенията между етнически българи и втората голяма малцинствена група в България – тази на ромите. Въпреки че не могат да се дадат точни данни колко е броят на вторите в страната, се смята, че той е около 700 000 души¹³. За разлика от ситуацията между етнически българи и български граждани от турски произход, през последните няколко години могат да се отбележат няколко

¹⁰ НСИ (2018). Прогноза за населението на България по пол и възраст, <https://www.nsi.bg/en/content/6727/population-projections-sex-and-age>

¹¹ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2019). World Population Prospects 2019: Volume II: Demographic Profiles, p. 332

¹² Bongaarts J. (2009). Human population growth and the demographic transition. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 364(1532), 2985–2990. doi:10.1098/rstb.2009.0137

¹³ Bulgaria – Roma, World Directory of Minorities and Indigenous Peoples, <http://minorityrights.org/minorities/roma-2/>

случая на напрежение, включително и на насилие, между първите и ромите, които привлякоха вниманието на цялата страна и дори на чужди медии. Резултатите от тях са няколко убити и ранени и повече разделение сред населението въз основа на етническа принадлежност, изразило се и в редица протести, призоваващи не само за справедливост, но и за насилие над ромите. Всичко това се случи, въпреки че повечето случаи могат да бъдат разгледани като преди всичко криминални, а не като етнически мотивирани.

Освен това в последните години в някои региони и особено в град Пазарджик се появиха и случаи, завършили с обвинения в „проповядване чрез слово на антидемократична идеология, членуване в група, която се занимава с това, както и за проповядване на религиозна омраза“¹⁴. Тези събития, които засегнаха най-вече български граждани от ромски произход, показваха още веднъж етническите разделения в обществото, както и че маргинализирани групи от населението в страната биха могли да бъдат използвани за насаждане на чужди идеологии и създаване на напрежение между различни етноси и вероизповедания.

Въпреки гореспоменатото, може да се каже, че българските власти все още не са разработили работеща стратегия как да се справят с тези процеси. Досега приетите документи в тази насока не постигат особен успех. Например в Актуализираната национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 – 2030 г. като основна стратегическа цел бе записано „забавяне темповете на намаляване на броя на населението с тенденция за стабилизирането му в дългосрочен план и осигуряване на високо качество на човешкия капитал, включващ хората с тяхното здравословно състояние, образование, квалификация, способности и умения.“¹⁵ В крайна сметка обаче подобни цели и мерки се оказват практически неприложими поради непредприемане на необходими икономически и социални мерки в тази насока.

Не бива да се пропускат и настроенията сред българските граждани, които могат да изиграят съществена роля в политическо отношение. Неслучайно поради масовата емиграция от България към по-богати в икономическо отношение страни, високата смъртност и редица

други политически неуспехи след 1989 г. много българи поглеждат с носталгия назад към комунистическия режим, управлявал страната между 1944 и 1989 г., докато в същото време обвиняват членството в ЕС и НАТО за настоящата неблагоприятна ситуация в страната от политическа, икономическа и социална гледна точка.¹⁶ Всъщност страната може да се възприеме за прозападно и проруско политически разделена, което досега силно повлиява на много икономически и политически решения, както и при взимането на такива, свързани със сигурността. Само през последните 12 месеца това засегна покупката на изстребили за нуждите на българските въоръжени сили и енергийната сигурност на страната, като остава впечатлението, че при крайните решения водещи не са незадълбоченият анализ на разходи, ползи, позитиви и негативи, а тесни политически съображения на управляващите българската държава, които в крайна сметка отново водят до противопоставяне по оста Запад – Русия. В този ред на мисли е необходимо да се отбележи, че докато избира страна в сблъсъка на политики и идеологии, към която да се присъедини, опитвайки се в същото време да бъде с всички големи сили, българската държава губи ценно време в адаптирането към новите комплексни предизвикателства пред сигурността като например отглеждан в страната тероризъм и миграционни и бежански процеси.

Освен това България трябва да подхожда много внимателно към териториални казуси с международно значение, отнасящи се до признаване на нови държави или приобщаване на територии от дадена държава към друга без съгласието на първата. Имайки предвид, че в основата си много от тези случаи са етнически обосновани, то негативните за България демографски тенденции, съчетани с погрешни противоречиви политически решения и териториални амбиции на някои балкански страни, могат да доведат до сериозни изпитания за националната сигурност в дългосрочен план.

Необходимо е също така да се спомене, че демографският състав на едно общество не може да обясни напълно избухването на даден конфликт, но в същото време е полезен и допълнителен инструмент за изследване на корените на конфликта. Във връзка с това някои конфликти,

¹⁴ Върховен касационен съд (2019), 03.05., http://www.vks.bg/vks_p02_0593.htm

¹⁵ Актуализираната Национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 – 2030 г., с. 97.

¹⁶ Галъп Интернешънъл (2019). По света харесват демокрацията. У нас също я харесваме, но по-малко. Вярата в демокрацията изглежда в опасност, 26.06., <https://www.gallup-international.bg/41285/attitudes-towards-democracy/>

като например този в Нагорни Карабах, се основават до голяма степен на етническата принадлежност. Това от своя страна показва, че в случая на България дори след няколко десетилетия или по-дълъг период от време разделението на етническа принадлежност или религия може да бъде използвано от съответните заинтересовани страни за постигане на собствени цели, поради което е наложително да бъдат предприети съответните превантивни мерки.

Мерки за превенция на възможен конфликт, породен от демографските процеси в България

Може да се заяви, че мерките, отнасящи се до демографските процеси, влизат в определена демографска политика, приемана и следвана от дадена държава. Често такава демографска политика може да се срещне като пронаталистична, т.е. като мерки за повишаване, поощряване или подпомагане на раждаемостта, или като негативна, т.е. за ограничаване и намаляване на раждаемостта.¹⁷ България не прави изключение в това отношение и дебатите за поощряване на раждаемостта в страната и особено сред етническите българи е сред водещите теми за политически партии и медии. Въпреки това обаче предлаганите и приеманите мерки е възможно да нямат за цел превенция на конфликти между различни етнически и/или религиозни групи. Ето защо наред с мерките за насърчаване на раждаемостта и подобряване на здравеопазването е необходимо да се предприемат и мерки, целящи подобряване на съжителството между отделните етнически групи и в по-малко степен между отделните религиозни групи. С други думи казано, необходимо е при разработването и приемането на мерки за справяне с негативните демографски процеси, задължително да се взимат под внимание и техните аспекти спрямо националната сигурност. Например възможна мярка в тази насока е разработването и организирането на програми, включително образователни, които да се провеждат всяка година и в които да участват предимно младежи от различните етнически групи с основна цел създаването на съжителство, разбирателство и споделянето на общи идеи за бъдещето на страната между младите поколения от въпросните групи, за да могат те да действат като инструменти за предотвратяване на бъдещи конфликти както в нея, така и в региона. Това също така ще служи

и срещу дискриминационни политики и/или срещу такива, които могат да доведат до радикализирането на различни етнически или религиозни групи или до противопоставяне между тях. С други думи казано, подобни програми би следвало да отчитат съвременните демографски процеси.

Трябва да се подчертае, че при разработването на мерки за справяне с предизвикателствата пред националната сигурност на България, породени от демографските процеси, от важно значение е това да става с подкрепа от страна на обществото. Липсата на задълбочена информация и обществено обсъждане в България от отношение на някои международно обвързващи документи всъщност настройва обществеността срещу тяхното приемане, както и срещу самите управляващи. Такива са случаите с Глобалния пакт за миграция, Истанбулската конвенция и Решенията на Европейската комисия относно мигрантски и бежански въпроси през последните няколко години, по-специално по отношение на квотите за разпределение на бежанци в рамките на ЕС.

Придържането към последователна политика също е от голямо значение, особено когато страната страда от чести смени на правителството и в тази връзка – от известна политическа нестабилност. През 2018 г. българското правителство изрази намерението си да ръководи процеса по включване на Западните Балкани в ЕС. Това всъщност беше и една от основните цели на българското председателство на Съвета на ЕС между 1 януари 2018 г. и 31 юни 2018 г. От самото начало обаче стана ясно, че такава цел не може да бъде постигната за толкова кратък период от време, а от края на председателството тази тема вече не е сред водещите в дневния ред на правителството. Ето защо българската е необходимо държава и властимащите да се придържат към последователна политика по въпросите на националната сигурност, която да следват в дългосрочен план, отчитайки и съответните моментни предизвикателства пред нея.

Тази последователна политика би следвало да намери своето отражение и на регионално ниво, тъй като в рамките на ЕС въпросите, свързани с демографските процеси, са от водещо значение, докато в същото време съществуват редица противоречия между отделните държави как да отговорят на тях. В частта, отнасяща се до нередовната миграция, ЕС разглежда като

¹⁷ Чолаков, Н. (2012). Демографските процеси – история, тенденции и перспективи, Научни трудове на УНСС, 1/2012, с. 134.

дългосрочно решение и проактивна ангажираност със страните на произход, включително отварянето на легални пътища към Съюза¹⁸, което показва, че България не трябва да разчита единствено на краткосрочни мерки или на факта, че за момента страната не е предпочитана крайна дестинация за бежанци и мигранти поради своя икономически и социален профил. Във връзка с това в Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2015 – 2020 г. правилно е отбелязано, че и през идните години България се очаква да бъде подложена на интензивен миграционен натиск, но в същото време мерките по отношение на нередовната миграция, в която преобладават нискоквалифицирани мигранти, се ограничават основно до споразумения със страните по произход за връщането им в тях. Всъщност, ако не се стигне до споразумение на международно ниво за отваряне на легални пътища за миграция, то в основната си част тя ще остане нередовна, което при неуспех с връщането на много български емигранти ще изправи страната отново до ситуацията на задънена улица и предприемането на последващи, а не превантивни мерки.

Накрая, но не последно място, е необходимо да се отбележи, че предприеманите мерки по отношение на връзката между демографските процеси и националната сигурност трябва да бъдат съчетани с икономически, политически и социални мерки вътре в самата страна (особено по отношение на привличане на вече емигрирали български граждани), както и в страните, източници на значителна миграция, когато въпросът се отнася до нередовните мигранти.

Заклучение

Разбирането на демографски тенденции е от съществено значение за националната сигурност на една страна, тъй като свързаните с тях проблеми имат пряко отношение към редица икономически, политически и социални въпроси, които на свой ред се отразяват върху сигурността в страната и нейното международно положение. Съществуващите разделения между различни етнически групи в страната, съчетани със значителна нередовна миграция и бежански вълни в международен аспект, притежават потенциала да въздействат негативно на

способността на България да отстоява своите национални интереси.

При такива обстоятелства са необходими мерки, които да се борят с негативните последици от демографските процеси, като отчитат възможното влияние върху националната сигурност в дългосрочен аспект, и отразявайки националния контекст, т.е. те следва да включват все по-голяма роля на малцинствените групи – основно български граждани от турски и ромски произход. В редица случаи подобни мерки се прилагат в постконфликтни страни, но също така те могат да се приложат превантивно и в държави, в които няма продължаващ конфликт или не е имало конфликт по етнически или религиозни причини, но където съществуват предпоставки за промяна на статуквото в това отношение. В това отношение някои от балканските страни, включително България, са на предна линия, разделени между интересите на различни участници с политически и икономически интереси в региона, което обосновава необходимостта да се предприемат превантивни, а не реактивни мерки, свързани с демографските процеси и националната сигурност.

Използвана литература:

1. Актуализирана стратегия за национална сигурност на Република България, рieta с Решение на НС от 14.03.2018 г., обн., ДВ, бр. 26 от 23.03.2018 г.
2. Върховен касационен съд (2019), 03.05., Достъпен на: http://www.vks.bg/vks_r02_0593.htm
3. Бърдаров, Г., Илиева, Н. (2018). Хоризонт 2030: Демографски тенденции в България, Фондация „Фридрих Еберт“. Достъпен на: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/sofia/14730.pdf>
4. Галъп Интернешънъл (2019). По света харесват демокрацията. У нас също я харесваме, но по-малко. Вярата в демокрацията изглежда в опасност, 26.06., Достъпен на: <https://www.gallup-international.bg/41285/attitudes-towards-democracy/>
5. Министерския съвет. (2015). Национална стратегия в областта на миграцията, убежището и интеграцията 2015 – 2020 г.
6. Министерство на труда и социалната политика. (2012). Актуализираната

¹⁸ European Political Strategy Centre – European Commission (2017). Irregular Migration via Central Mediterranean: From Emergency Responses to Systematic Solutions, EPSC Strategic Notes, Issue 22, 2 February, p. 1, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/irregular-migration-mediterranean-strategic_note_issue_22_0_en.pdf

- национална стратегия за демографско развитие на населението в Република България 2012 – 2030 г.
7. НСИ (2018). Прогноза за населението на България по пол и възраст, <https://www.nsi.bg/en/content/6727/population-projections-sex-and-age>
 8. Чолаков, Н. (2012). Демографските процеси – история, тенденции и перспективи, Научни трудове на УНСС, 1/2012
 9. Bongaarts J. (2009). Human population growth and the demographic transition. *Philosophical transactions of the Royal Society of London. Series B, Biological sciences*, 364(1532), 2985–2990. doi:10.1098/rstb.2009.0137
 10. Bulgaria – Roman. World Directory of Minorities and Indigenous Peoples. Retrieved from: <http://minorityrights.org/minorities/roma-2/>
 11. European Political Strategy Centre – European Commission (2017). Irregular Migration via Central Mediterranean: From Emergency Responses to Systematic Solutions. EPSC Strategic Notes. Issue 22. 2 February. Retrieved from: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/irregular-migration-mediterranean-strategic_note_issue_22_0_en.pdf
 12. Goldstone, JA. (2002). Population and security: How demographic change can lead to violent conflict, *Journal of International Affairs*, p. 4
 13. Rees, P. (2001). Internal Migration (Rural–Urban): Industrialized Countries, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pergamon, p. 7741-7749, <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/02199-9>
 14. Sciubba, J. (2011). The Future Faces of War: Population and National Security, Santa Barbara: Praeger, p. 1
 15. Vishnevsky, A. (2018). The Influence of Current Demographic Processes on International Relations and International Security: The Russian Take, *Governance in an Emerging New World*, Fall Series, Issue 118, 3 October. Retrieved from: <https://www.hoover.org/research/influence-current-demographic-processes-international-relations-and-international-security>
 16. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2019). World Population Prospects 2019: Volume II: Demographic Profiles, p. 332.

ГОТОВНОСТ ЗА КРИЗИСНИ КОМУНИКАЦИИ В СФЕРАТА НА ЧАСТНИТЕ ЛЕЧЕБНИ ЗАВЕДЕНИЯ

Ася Асенова-Тодорова¹

Резюме: Няма организация, която да е имунизирана срещу криза. Небрежно боравене с наредби, неуспешна защита на лична информация, грешки при грижи и лечение, хигиенни скандали, измами с финансови средства са само част от темите, които могат да се превърнат в криза в едно лечебно заведение. В допълнение към универсалните рискове, емоционално заредената тема здравеопазване в комбинация с лечебните заведения като институции, носещи доверие, превръщат грешките в болницата в събития с висока новинарска стойност. Комуникацията в здравеопазването става все по-необходима. Тъй като кризите привличат вниманието на медиите и обществото, са необходими ефективни намеси и отговор. Важността на темата определя настоящия опит да се направи анализ за установяване на готовността за кризисни комуникации в сферата на частните лечебни заведения. Статията представя обобщени резултати от изследване на подготовката на екипа за връзки с обществеността за управление на кризисни комуникации на частни лечебни заведения.

Ключови думи: управление на кризисни комуникации, криза, лечебни заведения

1. Увод

Няма организация или индустрия с изграден имунитет срещу криза². Разглеждана цялостно, кризата е проблем, който възниква внезапно³ и прекъсва нормалните бизнес сделки, като понякога може да застраши съществуването на организация⁴. Според някои изследователи представлява инцидент или ситуация, която може да фокусира негативно внимание⁵. Кризата отразява слуховете, напрежението, уволненията,

стачките, арестите, скандалите, финансовите сътресения и други критични събития и често води до несигурност, полемика, недоразумения и злорадство.

Натискът при кризисна ситуация във високорисковата област на здравеопазването, в болниците и медицинските практики, може да бъде огромен, защото техните клиенти – пациентите – дават своето доверие по отношение грижа за здравето. Небрежно боравене с наредби и стандарти, неуспешна защита на лична информация, грешки при грижи и лечение, измами с финансови средства, неспазване на оперативни и техническите процеси, или хигиенни скандали са само част от темите, които могат да се превърнат в криза. Същевременно лечебните заведения са мрежови организации, съставени от взаимозависими структури. Функционирането на организационната единица зависи от много други единици. В резултат грешка на отделна единица, може да доведе до грешки в останалите структури. Например неизправният технически интерфейс в медицинска информационна система може да доведе до неправилна информация за лекарствена терапия на пациент. Тази взаимозависимост означава, че причината за грешка (например с конкретния проблемен интерфейс в болничната информационна система) не се вижда директно и така самата грешка също не се разпознава.

Проблемите в сферата на здравеопазването привличат все по-сериозен медиен и обществен интерес, както показват различни проучвания на общественото мнение^{6,7}.

Пациентите все по-категорично заявяват своите нужди и вече не са обект само на

¹ Докторант в катедра „Комуникация, връзки с обществеността и реклама“, ФЖМК, СУ „Св. Климент Охридски“, e-mail: aasenoa33@gmail.com

² Coombs, W. T., & Holladay, S. J. The Handbook of Crisis Communication. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell. Chapter: Parameters for Crisis Communication, 2010, 17.

³ Lerbinger, Otto. The Crisis Manager: Facing Risk and Responsibility. Lawrence Erlbaum Associates. 1997, 4.

⁴ Fearn-Banks, Kathleen. Crisis communications: A casebook approach, 1996.

⁵ Ruff, Peter. Khalid Aziz. Managing Communications in a Crisis. Gower Publishing. 2003, 3.

⁶ Pew Research Center for The People and the Press. Online news audience larger, more diverse: News audiences increasingly politicized. Washington, DC. 2004.

⁷ Len-Ríos, M. E., Hinnant, A., & Park, S.-A. 2009. Understanding how health journalists judge public relations sources: A rules theory approach. Public Relations Review, 35(1), 56–65. doi:http://dx.doi.org/10.1016/j.pubrev. 2008.09.019

инструкции от своя лекар, тъй като самите те *поемат по-активна роля в решенията, свързани със здравето*⁸. Това е особено значимо, когато се разглеждат частни лечебни заведения, предвид техния човешки и технологичен капацитет, както и инвестиционна политика.

Комуникационните отдели на медицинските практики са връзката между организацията и различните публики. Сред задачите им е да познават и отговарят на нуждите на заинтересованите страни, да предават надеждна информация, да поддържат връзка с журналисти и научна общност, да допълват или да коригират информация и т.н. Тъй като кризите привличат вниманието на медиите и обществото, са необходими ефективни намеса и отговор. Важността на темата определя настоящия опит да се направи анализ за установяване на кризисната готовност на частните лечебни заведения.

2. Методология, цели и хипотези

Основната заплаха във високорисковата сфера на лечебните заведения е от нежелани събития и грешки в самата организация. Това определя необходимостта от изследване на подготовката за кризисни комуникации на комуникационните отдели на лечебните заведения. Целта на настоящото изследване е да проучи характеристиките на комуникационните отдели на частните лечебни заведения, както и тяхната подготвеност за неизбежното – кризата.

Структурирани са следните хипотези:

X1. Размерът и собствеността на частното лечебно заведение кореспондират с неговата кризисна подготвеност.

X2. Колкото по-голямо и с международен опит е едно частно лечебно заведение, толкова по-добра е кризисната му подготвеност.

X3. Кризата е очаквано събитие от специалистите по връзки с обществеността с професионален опит над 7 години.

За да се потвърдят или отхвърлят хипотезите, е изготвен въпросник, който е изпратен към комуникационните отдели на частни лечебни заведения с разнородни характеристики. По-конкретно: лечебни заведения с различен размер (брой служители, кабинети, отделения, ниво на оборудване); лечебни заведения с фокус диагностично-консултативна практика, както и болнично лечение; частни медико-дентални, естетико-дерматологични и invitro медицински центрове, но не и единични практики.

Подходът включва анализ на получените отговори и се основава на теоретична рамка за връзките с обществеността, като се фокусира върху модели, роли и значимост, определяне на конкретни цели, участие в стратегически планове, инструменти и др.

Емпиричната част се основава на онлайн въпросник, който цели да проучи взаимовръзките между:

- размера на лечебното заведение и кризисната му подготовка;
- годините професионален опит на екипа/експерта по връзки с обществеността и кризисната подготовка;
- коя е таргетната аудитория на лечебното заведение;
- кои са предпочитаните канали за комуникация с таргетната аудитория;
- усещането за собствена значимост на комуникационния специалист и дейността му в конкретното лечебно заведение;
- доколко очаквана е кризата в конкретното лечебно заведение;
- колко от лечебните заведения имат подготвен антикризисен план и отделен бюджет, системи за мониторинг и ранно предупреждение, както и вътрешна система за докладване и др.

Въпросникът съдържа основно затворен тип въпроси. Този избор е предопределен от 2 детерминанти:

- професионална ангажираност на респондентите;
- възможността за получаване на количествени и статистически анализируеми данни.

Част от въпросите изискват еднозначен отговор „Да“ или „Не“. С цел да бъде събрана по-прецизна и лична информация е използвана скалата на Ликерт (Likert scale), при която твърдението трябва да бъде оценено с количествена оценка, изразяваща степен на съгласие или несъгласие. Използвана е скала с пет възможни отговора.

Онлайн въпросникът е изпратен до 128 частни лечебни заведения. Имейли за кореспонденция са достъпни чрез информационните секции „За контакт“ в официалните сайтове, чрез регистъра на Националната асоциация на частните болници и благодарение на лични контакти на докторанта, чийто професионален опит е в сферата на частните лечебни заведения.

⁸ Thomas, R. K. Marketing Health Services. Health Administration Pr. 2005. 469.

Имейлът, съдържащ въпросника, е придружен от разясняващ текст, включващ представяне на докторанта (професионален опит и научни интереси), както и цели и структура на проучването. Уточнено е, че отговорите са анонимни и ще бъдат обработени за целите на дисертационен труд.

Въпросникът е заключен след 5 седмици и в резултат са събрани 72 попълнени въпросника, което представлява 56,3% от общо изпратените 128 броя имейли. Вероятно средният процент на попълнени въпросници е в резултат на:

1. липса на експерт по връзки с обществеността в конкретния медицински център;
2. невъзможност за отговор в рамките на 5 седмици, през които е достъпен въпросникът;
3. нежелание за участие.

Отговорите са въведени в статистическата програма SPSS и са извършени различни описателни и честотни анализи, като резултатите са разделени според първоначалните хипотези. Чрез кръстосани таблици между отделни въпроси се прави опит за установяване на зависимости и се търси отговор на гореизложените хипотези. Резултатите са подробно описани в следващия раздел.

3. Резултати

3.1. Аспект: Характеристики на комуникационния отдел/експерт

Целта на проучването е да покаже колко подготвени за управление на комуникационните активности при кризисно събитие са специалистите по връзки с обществеността в сферата на частните лечебни заведения. Първият аспект поставя фундамента на характеристиките на лечебното заведение и на екипа по връзки с обществеността. Съставен е от 6 въпроса с възможност за един отговор. Основните характеристики на респондентите, попълнили въпросника, могат да бъдат обобщени по следния начин:

- Въпрос 1.1. Собственост – 55 (76,4%) български лечебни заведения спрямо 17 (23,6%) – част от международна верига.
- Въпрос 1.2. Организационен размер – малък: до 100 човека – 46 (63,9%); между 101 и 500 – 18 (25%); над 501 – 8 (11%).
- Въпрос 1.3. Размер на екипа по връзки с обществеността – 1 човек – 51 (70,8%);

2-5 човека – 17 (23,6%); над 5 човека – 4 (5,6%).

- Въпрос 1.4. Години професионален опит в сферата на комуникациите. Резултатите при прочуването сред специалистите в сферата на здравеопазването показват преваляване на опит над 7 години – 41 представители на лечебни заведения (56,9%), следвани от опит между 3 и 7 години – 22 (30,6%) и опит до 3 години – 9 (12,5%).

Последните два въпроса (Въпрос 1.5. и 1.6.) от анализирания аспект проучват формата на комуникационен отдел. Големият дял – 80,6% (58) от респондентите са част от *вътрешен отдел* в лечебното заведение. Когато експертът е вътрешен (нает на трудово правоотношение към една организация), се наблюдават по-задълбочено познаване на организационните слабости и по-фокусирани лични отношения. Следват отговор *Смесен* (вътрешен служител + външна агенция) – 16,7% (12) и едва 2,8% (2) за *Външен* (агенция, експерт). Външните компании обикновено следват комуникационен план и обръщат повече внимание на различните фази на програма за връзки с обществеността. По този начин те обикновено преследват установени цели и използват утвърдени инструменти. При вътрешни експерти се наблюдава повече гъвкавост, възможност за бърза реакция и конкретни решения. Следващият въпрос цели да събере мнения за ефективната формула на екип за управление на кризисни комуникации и резултатите показват близки проценти между вътрешен отдел по връзки с обществеността – 52,8% (38) и вътрешен отдел (човек + външен консултант) агенция – 47,2 % (38).

3.2. Аспект: Социални отношения, значимост, ключови заинтересовани страни

Организацията *оцелява или процъфтява при ефективно управление на отношенията със заинтересованите си страни*⁹. Организационните кризи се характеризират с бързина, последователност от емоционални и стресови събития в комбинация със засилено медийно внимание. Отношенията организация – заинтересовани страни са решаващи за формирането на репутацията на организацията както по време на нормалния работен процес, така и по време на и

⁹ Clarkson, M. A Stakeholder Framework for Analyzing and Evaluating Corporate Social Performance. The Academy of Management Review. Vol. 20, No. 1. 1995. 92-117.

след криза. Следователно *организациите трябва да работят в тясно сътрудничество със заинтересованите страни, за да предотвратят или намалят появата на негативни последици от криза*¹⁰. Теорията на заинтересованите страни (*Stakeholder theory*) е представена в началото на 70-те години в трудовете на изследователите Фама и Джеймсън¹¹ и предполага, че ако организациите *искат да бъдат успешни, те трябва да вдигнат своя поглед над акционери и да разширят своето виждане за критични взаимоотношения*¹².

За да бъде постигната целта по идентифициране на ключовите заинтересовани страни според конкретното лечебно заведение, втората част на проучването започва с въпроса „Коя е най-значимата заинтересована група за конкретното лечебно заведение?“ (Въпрос 2.1.). Изборът е разпределен по следния начин:

- пациенти, роднини и посетители – 79,2% (57);
- медии – 19,4% (14);
- служители – 1,4% (1);
- политически и институционални представители;
- инвеститори и акционери.

Правилно определената таргет група и разбиране на нуждите на заинтересованите, до които да достигне конкретно съобщение на конкретна организация, поставена в неблагоприятна ситуация, зависи до голяма степен от естеството на събитието. Тази детерминанта е ключова и за избор на канал на съобщението. Каналът, с най-високо предпочитание е организационен профил в социална мрежа (Facebook, LinkedIn, Instagram) – 61,1% (44). Следван от организационен уебсайт и/или блог – 15,3% (11), традиционни медии (преса, радио, телевизия) – 12,5% (9), печатни брошури и листовки – 5,6 (4), електронни монитори на територията на лечебното заведение – 5,6 (4).

При засичане на въпроси 1.1. *Собственост* и 2.2. *Канал* респондентите, които са представител на международна здравна група, определят като приоритетен канал традиционни медии

(преса, радио, телевизия) – 11,1%, както и печатни брошури и листовки – 4,2%. Дали този избор е детерминиран от непознаване на спецификите на българския пациент, или е основан на проучвания, остава тема за бъдещ анализ.

Следват 5 твърдения, които се опитват да анализират важен аспект в настоящото проучване, а именно – доколко влиятелни и значими се чувстват комуникационните специалисти на своето работно място. През последните години няколко учени насочват вниманието си към изучаване ролята на влиянието в практиката за връзки с обществеността. Въз основа на проучване в Индия, Шрирамеш и Груниг идентифицират модела на лично влияние (*personal influence model*)¹³ като начин за култивиране на взаимоотношения на база използване на услуги. Моделът се позовава на *личните отношения на практикуващите връзки с обществеността с ключови групи лица от медиите, правителството, политиката или активисти, които биха могли да повлияят на успеха на усилията за връзки с обществеността*¹⁴. Твърденията са с молба за оценка по Скалата на Ликерт.

- Твърдение 1. Екипът/Специалистът по връзки с обществеността е неутрален разпространител на информация, а не посредник между лечебното заведение и заинтересованите лица. Преобладаващият отговор е „Напълно несъгласен/а“ – 76,4% (55).
- Твърдение 2. Екипът/Специалистът по връзки с обществеността взема решенията за комуникационните активности на лечебното заведение след одобрение от страна на управителя. Преобладаващият отговор е „Напълно съгласен/а“ – 90,3% (65).
- Твърдение 3. Екипът/Специалистът по връзки с обществеността трябва да работи като „съвест“ за една организация. Преобладаващият отговор е „Напълно съгласен/а“ – 94,4% (68).

„Хората по връзки с обществеността на компанията не са единствените мениджъри, които

¹⁰ Ulmer, R., Sellnow, T. & Seeger, M. *Effective Crisis, Communication: Moving From Crisis to Opportunity*. Thousand Oaks, CA: Sage, 2007.

¹¹ Fama, E., & Jensen, M. *Separation of Ownership*. 1983.

¹² Ulmer, R. *Effective Crisis Management through Established Stakeholder Relationships: Malden Mills as a Case Study*. 2001.

¹³ Sriramesh, K. *The impact of societal culture on public relations: An ethnographic study of south Indian organizations*. University of Maryland, College Park, Maryland. Accessed on: 11 May 2021 https://www.researchgate.net/publication/248527703_Societal_culture_and_public_relations_Ethnographic_evidence_from_Indiach3

¹⁴ Sriramesh, K., Kim, Y., & Takasaki, M. “Public Relations in Three Asian Cultures: An Analysis,” *Journal of Public Relations Research* n. 11. 1999.

трябва да имат социална съвест, но те са единствените, за които това е част от длъжностната характеристика. “Тези думи на Харолд Барсън¹⁵, който през 1999 г. е обявен за „най-влиятелната личност за връзки с обществеността на 20-ти век“, демонстрират ролята и функцията на екипа за връзки с обществеността в света на бизнеса. Нарастването на значението на корпоративната социална отговорност засилва важността на връзките с обществеността и ключовите политики, процедури и действия на организацията. В основата на тези взаимоотношения са социалната отговорност и общественият интерес.

- Твърдение 4. Екипът/Специалистът по връзки с обществеността е връзката между управител и служители. Преобладаващият отговор е „Напълно съгласен/а“ – 93,1% (67).
- Твърдение 5. Екипът/Специалистът по връзки с обществеността е връзката между управител и медии. Преобладаващият отговор е „Напълно съгласен/а“ – 95,8% (69).

3.3. Аспект: Подготвеност за криза

Всеки ден се случват кризисни събития и стават част от водещите новини в телевизионния ефир, прекъсват новинарски емисии и развлекателни програми, заемат заглавните страници на вестници и се появяват лавинообразно в newsfeed-а на социалните медии. Интересът към управлението на комуникациите при криза е мотивиран от простото правило: *кризата струва пари, което представлява причина да се търси стимул за избягване, смекчаване и реагиране по начини, които най-добре защитават капитала и човешките ресурси, и репутацията като цяло. Ефективният отговор на кризата предпазва репутацията*¹⁶.

Специфичните въпроси на проучването, които дават ориентир за подготовката на екипа за комуникационно овладяване на криза са седем. Първият въпрос (3.1.) е дали лицата, отговорни за комуникацията, са преминали обучения за кризисни комуникации. Преобладаващият отговор е „Да“ – 59,7% (43). При засичане на отговорите на въпрос 1.1. *Собственост* и 3.1. *Обучение* е установено, че 100% от представителите

на международни лечебни заведения са преминали обучения. Този резултат показва, че в международната практика кризисната подготовка е част от практическите умения.

Причините за реална криза могат да идват както отвън, така и вътре от организацията. Фактори и събития, извън организацията, не могат да бъдат пряко повлияни. Спектърът варира от бомбена заплаха, през терористично нападение до интриги, предизвикани от конкуренти. Кризите могат да бъдат предизвикани и от вътрешни причинители като разочаровани служители, лидерски грешки, корупция, саботажи... Но основната заплаха във високорисковата сфера на лечебните заведения се очертава от нежелани събития и грешки в самата организация. Това е причината вторият въпрос в *раздел 3. Подготвеност за криза* да бъде „Смятате ли, че в представяването от Вас лечебно заведение може да настъпи кризисна ситуация?“. Резултатите показват, че за 83,3% (60) кризата е очаквано събитие, докато 16,3% (12) – не очакват криза. Възприемането на околната среда и съответните заплахи, варира при комуникационните експерти в зависимост от годините професионален опит. При засичане на въпрос 1.4. *Години опит* с въпрос 3.4. *Очакване за криза* 100% от представителите на лечебни заведения с опит до 3 години дават отговор „Не“ (9). Същевременно 100% от специалистите с опит над 7 години очакват кризата – (41). Този резултат потвърждава ХЗ. Кризата е очаквано събитие от специалистите по връзки с обществеността с професионален опит над 7 години.

Показателен е и резултатът между 1.1. *Собственост* и 3.2. *Очакване за криза*. 100% от лечебните заведения, които са част от международни вериги, очакват кризата – 17 (23,6% от общите отговори, спрямо изцяло българските – 33,3% – „Да“, 40,1% – „Не“.)

Повечето изследвания показват, че за ефективното управление на кризисни комуникации е необходимо предварително планиране. Според Кумбс значителна част от управлението на кризи е предназначена за откриване и предотвратяване на кризи, защото *най-добрата криза е тази, която може да бъде избегната*¹⁷. Много изследователи обаче са на мнение, че кризисните

¹⁵ Burson, H. New Challenges that Public Relations Face. // Capital, Issue 46, p. 62. [on line] Available from: <http://www.capital.bg/show/print.php?broi=2004-43&page=62-43-1> [Accessed on November 3, 2020].

¹⁶ Coombs, T., & Holladay, S. The Handbook of Crisis Communication. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2010.

¹⁷ Coombs, T., & Holladay, S. Communication and attributions in a crisis: An experimental study of crisis communication. Journal of Public Relations Research. 1996.

ситуации са неизбежни. Въпреки че всяка криза е уникална и следователно не съществува универсален план за изпълнение във всяка ситуация, то наличието на план променя ситуацията. Пенроуз¹⁸ предполага, че антикризисният план е от съществено значение и аспект на предпазливостта, който всяка организация трябва да има. Управлението на кризи включва *внезапно случващи се инциденти, които представляват пряко и бързоразвиващо се операционно и комуникационно предизвикателство, което се разгръща на публичната арена. Инцидентите могат да бъдат например експлозии, пожари, петролни разливи, влакови и самолетни катастрофи и др. Те предизвикват интензивен натиск и контрол за кратък период от време, като замесената организация се озовава пред прожектора за всички свои грешки. За да се справи с тези сериозни и остри предизвикателства, кризисният мениджмънт изисква различен статус на работа: кризисен план*¹⁹. Именно наличието или отсъствието на разработен кризисен план се проверява чрез въпрос 3.3. 40 лечебни заведения (55,6%) имат предварително подготвен кризисен план, а 32 (44,4%) – нямат. Потвърждение на хипотеза 2. Колкото по-голямо и с международен опит е едно частно лечебно заведение, толкова по-добра е кризисната му подготвеност се открива при засичане на отговорите на въпрос 1.1. *Собственост* и 3.2. *Кризисен план*. 100% (17) от лечебните заведения, които са част от международна верига имат кризисен план (23,6%). При българските – 44,4% (32) нямат, а едва 31,9% (23) – имат.

Предварително отделеният бюджет за кризисна комуникация е изследван във въпрос 3.4. „Представяването от Вас частно лечебно заведение има ли отделен бюджет за кризисна комуникация?“ Преобладава отговор „Не“ (51, 70,8%) спрямо „Да“ (21, 29,2%). Планиран бюджет за кризисна комуникация имат 100% от международните представители.

Впоследствие лицата, отговорни за комуникацията, са попитани дали лечебното заведение има системи за ранно предупреждение и мониторинг на потенциални опасности и вътрешна система за докладване, която да събира и оценява инциденти. Повечето лечебни заведения нямат – 43 (59,7%) спрямо „имат“ – 29 (40,3%).

Доколко самото лечебно заведение оценява своята подготвеност за криза, е въпрос 3.6.

„При кризисна ситуация в представяването от Вас частно лечебно заведение, смятате ли, че екипът/експертът, отговарящ за връзките с обществеността, има капацитет да се справи самостоятелно?“ Преобладаващ отговор е „Донякъде“ – 55,6% (40), следван от „Да“ – 43,1% (31), а „Не“ е отговорът на едва 1 лечебно заведение. Следващият въпрос проучва дали при кризисна ситуация представяването частно лечебно заведение би потърсило експертна помощ от външен консултант/екип, специализиран в антикризисни мерки и проверява готовността за възлагане на тези комуникационни нужди на външни специалисти. Преобладаващият отговор е „Да“ – 63,9% (46).

Благодарение на резултатите в раздел 3 и сравнение с останалите раздели, може да се заключи, че са потвърдени следните хипотези:

X1. Размерът и собствеността на частното лечебно заведение кореспондират с неговата кризисна подготвеност.

X2. Колкото по-голямо и с международен опит е едно частно лечебно заведение, толкова по-добра е кризисната му подготвеност.

X3. Кризата е очаквано събитие от специалистите по връзки с обществеността с по-голям професионален опит.

4. Обобщение

Кризата е непредсказуема и създава нужда от информация. Проблем, който засяга лечебно заведение, вълнува множество заинтересовани лица. Въпреки че кризата е стресова ситуация за всяка организация, в медицинската практика ценностите, приоритетите и комуникацията са най-важни. Емоционалният и изключително личен елемент разграничава кризите в здравеопазването от кризи, засягащи други индустрии.

При криза отговорност на организацията е да оптимизира стратегията си за комуникационно поведение. Тази рефлексия е резултат от предварителна подготовка. Тъй като кризите застрашават организационните активи, ефективното управление на кризисните комуникации става критично в способността си да оформя и влияе на общественото възприемане на кризата. Подходящата комуникация може да стимулира смекчаващи поведения, които да намалят риска, и се основава на действия, които оформят основно значение на кризисните събития. *Всъщност важното е как фактите са представени и*

¹⁸ Penrose, J. The „Build-the-Box“ Lesson. 2000. 155.

¹⁹ Цветкова, М. Комуникационен мениджмънт. София: Gaberoff, 2000, 133.

*възприети*²⁰. Именно това налага добрата пред-кризисна подготовка, която включва обучения на екипа, план, бюджет, работещи системи за мониторинг на потенциални заплахи и за ранно предупреждение.

Настоящата статия прави опит да обобщи степента на кризисно-комуникационна готовност на частните лечебни заведения. Количествената информация, получена от проучването, дава възможност да се потвърдят предложените хипотези, с което се обобщава приносът в областта на връзките с обществеността в сферата на лечебните заведения.

²⁰ Sellnow, T., & Seeger, M. Exploring the boundaries of crisis communication: The case of the Red River Valley flood. *Communication Studies*, 2001. 153-167.

УПРАВЛЕНИЕ НА ИТ ИНФРАСТРУКТУРАТА ПРИ ЯЗОВИРИТЕ ВЪВ ВОДНИЯ СЕКТОР В БЪЛГАРИЯ

Моника Илиева¹

Резюме: Статията представя резултатите от изследване, посветено на управлението на ИТ инфраструктурата на язовирите във водния сектор на България. От него се потвърждава, че инвестирането в информационните технологии е средство за подобряване на ефективността на язовирите. Внедряването на съвременни ИТ технологии води до значително намаляване на разходите и подобряване на вътрешното управление. Класифицирането на язовирите се извършва от комисии, назначавани със заповед на областните управители. Те имат за цел да проверят готовността за безопасната експлоатация на язовирите и съоръженията към тях чрез симулации и тестване на ИТ системите. Освен удобство от технологиите, системите осигуряват и по-голяма бързина за реакция при кризисни ситуации и намаляват възможностите за допускане на грешки при взимането на важни решения. Системите позволяват на различни държавни органи, отговарящи за водните ресурси, едновременно да следят състоянието на язовирите и каскадите. По този начин се понижава рискът от недоглеждане и се споделя отговорността. С въвеждането на електронно правителство в системите за държавно управление и системите на критичната водна информационна инфраструктура от изключително значение е сигурността на тези системи и данните, които създават, обработват и пренасят в компютърните мрежи. Решаващо е значението и използването на технологични инструменти за разкриване на уязвимостите и заплахите и споделяне на информацията за тях.

Ключови думи: критична инфраструктура, управление, язовири, информационни технологии.

Увод

Актуалността и значимостта на темата се определя от зачестяването на природните явления (наводнения и засушаване), както и проблемите, настъпващи с тях всяка година, и от

значението на ИТ системите за управлението на язовирите. Инвестирането в информационните технологии, включени в управлението на изградените язовири, е от първостепенно значение за подобряване работата и справянето в кризисни ситуации на язовирите. Стопанисването и експлоатацията на язовирите без обучен персонал, а именно, как да работят с ИТ системите, би довело до риск от наводнения, пресушавания или разрушения. Необходимо е да се правят обучения и симулации на системите за управление на язовирите, както и на самия персонал.

Обект на изследването са язовирите от критичната инфраструктура на България.

Предмет на изследването е управлението на ИТ инфраструктурата на язовирите в България.

Целта на изследването е да се изясни значението на ИТ инфраструктурата при управлението на язовирите в България, което е свързано с повишаване на тяхната безопасност и сигурност.

Информационната система (ИС) е основа на системата за управлението на фирми, учреждения, институции и отрасли.

Целта на информационните системи е да се управляват процесите, действията на субектите (хората, обектите, предмет на управление от тази система).

Пред ИС стоят за решаване различни задачи. Те се решават с помощта на използване съвременни информационни технологии (ИТ), които изпълняват управленски функции посредством експлоатационните възможности на изчислителната техника от различен клас или поколение.

ИТ включват съвкупност от нови високо-ефективни методи и средства за изграждане, развитие и усъвършенстване на ИС за автоматизация на информационната дейност в управлението. ИС е система за събиране, съхраняване, обработка, предаване и ползване на информацията и може да бъде от различни родове.

¹ Магистър по икономика на отбраната и сигурността в катедра „Национална и регионална сигурност“, УНСС, и част от изследователския екип, разработващ научноизследователски проект НИД НИ-24/2021 „Изисквания и концептуален модел за създаване на лаборатория за обучение в ОКС „магистър“ по киберсигурност в УНСС“.

В изследването са използвани различни *източници* на информация, като: специализирана литературна, официални документи, стратегии и програми на Република България, статистически данни и материали от интернет.

Изследването е *ограничено* да обхваща ИТ инфраструктурата на язовирите в България.

1. ИТ в управлението

Информационните потребности на управлението идват от необходимостта за обусловеност от информация на отделното място при изпълнение на управленския процес в зависимост от редица фактори, разделящи се на три групи – икономически; психологични; организационни.

Потребностите включват най-общо следните елементи:

- обективна информация, цел, контрол и анализ на параметрите на организацията и технологията на управлението;
- потребности от текуща информация, която следи за състоянието на фирмата и нейните подсистеми;
- от отчетна информация (счетоводна, статистическа);
- от прогностична и планова информация.

Потребностите от информация могат да бъдат задоволени от различни източници – научно-техническа информация, външна информация, оценка на постигнати резултати, международни и национални източници и др.

Използването на ИТ се изразява в 2 сфери на управление – оперативно и стратегическо планиране. На оперативния план и на стратегическия са присъщи едни и същи принципи, когато става въпрос за автоматизация на управлението на всички сфери на обществения живот. Основни принципи на автоматизацията на оперативното планиране (ОП) произтичат от дейностите, които са включени в него. При фирмите и отраслите ключовата дума е производство – автоматизация на производствения процес. При стратегическото планиране основните принципи се основават на стратегията на разгръщане и развитие на фирмата, отрасъла или държавното учреждение. СП обхваща процесите, свързани с – финансово-счетоводна дейност; търговска (стопанска) дейност; дейности по управлението на персонала, заплащането и квалификацията на персонала; управлението като цяло на всички длъжности, разгледани в една система, а не изолирани една от друга. Стратегическото

решаване на проблемите е свързано с разработването на ясна концепция за бъдещето развитие на тази система (фирма, отрасъл, институция).

Същност на информацията – в стопанските и управленските системи, информацията отразява състояния от материално-веществен характер. Те са резултат от осъществените процеси по време на производствено-стопанската дейност или управленска дейност.

Необходимо е да се разграничават понятията „информация“ и „данни“. Понятието „информация“ се състои в отражението на състоянието на обекта на управление, предназначението му е за наблюдение на обекта и за коригиране на неговото поведение при необходимост. Понятието „данни“ се свързва със системите за обработка на данни. Те представляват съвкупност от показатели (числови и текстови) и са регистрирани на определени технически (електронни) носители. Оттук произтича особеността на данните. Те отразяват пасивно регистрирани събития/състояния. Данните имат физическа форма на представяне (технически носител), тя може да бъде графична (при ръчно обработване на документи), може да бъде магнитно изражение на числата (технически носител). За разлика от данните, информацията отразява смисловото състояние на обектите. Показва характера на констатираните отклонения и представлява основа за реализиране на управленските функции. Важно място в информацията заемат предложенията за решаване на проблемите на развитието във всички горепосочени сфери.

Информационната система на предприятието и по-конкретно неговите финанси и управление се осъществяват от производствено-търговската дейност (стопанска) на предприятието, като притежават определена производствено-търговска и финансова самоотчетност, които се характеризират със съответните технико-технологична организация, с икономическо и организационно единство, което е в основата за схващането му като икономическа система. Характерна черта на съвременното производство е неговата механизация и по-специално – автоматизацията. Съществува правен, организационен, функционален и информационен модел на предприятието или фирмата. Информационният модел е в пряка зависимост от функционалния модел. Целта на информационния модел е да представи информационното осигуряване и управлението на производствената, стопанска или др. дейност на фирмата. Чрез него се цели

да се разкрият различни потребности от информация за нуждите на управлението, да се определят източниците на информация, да се определи технологичният модел за обработка на данните и да се изгради информационната система. Ефективността от една рационално изградена и реално съществуваща ИС се измерва със степента на автоматизация на отделните дейности на управлението на тази система, свързани с няколко елемента – разработка на обоснована и реалистична вътрешнофирмена (междуетраслова) прогноза и бизнес план.

Елементите на една информационната система са – функции; данни; организация; управление. Тези елементи се намират в единство, като ги обединява една концепция. Главните задачи на тези елементи се очертават в избора на конкретни съвременни ИТ и тяхната фактическа реализация, водеща до най-ефективно управление на системата. Системата за автоматизиране обработката на информация е система, която регистрира, обработва и съхранява данни, които впоследствие се използват от управленските информационни системи като информация за управленските процеси. Всяка информационна система има уникална архитектура, която представлява логическата структура на системата, взаимовръзките и йерархията на нейните елементи.²

2. Управление на язовирите като част от критичната инфраструктура

Процесът на защита на критичната инфраструктура се определя от българското законодателство (Закон за защита при бедствия), като: „свкупност от дейности, целящи гарантиране на нормалното функциониране, непрекъснатостта и целостта на критичните инфраструктури с цел възпиране, намаляване, смекчаване или неутрализиране на заплахите, рисковете или уязвимостта им“.³ В страната има изградена мрежа от язовири и водоеми, които се използват за добив на електроенергия,

за водоснабдяване – питейно, промишлено и за напояване на земеделските земи. Защитата на критичната инфраструктура на сектор „Водни ресурси“ се състои от следните етапи:

- Идентифициране на степента на значение за националната инфраструктура – започва с определянето на списък с критичните сектори. Степента на критичност на даден сектор се определя от неговото място и значение във веригата на доставките на жизненоважни продукти и услуги и от потенциалното, неблагоприятно, разрушително въздействие, което неговото нарушаване би имало върху нея.
- Оценяване на заплахите – от гледна точка на естеството заплахите за обектите на критичната инфраструктура на сектор „Водни ресурси“ могат да бъдат разделени в следните основни групи: природни бедствия – земетресения, наводнения, суша, свлачища, бурни ветрове, пращни бури, градушки и др.; пожари – от преднамерени и непреднамерени действия на човешкия фактор; аварии – в обектите; преднамерени и непреднамерени действия от човешки фактор; катастрофи – с плавателни съдове, в резултат от преднамерени и непреднамерени действия, както и резултат от целенасочени човешки действия – тероризъм“. Детайлното анализиране на заплахите за обектите на критичната инфраструктура позволява тяхното навременно неутрализиране и повишаване устойчивостта на системата;
- Оценяване на риска – процесът на анализ и оценка на риска се свежда до определяне на същността и размера на риска като функция на заплахите, уязвимостта, вероятността за сбъждане на събитията и техните последици. Рискът на определен обект от състава на критичната инфраструктура се определя като функция на три параметъра: заплахата върху обекта, последици, оценка на загубите.

² Информационни технологии и информационни системи в управлението; 03.02.2020 г.; Посетен на: 5.7.2021 г.; Достъпно на: <http://www.kursovarabota.com/%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B8-%D0%B8-%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86/>

³ Закон за защита при бедствия, Обн., ДВ, бр. 102 от 19 декември 2006 г., изм., ДВ, бр. 41 от 22 май 2007 г., изм., ДВ, бр. 113 от 28 декември 2007 г., изм., ДВ, бр. 69 от 5 август 2008 г., изм., ДВ, бр. 102 от 28 ноември 2008 г., изм., ДВ, бр. 35 от 12 май 2009 г., изм., ДВ, бр. 74 от 15 септември 2009 г., изм., ДВ, бр. 93 от 24 ноември 2009 г., изм., ДВ, бр. 61 от 6 август 2010 г., изм., ДВ, бр. 88 от 9 ноември 2010 г., изм., ДВ, бр. 98 от 14 декември 2010 г., изм., ДВ, бр. 8 от 25 януари 2011 г., изм., ДВ, бр. 39 от 20 май 2011 г., изм., ДВ, бр. 80 от 14 октомври 2011 г.

- Оценяване на уязвимостта представлява степен на податливост на даден обект от критичната инфраструктура на определени заплахи. Обозначава в системата, което се характеризира с по-голяма степен на податливост на въздействието на заплахите. Уязвимостта сама по себе си не генерира неблагоприятни последиствия, тя се реализира само тогава, когато е подложена на въздействието на дадена заплаха.
- Оценяване на безопасността, сигурността на язовирите, включва конструктивната сигурност и технологичната надеждност на съоръженията, те са отправна точка при оценка на състоянието на хидровъзлите.
- Вземане на стратегически решения – стратегическите решения определят насоките за бъдещо развитие на защитата на критичната инфраструктура, оказват продължително въздействие, налагат извършването на реформи, изискват рационално реструктуриране, ангажират значителни ресурси и създават конкурентни предимства. Засягат целите и стратегиите за защита на инфраструктурата предимствата и недостатъците, възможностите и заплахите, сферите на действие и др. Вземат се при формирането, селектирането, реализирането, контролирането и оценяването на избрана стратегия.⁴

Управлението на водните ресурси на България оказва влияние върху почти всички аспекти на обществото и икономиката, включително производството и сигурността, водоснабдяването и канализацията, здравеопазването, енергетиката, туризма и функционирането на екосистемите. Наличието на вода с добро качество е от изключително значение за хората, природата и икономическите дейности.⁵

Основната цел на язовирните водохранилища е да съхраняват вода за напояване, за производство на електроенергия, питейна вода за населението и вода за промишлено водоснабдяване,

включително охлаждане, транспорт, рибовъдство, отдиш и т.н.

Язовирите имат важна функция по отношение на регулирането на дебита и контролиране на нивата на реките. Именно затова язовирите се класифицират по степен на потенциална опасност.

Процедурата по класификация на язовирите се извършва от комисии, назначавани със заповед на областните управители. Те имат за цел да проверят готовността за безопасната експлоатация на язовирите и съоръженията към тях чрез симулации и тестване на ИТ системите.

Класифицирането на язовирите на територията на Република България се извършва по степен на потенциална опасност в зависимост от възможно най-лошите последици при освобождаване на съхраняваните в язовира води, предизвикани от разрушаване или неправилна експлоатация на съоръженията. Съобразно оценката на риска от човешки грешки и жертви, икономически, социални и екологични щети язовирите се класифицират в три степени на потенциална опасност: (1) първа висока степен на потенциална опасност; (2) втора значителна степен на потенциална опасност; (3) трета ниска степен на потенциална опасност.⁶

С класификацията на язовирите по степен на потенциална опасност се дава възможност за диференциране на изискванията за експлоатация на съоръженията и за определяне на различна периодичност на проверките от страна на контролния орган – Държавната агенция за метрологичен и технически надзор (ДАМТН). По този начин се гарантира и извършването на ежегоден контрол за осигуряване на мерките за безопасна експлоатация, тестване на ИТ системите и обучителни симулации на язовирите в потенциална опасност. Тестването на ИТ системите и провеждането на рискови симулации с цел обучение позволяват предварителна подготовка и адекватна реакция на персонала при евентуално настъпване на аварийна ситуация. По този начин може да се предотврати застрашаването живота и здравето на хората, критичната

⁴ Национална стратегия за управление и развитие на водния сектор; 2012 година; Министерство на околната среда и водите; Pdf; Прочетено на: 1.07.2021 г.

⁵ Закон за водите на Република България; Посетен на: 01.07.2021 г.; Достъпен на: http://www5.moew.government.bg/?page_id=54612

⁶ Държавна агенция за метрологичен и технически надзор; Класифицирани са 1665 язовира в 13 области, 540 от тях са в първа степен на потенциална опасност. 15 области изостават в процеса; Посетен на: 03.07.2021 г.; Достъпен на: <https://www.damtn.government.bg/klasificirani-sa-1665-yazovira-v-13-oblasti-540-ot-tyah-sa-v-parva-stepen-na-potenczialna-opasnost-15-oblasti-izostavat-v-proczesa/>

инфраструктура, пътища от републиканската пътна мрежа, промишлени предприятия и много други. От друга страна, класифицирането дава възможност на собствениците на язовири да декларират информация за даден язовир и съоръженията към него, което ще даде възможност сами да отговарят за поддържането, стопанисването, симулациите и контрола на даден язовир.

3. Казусът на предприятието „Язовири и каскади“

Предприятието „Язовири и каскади“ е със статут на клон на Националната електрическа компания (НЕК)⁷ и е с предмет на дейност „Техническа експлоатация и поддържане на язовири и хидроенергийни обекти“.

Основната дейност на НЕК ЕАД предприятие „Язовири и каскади“ е да експлоатира и поддържа големите язовири и хидроенергийните обекти в страната и ежедневно да изготвя водния баланс на водохранилищата.

Наблюдението, измерването и анализирателното на протичащите явления и процеси в язовирните стени се извършват на базата на изготвените програми за технически контрол чрез изградените за тази цел контролно-измерителни системи, като стриктно се спазват изискванията на нормативните документи в тази насока. НЕК ЕАД инвестира в информационните технологии като средство за подобряване на ефективността на компанията.

Възприетият подход за внедряване на съвременни ИТ решения води до значително намаляване на разходите и подобряване на вътрешнофирмените процеси. Изградената ИТ инфраструктура е съобразена с текущите изисквания на бизнеса и е базирана на съвременни технологични решения от водещи хардуерни производители и разработчици на софтуер.

Архитектурата позволява ефективно използване на изчислителните ресурси, гарантира висока устойчивост на откази. Внедрените информационни системи обхващат всички процеси в компанията и предоставят възможност за оперативно приспособяване към динамично променящата се бизнес среда. В компанията са внедрени корпоративни специализирани информационни системи от висок клас: ERP (Enterprise Resource Planning SAP R/3), AMR (Automatic

Meter Reading), Billing, GIS (Geographic Information System), SRM (Supplier Relationship Management), BW (Business Warehouse)⁸ и други, като всички изброени системи са тясно интегрирани и са на разположение до всяко работно място в страната чрез използване на телекомуникационни и VPN (Virtual Private Network) технологии.

Фокусът на внедряването на посочените ИТ системи е за постигане на пълен интегритет на данните и висока комуникационна сигурност, като са взети предвид съвременните стандарти за съхранение на данни. Изгражданата през годините комуникационна инфраструктура на базата на съвременни технически средства, гарантираща сигурност при пренос на данни и поддържаща висока надеждност и достъпност до данните, беше развивана с оглед нарастващата необходимост за по-голям капацитет на пренос.

Техническата инфраструктура в DC (Data Centre) в Централно управление на НЕК ЕАД се базира на 32- и 64-битови сървъри, които са оразмерени съгласно изискванията на системите и се използват виртуализационни технологии за сървърна консолидация. Напълно резервираната мрежа от устройства за съхранение на данни SAN (Storage Area Network) позволява гъвкаво и сигурно управление на дисковите и лентовите ресурси, като допринася за постигането на целите за висока производителност и необходимата наличност на всички системи. Регионалните поделения на компанията в страната (повече от петдесет на брой) са свързани посредством IP-Sec VPN, използвайки IP пренос.

С развитието и модернизирателното на информационната среда в НЕК ЕАД са постигнати следните цели:

- съкратено е времето за вземане на важни управленски решения чрез осигуряване на цялата корпоративна финансова и техническа информация on-line;
- изградена е надеждна комуникационна среда с висока степен на сигурност между всички централни и регионални обекти, разположени на територията на Република България;
- предоставена е възможност на всички потребители да използват целия набор от интернет услуги;
- осигурено е управлението на вътрешния

⁷ НЕК ЕАД ПРЕДПРИЯТИЕ „Язовири и каскади“ – Поделения; Техническа експлоатация; Ремонт и инвестиции; Водостопанска дейност; Посетена на 03.07.2021 г.; Достъпно на: <https://nek.bg/dams/index.php/bg/>

⁸ ERP – Планиране на корпоративни ресурси; AMR – Автоматично отчитане на измервателния уред; Таксуване; GIS – Географска информационна система; SRM – Управление на връзките с доставчиците; BW – Бизнес склад

документооборот чрез използване на документооборотни системи, както и използване на функционалността на ERP в тази сфера;

- постигната е висока надеждност и достъпност на данните посредством съвременни решения за съхранение и архивиране на данни;
- използвани са съвременни решения за идентификация на потребителите и надеждно криптиране и компресиране на данните при трансфер;
- гарантирана е достъпността до данните в работно и извънработно време чрез използване на съвременни технически решения и високонадежден хардуер и софтуер;
- сигурността на системите е подсигурана от недобронамерени действия посредством използване на адекватни решения за защита.⁹

Сред строителните инженери съществува опасението, че язовирите могат да провалят дни или седмици след земетресение дори ако не се появят незабавни доказателства за проблем. Евентуални пукнатини или границата между бетонния участък на язовира и почвените насипи от страната на язовира и върху това какво е състоянието на почвените филтри. Почвените филтри се състоят от по-груби зърнени почви, отколкото почвата, използвана в непроницаемото ядро на язовира. Почвените филтри са вградени в язовирите повече от пет десетилетия. Откакто са създадени почвените филтри, техните стандарти за проектиране се основават на експериментални проучвания без подробно и валидирано компютърно моделиране на почвените зърна.

За първи път в сътрудничество между Националната лаборатория на Лорънс Ливърмор (LLNL) и Инженерния център за инженерни изследвания и развитие на армията на САЩ (ERDC) изследователите завършват проучване, демонстриращо ефективността на почвените филтри в мащаба на почвените зърна.

Работата им включва провеждане на триизмерно моделиране на почвени филтри на нивото на зърното и след това преодоляване на взаимодействието на ерозията на почвата с поведението на самия язовир.

Компютърните симулации на колаборацията, валидирани от експериментални тестове, провеждани от EDRC, показват, че филтрите на язовирите, които отговарят на съществуващите днес стандарти за резервоари, са ефективни за защита. Компютърните симулации могат да се използват за оценка на успеха или неуспеха на филтъра при различни почвени или натоварващи условия и могат да доведат до смислени оценки на времето и характера на проблемите на язовира, причинени от вътрешна ерозия от сърцевината чрез филтърните материали.¹⁰

Заклучение

През последните двадесет години киберсигурността се превърна от явление в естествена характеристика на виртуалното пространство, създадено посредством интернет и другите компютърни мрежи. Своевременното информиране за новопоявилите се киберзаплахи стана жизненоважно за държавните и частните организации в стремежа им да противодействат на инцидентите в сигурността.

Кибератаките се разглеждаха като рискови действия с ограничен обхват и неголям потенциал за вреди, изискващ само стандартна техническа намеса. Но злоумишлениците станаха все по-организирани и техните атаки – по-сложни, което направи традиционните методи и средства за отбрана по-малко ефективни при справянето с новите заплахи. От дребно вредителство въздействието на зловредния софтуер се превърна в сериозен проблем за сигурността на информацията и широко използвано средство за шпионаж. Кибернетичното измерение на политическите конфликти еволюира от саботиране на информационна политическа или индустриална кампания до водене на информационна война.

Във връзка с въвеждането на електронно правителство в системите за държавно управление и системите на критичната водна информационна инфраструктура, от изключително значение е сигурността на тези системи и данните, които създават, обработват и пренасят в компютърните мрежи.

От решаващо значение е използването на технологични инструменти за разкриване на уязвимостите и заплахите и споделяне на информацията за тях. Основните задачи в това направление са свързани с:

⁹ НЕК ЕАД; Информационни технологии; Посетен на: 03.07.2021 г.; Достъпно на: <https://nek.bg/index.php/bg/za-nas/it>

¹⁰ Проучване на язовирен дизайн, ефективен при земетресения; Прочетено на 05.07.2021 г.; Достъпен на: <https://bg.ergonengineering.com/study-shows-dam-design-effective-546257>

- Идентифициране на чувствителната информация и ценните информационни активи на организацията;
- Ефикасна идентификация на киберзаплахите за системите;
- Вграждане на защитни механизми, реализиращи превенция срещу атаките (Системи за превенция срещу проникване – Intrusion Prevention System);
- Прилагане на инструменти за разкриване на атаки в най-близко до реалното време (Системи за откриване на проникване – Intrusion Detection System);
- Планиране и изпълнение на процедури за бързо възстановяване след инциденти.

От съществено значение е непрекъснатото обучение на служителите и потребителите на информация в секторите на критичната инфраструктура при язовирите във водния сектор чрез създаване на специални програми и провеждане на семинари и работни срещи.

Използвана литература

1. Държавна агенция за метрологичен и технически надзор; Класифицирани са 1665 язовира в 13 области, 540 от тях са в първа степен на потенциална опасност. 15 области изостават в процеса; Достъпен на: <https://www.damtn.government.bg/klasificzirani-sa-1665-yazovira-v-13-oblasti-540-ot-tyah-sa-v-parva-stepen-na-potencialna-opasnost-15-oblasti-izostavat-v-proczesa/>
2. Закон за защита при бедствия, Обн., ДВ, бр 102 от 19 декември 2006 г., изм., ДВ, бр. 41 от 22 май 2007 г., изм., ДВ, бр. 113 от 28 декември 2007 г., изм., ДВ, бр. 69 от 5 август 2008 г., изм., ДВ, бр. 102 от 28 ноември 2008 г., изм., ДВ, бр. 35 от 12 май 2009 г., изм., ДВ, бр. 74 от 15 септември 2009 г., изм., ДВ, бр. 93 от 24 ноември 2009 г., изм., ДВ, бр. 61 от 6 август 2010 г., изм., ДВ, бр. 88 от 9 ноември 2010 г., изм., ДВ, бр. 98 от 14 декември 2010 г., изм., ДВ, бр. 8 от 25 януари 2011 г., изм., ДВ, бр. 39 от 20 май 2011 г., изм., ДВ, бр. 80 от 14 октомври 2011 г.
3. Закон за водите на Република България; Достъпен на: http://www5.moew.government.bg/?page_id=54612
4. Информационни технологии и информационни системи в управлението; Достъпно на: <http://www.kursovarabota.com/%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B8-%D0%B8-%D0%B8%D0%B8%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86/>
5. НЕК ЕАД ПРЕДПРИЯТИЕ „Язовири и каскади“ – Поделения; Техническа експлоатация; Ремонт и инвестиции; Водостопанска дейност; Достъпно на: <https://nek.bg/dams/index.php/bg/>
6. НЕК ЕАД; Информационни технологии; Достъпно на: <https://nek.bg/index.php/bg/za-nas/it>
7. Проучване на язовирен дизайн, ефективен при земетресения; Достъпен на: <https://bg.ergonengineering.com/study-shows-dam-design-effective-546257>
8. 5 стъпки за по-добра киберсигурност; Достъпно на: <https://www.dnevnik.bg/blogosfera/article/409743>

ЕВОЛЮЦИЯТА НА КОМУНИКАЦИОННИЯ ПРОЦЕС

Николай Ужаков¹

Резюме: В настоящата статия акцентираме на развитието и сложността на комуникационния процес, като обръщаме особено внимание на човека като главно действащо лице в този процес. Изследователската гледна точка и анализът се формират на базата на следните основни елементи: 1) Модели на комуникацията; 2) Цели на комуникацията; 3) Комуникацията в обществото на знание.

Summary: In this article, we emphasize the development and complexity of the communication process, paying special attention to the person as the main actor in this process. The research point of view and the analysis are formed on the basis of the following main elements: 1) Models of communication 2) Goals of communication 3) Communication in the knowledge society.

Key words: complexity of the communication process, main elements of communication, models of communication, goals of communication, knowledge of society

Основната цел на тази статия е да представя комуникационния процес като взаимодействие, в който човек както дава, така и получава. Процес, в който информацията стига до всеки член на обществото, така както кислородът стига до всяка клетка на тялото. Комуникацията е възникнала с появата на човека в ролята му на подател, от една страна, и получател, от друга.

Основната задача на автора е да представи комуникационния процес като най-динамичен процес, развиващ се и днес. Водеща роля за този жизненоважен процес е поверена на човека: способността да твори – да комуникира.

Думата „комуникация“ (communication) е чуждица, еквивалент на бълг. „общуване“. От лингвистична гледна точка няма разлика в термините. В началото на XXI в. думата „общение“ еволюира и стана модерно да се говори за комуникация. Това се дължи главно на бизнес езика, който навлезе предимно последните

десетилетия заедно със светкавичното развитие на новите технологии.

Според Шрам² трябва да разберем ясно едно нещо: комуникацията е нещо, което хората творят. В настоящия труд разглеждаме комуникацията като най-висшата форма на творчество, с която е надарен човекът. Комуникацията е най-големият дар, умение и способност. Човекът умира в мига, в който спира да комуникира (общува). По-долу ще разгледаме определенията на чуждестранни и родни изследователи в сферата на комуникацията.

Кунчик и Ципфел³ определят комуникацията като процес, чрез който се предава информация или новина от предавател към приемател. Коректното приемане на послание също се счита за решаващо за наличието на комуникация. Но трудно е да се определи кога има действително „безпогрешно“ (коректно) предаване на информация. Комуникацията е поведение, чиято цел от гледна точка на комуникатора е предаването на послания посредством символи на едно или повече други лица. Авторите уточняват, че за много изследователи успехът (ефектът) на едно предаване на информация е фундаментален за наличието на комуникация. Следователно комуникацията се дефинира като процес, чрез който дадено съобщение под формата на знак или символ и се предава от един организъм в друг и променя неговото поведение, съществува опасността да се изключат всички онези феномени от понятието за комуникация, които не предизвикват „промяна в поведението“.

П. Тодоров⁴ дава следната кратка дефиниция: комуникацията е взаимодействие. Взаимодействие на отделните елементи на една система, така че да са постоянно във връзка един с друг. Това важи от политиката и общественото мнение през производствения процес и фирмените отношения, през образователния процес и журналистиката, та чак до емоционалната личностна сфера. Развитието на човешката

¹ Докторант в катедра „Медии и обществени комуникации“, УНСС.

² Ласуел, Х., Шрам, У., Флор, М., Робъртс, Д., Д. Маккуейл, Комуникацията. София, 1992 г., стр. 34

³ Кунчик, М., А. Ципфел. Въведение в науката за публицистика и комуникации, Издател: Фондация „Фридрих Еберт“, 1997, стр. 15

⁴ Тодоров, П. Медийни технологии, София, УНСС, 2013, стр. 11.

цивилизация е невъзможно без един съществен елемент, допълва определението П. Тодоров⁵ – комуникацията, процес при който се осъществява размяна на идеи и информация. Трябва постоянно да се **обменя** информация, за да може системата да се развива.

Уилбър Шрам⁶ дефинира комуникацията като инструмент за контролиране на обществената температура. *Посредством стимулирането на мечти „социалната температура“ можела да се повиши и обратно чрез разпространението на важни изходни информации температурата можело да се понижи.*

Ласуел⁷ стига до заключението, че комуникационният процес в обществото извършва три функции: 1) наблюдение на средата, откриване на заплахи и възможности, засягащи позицията на стойността на обществото и неговите компоненти; 2) съотношение между компонентите на обществото в реагирането на средата. 3) предаването на социално наследство.

Ако разгледаме комуникация като многостранно и сложно явление, можем да я сравним

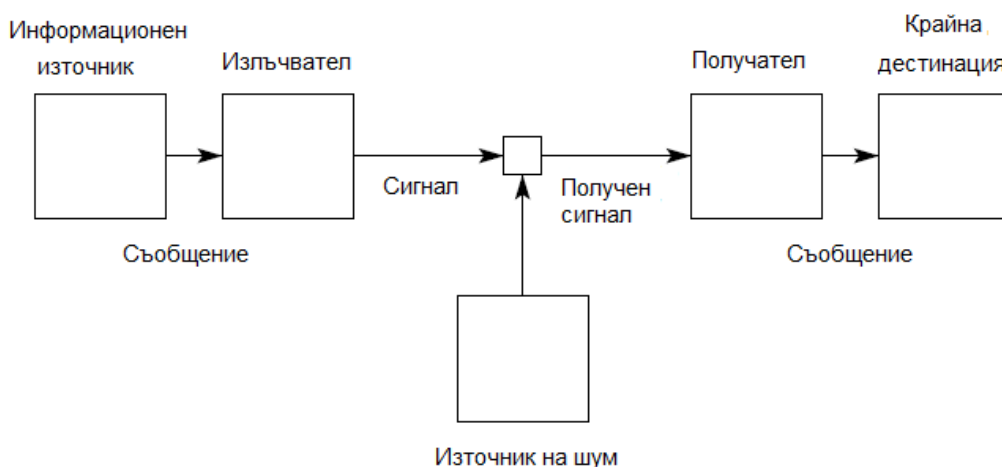
с диамант и да видим как всеки един от изследователите описва различен ръб (фасет), който вижда. Шрам представя комуникацията като творчество, като инструмент за контролиране на обществената температура; Кунчик и Ципфел я представят като предаване на информация, в резултат на която се променя поведението на човека; П. Тодоров я определя като непрекъснато взаимодействие.

Модели на комуникацията

С. Иванов⁸ говори за три вида модели на комуникацията:

Линеен модел на Шенън и Уивър, който представя техническата страна на комуникацията на фиг. 1. Комуникацията е еднопосочен процес, който се осъществява като комуникатора кодира свои послания и ги изпраща на реципиента чрез определени канали. От своя страна реципиента получава сигналите и ги декодира. Този модел се прилага при писмената комуникация, където СМИ е инициатора, а получателят се разглежда като обект на въздействие.

Фиг. 1. Линеен модел на Шенън и Уивър

Източник: http://ebox.nbu.bg/mascom12/view_stat.php?id=17 посетен на 4-2-21

Интерактивен модел на фиг. 2. Норберт Винер⁹ – американски математик, известен като баща на кибернетиката, усъвършенства модела на Шенън и Уивър, като набляга силно на обратната връзка, защото комуникаторът

и реципиентът в процеса на комуникацията си разменят ролите и при него.

Трансакционния модел е най-цялостен. Той включва събития преди и след междуличностната комуникация, които могат да се окажат решаващи за взаимоотношенията между

⁵ Пак там, стр. 13.

⁶ Кунчик, М., А. Ципфел. Въведение в науката за публицистика и комуникации. Издател: Фондация „Фридрих Еберт“, 1997, стр. 56

⁷ Ласуел, Х., У. Шрам, М. Флор, Д. Робъртс, Д. Маккуейл. Комуникацията. София, 1992 г., стр. 21

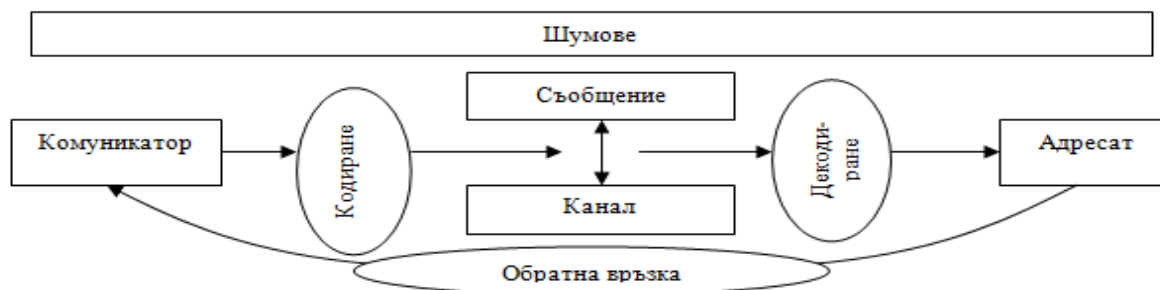
⁸ Иванов С. Професионално педагогическо общуване. Епископ Константин Преславски, Шумен, 2004, стр. 18.

⁹ http://ebox.nbu.bg/mascom12/view_stat.php?id=17 посетен на 4-2-21

участниците в него. Според него *всеки участник във всеки момент получава и декодира сигнали* от своите партньори, но и последните също така

непрекъснато получават определена информация от него.

Фиг. 2. Модел на Шенън и Уивър, усъвършенстван от Винер

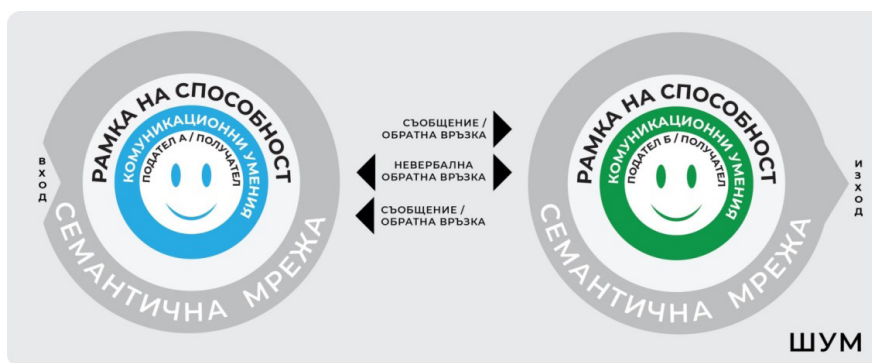

Източник: http://ebox.nbu.bg/mascom12/view_stat.php?id=17 посетен на 4-2-21

М. Харизанова¹⁰ и Н. Миронова дават модела на Филип Луис (фиг. 3), при който „организационната комуникация е сложна система, включваща чувствата, отношенията, връзките и уменията на хората, както и целите на управлението и процеса на промяната, адаптацията и разрастване. Индивидите могат едновременно да получават и изпращат информация”. Соколов¹¹ отбелязва, важно е да се обърне внимание на следното обстоятелство. Комуникационните канали осигуряват движението не на значенията, а само на материалното въплъщение на съобщенията, което изразява семантичното съдържание. Освен това движението се осъществява във физическо (геометрично) пространство

и в астрономическо време. Комуникационната дейност, както знаете, е движение на значения в социалното пространство, а резултатът от тази дейност е разпространението на образованието, формирането на общественото мнение и обществените настроения и др. Комуникационната дейност е духовна дейност, но за нейното изпълнение се изискват материални и технически средства, които са канали за комуникация. И така, комуникационните канали са материалната страна на социалната комуникация. Например социалната комуникация в компанията, се материализира чрез официалния канал за комуникация в компанията – имейла.

Етапи при модела на Луис (фиг. 3):

Първи етап. Осмисляне и интерпретиране на информацията, която комуникаторът трябва да

предаде. Чрез кодиране идеите на комуникатора се превръщат в система от символи (счетоводна

¹⁰ Харизанова, М., Н. Миронова. Комуникации управлението. София, Авангард прима, 2008, стр. 13.

¹¹ Соколов, А., В. Общая теория социально комуникации. Санкт-Петербург, 2002, стр. 78.

информация, отчети за продажби, заповеди и др.). Посланието се изпраща чрез комуникационния канал във вербална и невербална форма.

Втори етап. Предаване на информацията до получателя (отдел направление, ръководител, изпълнител). Изправността на канала има съществено значение, има условия за възникване на шум. Причините за шума могат да бъдат: технически, персонални и смислови.

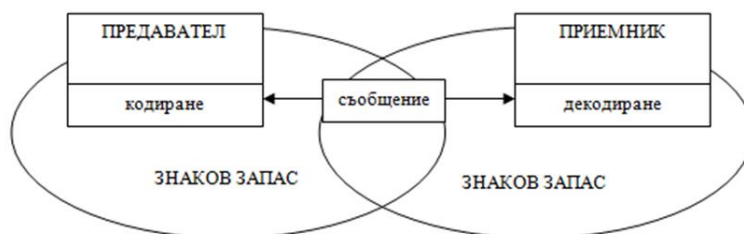
Трети етап. Получаване на съобщението. Декодиране – за да възприеме съобщението, получателят трябва да го трансформира в удобния за него вид. При декодирането може да има смущение, което ще промени съобщението.

Четвърти етап. Предприемане на действия от страна на получателя на база на получената

информация. Смята се, че комуникацията е осъществена и потвърдението е под формата на обратна връзка.

За да обогатим представата си комуникацията, ще разгледаме модела на Уилям Шрам¹² на фиг. 3, който го опростява значително, като го разделя на два етапа: 1) Комуникатора изгражда колкото може по-добре знаците, с които той се надява да предизвика желаните отговори – независимо дали са вербални, звукови, слухови, визуални или осезателни. 2) Реципиентът подбира между стимулите които му се предлагат, съдържанието на съобщението, което той е избрал, интерпретира го и се справя с него така, както е подтикнат да направи.

Фиг. 3. Комуникационен модел на Шрам

Източник: http://ebox.nbu.bg/mascom12/view_stat.php?id=17 Посл. посетен на 4-2-21

Цели на комуникацията

Според П. Тодоров¹³ различните цели на успешната комуникация са следните:

- Да информира и да запознае обществеността с проекта
- Да сподели и разшири кръга на тези, които взимат решения
- Да въвлече другите в продуктивното взаимодействие
- Да се получи обратна връзка за състояние, условия, възможности, позиция на потърпевши и изпълнители
- Да се издигне на нивото на обществена дискусия
- Да съобщи ясно какво можем и какво не можем да направим по формулирания проблем.

Според М. Харизанова и Н. Миронова¹⁴ основните цели на комуникацията в организацията

са: 1) Осигуряване на ефективен обмен на информация между субектите и обектите на управление. 2) Усъвършенстване на междуличностните отношения в процеса на обмен на информация. 3) Създаване на информационни канали за обмен на информация между отделните службеници, екипи и координация на техните задачи и действия. 4) Регулиране и рационализиране на информационните потоци.

Шрам¹⁵ обръща сериозно внимание на факта, че дефинирайки целта на комуникацията, трябва ясно да разграничим гледната точка на комуникатора, от тази на реципиента: *От гледна точка на комуникатора:* информира, обучава, доставя удоволствие, предлага и убеждава. *От гледна точка на реципиента:* разбира и научава, получава удоволствие, разпорежда и увещава.

Според Соколов¹⁶ в целесъобразната, а не в хаотичната социална комуникация,

¹² Ласуел, Х., У. Шрам, М. Флор, Д. Робъртс, Д. Маккуейл. Комуникацията. София, 1992 г., стр. 33.

¹³ Тодоров, П. Медийни технологии. София, УНСС, 2013, стр. 11.

¹⁴ Харизанова, М., Н. Миронова. Комуникации управлението. София, Авангард прима, 2008, стр. 11.

¹⁵ Ласуел, Х., У. Шрам, М. Флор, Д. Робъртс, Д. Маккуейл. Комуникацията, София, 1992 г., стр. 36.

¹⁶ Соколов, А., В. Общая теория социально коммуникации. Санкт-Петербург, 2002 г., стр. 15.

комуникатора и реципиентът преследват съзнателно три цели: 1) познавателна – разпространение (комуникатор) или придобиване (реципиент) на нови знания и умения, 2) подбуждаща – стимулиране на другите хора към някакви действия или получаване на нужните стимули, 3) експресивна – изразяване или придобиване на определени преживявания или емоции.

Комуникацията в обществото на знанието.

Дерменджиева¹⁷ цитира Теме (Temme), който говори за шест ери в хронологичното развитие на човешката комуникацията.

1. Ерата на знаците и сигналите – комуникацията е най-стеснена, основната медия е човешкото тяло. Съобщенията са невербални, в повечето случаи определени от инстинктите.

2. Ерата на речта и езика – съобщенията се предават вербално, речта е основно средство за пренасянето им. Акцентът е върху комуникацията лице в лице.

Разделянето на двете гореспоменати ери е изкуствено и взема началото си от теорията за еволюцията на човечеството в основата на която е произхода на човека от животните. В първата ера се слага знак за равенство между животинската и човешката комуникация. Самият Теме, който извежда шестте ери, посочва, че няма запазени доказателства, че комуникацията на човека се е ограничавала само с езика на тялото. Според Библията (Бит. 1:27¹⁸) човек е „създаден от Бога по Божия образ и подобие“ и е способен да предава съобщенията си вербално.

3. Ерата на писмеността – свързана е със стремежа към съхраняване на информацията във времето. Писмеността е съвкупност от знаци, които представят човешката реч в графична форма и се използват като средства за общуване.

4. Ерата на печата. Печатарската преса прави писмената информация по-достъпна за обществеността, като намалява разходите и времето за репродуциране. Първата печатна книга в света е Гутенберговата Библия, отпечатана през 1453-1456 г. в град Майнц.¹⁹

Интересен е фактът, че Библията и днес е най-печатаната и най-разпространената книга в света. Преведена е на 451 езика и има частични преводи на 2 479.²⁰

5. Ерата на масовата комуникация. Телеграфът и телефонът са само предвестници на масовата комуникация, действителното нейното начало е свързано с появата на радиото, киното и телевизията.

6. Ерата на информационното общество. Терминът информационно общество се появява с нарастването на потока информация в резултат на разпространението на компютрите и системите за обработка на данни и комуникации. Три са основните движещи сили на информационното общество: **цифровизацията** на информацията, сливането на комуникационната и компютърната инфраструктура в **информационни супермагистрала** и глобални телекомуникационни мрежи и **глобализацията** на информацията.

Авторитетът днес е средство за влияние, власт и контрол в обществените комуникации. Петко Тодоров²¹ определя интернет като „медията на информационното общество“ първоначално създадена за общуване. Според нас в България общуването в интернет започва с маска. В зората на интернет да пишеш с прякор (nickname) е нормално и малцина разкриват самоличността си. Допреди 10 г. се държеше много на анонимността и беше модерно личността да се прикрие. Днес постоянно се цитира *Едуард Сноудън*, бивш агент на ЦРУ, според когото Големият брат ни гледа под лупа и в интернет, където се маскира под най-различни форми. Интернет компаниите предлагат различни „шапки невидимки“ като инструменти да се запази анонимността в мрежата, но е интересен изводът, до който се стига в статията²²: „Има един сигурен начин да сте невидими – спрете да ползвате интернет“. Блогърът Мартин Вейгърт допълва това схващане през 2010 г: „Мрежата приличаше на виртуален див запад“²³.

¹⁷ Дерменджиева, Г. Онлайн журналистика: Медиите в дигиталния свят, УИ „Св.-Климент-Охридски“, 2012, стр. 15.

¹⁸ Библия, синодално издание (1982 г.)

¹⁹ <https://www.culture-mfa.bg/galleries/?act=galleries&rec=1807> от 12-11-19

²⁰ <http://bnr.bg/varna/post/100971953/nai-pechatanata-i-prevejdinata-kniga-v-sveta-e-bibliata> от 12-11-19

²¹ Тодоров, П. Медийни технологии. С., УНСС, 2013, с. 91.

²² Стоп на анонимността в нета! – Дойче веле, 17.07.2010. – В: <http://www.dw.com/bg/%D1%81%D1%82%D0%BE%D0%BF-%D0%BD%D0%B0-%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%82%D0%B0-%D0%B2-%D0%BD%D0%B5%D1%82%D0%B0/a-5793238> Последно посетен на 15.11.2017.

²³ Пак там.

Маските падат. Манович²⁴ Възходът на социалните медии и социалните мрежи в мрежата в средата на 2000 – те години, тяхното разширяване до мобилни платформи през следващите няколко години и развитието на пазарите на приложения за тези платформи водят до нови видове хибриди. Функционалните елементи на социалните и мобилни медии – търсене, рейтинг, публикуване на стени, абонамент, текстови съобщения, незабавни съобщения, имейл, гласови повиквания, видео разговори и др. – формират своя собствена медийна екосистема. Подобно на екосистемата от техники за създаване, редактиране и навигация на медии, реализирана в професионален медиен софтуер през 90-те години, тази нова екосистема дава възможност за по-нататъшно взаимодействие на нейните елементи. Тези елементи се комбинират по различни начини на различни платформи и в различни приложения за социални медии. Новите „функции“ на социалния и мобилен софтуер навлизат в тази екосистема и разширяват набора от нейни елементи.

Истинска революция настъпва с **навлизането на социалните мрежи** (да ги наречем „**виртуален мегдан**“), в които създаденото от потребителите съдържание и свободното слово като цяло се разпространяват светкавично. Така се раждат много революции, например Арабската пролет. В периода 2010-2012 г. сме свидетели как социалните мрежи *Твитър* и *Фейсбук* успяха да подпалят Северна Африка и да послужат като инструмент за организиране на протести и бунтове, довели до падането на режими, които са властвали повече от четири десетилетия. И у нас катализатор на протестите през 2012 и 2013 г. станаха главно социалните медии.

Фейсбук, *Твитър*, *Ютуб* и други онлайн канали създават най-мощния информационен поток, който влияе върху живота на огромен брой хора днес²⁵. Ариана Хъфингтън, известната американска блогърка, твърди: „Интернет навлиза в зряла възраст. С израстването правилата се променят. Ерата на уеб анонимността залязва“²⁶. Така хората все повече осъзнават, че социалните мрежи в частност и интернет като цяло с всичките му възможности са като атомната енергия – ако бъде насочена правилно, тя може да влияе изключително силно. Да не

забравяме, че социалните мрежи се използват от знаещите и можещите групи в обществото. За тях стават все по-очевидни необходимостта и ползите да излизат с истинските си имена, да изграждат авторитет и да привличат последователи (публики).

Разглеждайки еволюцията на комуникационния процес, видяхме как всеки един от изследователите обръща внимание на определен аспект на този процес, за да придобие „завършен вид“ на този етап при модела на Луис. Този процес не е стигнал своя предел и той ще продължава да се развива в бъдеще с още по-голяма скорост, сега особено в мрежовото и интерактивно общество. Трябва да отбележим, че комуникационния процес става все по-сложен. Можем да обобщим, че ние живеем във време, което този процес е интерактивен и многостранен. Точно както при диаманта, който всяка повърхнина (фасет) има своята красота. Човек умира, не когато настъпва мозъчна смърт или спира работата на сърцето, а когато спре да комуникира. Докато взаимодейства, човек живее, човек комуникира, човек твори – това е и основната функция с която е създаден. Всичко започва от желанието на човека да комуникира.

Искайте, и ще ви се даде; търсете, и ще намерите; хлопайте, и ще ви се отвори (Мат. 7:7)

Библиография

1. Библия, синодално издание (1982 г.)
2. Дерменджиева, Г. Онлайн журналистика: Медиите в дигиталния свят, УИ „Св. Климент Охридски“, 2012.
3. Иванов, С. Професионално педагогическо общуване, Епископ Константин Преславски. Шумен, 2004.
4. Кастелс, Е. Възходът на мрежовото общество. София, Лик, 2004.
5. Кунчик, М., А. Ципфел. Въведение в науката за публицистика и комуникации, Фридрих Еберт, 1997
6. Ласуел, Х., У. Шрам, М. Флор, Д. Робъртс, Д. Маккуейл. Комуникацията. София, 1992 г.
7. Соколов, А., В. Общая теория социално комуникации. Санкт-Петербург, 2002 г.

²⁴ Manovich, Lev. Software Takes Command, Bloomsbury, 2014, London, p. 330.

²⁵ Социалните мрежи превземат територията на медиите. 7.06.2017. – В: <http://www.jivotatdnes.bg/nachalo/news/aktsenti-socialnite-mreji-prevzemata-teritoriata-na-mediite> Последно посетен на 15.11.2017.

²⁶ Пак там.

8. Харизанова, М., Н. Миронова. Комуникации управлението. София, Авангард прима, 2008.
9. Тодоров, П. Медийни технологии. София, УНСС, 2013, стр. 25.
10. Dijk, V. (2006). The network society. SAGE publications, p. 20.
11. Messaris, P., L. Humphreys. Digital Media: Transformations in Human Communication, Peter Lang, 2017.
12. <http://www.countries.ru/library/intercult/mkk.htm>]
13. <https://www.culture-mfa.bg/galleries/?act=galleries&rec=1807>
14. <http://bnr.bg/varna/post/100971953/nai-pechatanata-i-preveжданата-kniga-v-sveta-e-bibliata>
15. <http://knowledgesofia.eu/bg/blog/118-obsht-ezik-na-znaniето>
16. [<https://www.seyens.com/7cs-effective-communication-science/>]
17. http://ebox.nbu.bg/mascom12/view_stat.php?id=17

